

Xerxes

Louis Couperus

editie H.T.M. van Vliet, J.B. Robert, Jan Fontijn en Oege Dijkstra

bron

Louis Couperus, *Xerxes* (eds. H.T.M. van Vliet, J.B. Robert, Jan Fontijn en Oege Dijkstra). Uitgeverij L.J. Veen, Amsterdam/Antwerpen 1993

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/coup002xerx02_01/colofon.htm

© 2009 dbnl / H.T.M. van Vliet / J.B. Robert / Jan Fontijn / Oege Dijkstra

UIT DE ANNALEN DER IONISCHE HISTORIE
Vrij naar Herodotos

Eenige jaartallen, die de Lezer vermoedelijk vergeten heeft en toch goed doet zich te herinneren.

500-494 v. Chr. De Aanleidende Oorzaak:

Opstand der Ionische Grieken onder Aristagoras van Miletos.

494 Het Dagen van de Toekomst:

Perikles wordt geboren.

492 Het Waarschuwend Noodlot:

In den Eersten Veldtocht der Perzen tegen Griekenland verongelukt de Perzische vloot bij den Berg van Athos.

490 Eerste Slag van het Noodlot:

Datis en Artafrenes, de Perzische heirmacht tot een Tweeden Veldtocht in Griekenland voerende, worden door Miltiades verslagen bij Marathoon.

480 Tweede Slag van het Noodlot:

In den Derden Veldtocht der Perzen tegen de Grieken wordt, na het Epos der Thermopylai, in den zeeslag bij Salamis de Perzische vloot vernietigd.

479 Derde Noodlotsslag en Verplettering van den Hoogmoed:

Slag van Plataiai. Algeheele Vernietiging van de Perzische legermacht.

470 Medelijden en Esthetische Verzoening:

Eerste opvoering in Athene van Aischylos' 'Perzen'.

I

Toen zeide Xerxes, in de reusachtige apadana des paleizes te Suza, tot zijne verzamelde grooten:

- Perzen, ik wensch niets nieuws of den goden ongevalligs te doen: ik wensch alléén maar de Wereldalmacht te verkrijgen.

En met den schepter schetste hij een sierlijk gebaar, om te onderlijnen, dat hij werkelijk zéér zedig was en te goeder trouw aan menschheden en goden.

Xerxes, de Koning der Koningen, zat op zijn verhevenen troon, dien steunden twee gouden leeuwen, met barbaarsche grijsgezichten, en langs de breede treden rijden eveneens zich tweemaal zes leeuwen van goud, met barbaarsche grijsgezichten. Xerxes zelve was in de glorie van mannelijke jeugd en een innemende glimlach en een innemende blik (van toch-willen-begrijpen-doen, dat 'de Wereldalmacht' een doel van eerezucht was, zeer veroorloofd den Koning der Koningen, dat is: den Koning der Perzen), zonnigden uit zijn gelaat de zaal in, óver zijne grooten, die, staande, zich verdrongen tot héél ver weg tusschen de wijkende zuilen: velen, zoo ver, van de mindere grooten, hoorden Xerxes niet. Dit deed er weinig toe: zij waren het steeds eens met de grootere grooten, die wèl konden vernemen wat de Basileus zeide met welluidende stem.

Het was in den nanoen en de zon (die de priesters zeggen te zijn het Oog van Ormoezd, maar dat niet zoo is) schuinde in een schitterend poeiergestuif met hellende, helle banen van glans de troonzaal binnen, boven, door de vele vierkante vensteropeningen. Op knielende, blauwgrijs marmeren, dubbele stiere-torsen,

die de zeer slanke zuilen, uitbloeiend bóven hun kelkkapiteel tot twee dubbele blauwgrijs marmereen voluten, bijna te hoog voor hare slankte, verhieven, lagen de immense, goud versierde cederhouten balken der zoldering: er zwom daar een azuren schaduw-waas... Maar de hellende banen van zonneglans glooiden achter en om den vorst en wie naïef was, kon gelooven, dat goddelijke genieën langs die paden van stofgoud den hemel af zouden dalen rondom Xerxes, of dat hijzelve, straks na zijne peroratie, er over heen naar boven zoû wandelen, den hemel in, Ormoezd te gemoet, als of dat even rechtmatig zoû zijn als de Wereld-almacht te be-oogen.

Xerxes was groot van gestalte: zoo als hij daar zat, rechtmatig fier, toch beminnelijk doende, minzaam glimlachend op zijn van leeuwen grijnzenden troon en in zijn gouden mantel, die koninginnen van Perzië zelve hadden geweven, maakte hij indruk, zelfs op de verst weg staande grooten. De regelmatige krullen, die uit zijn tiara vielen langs zijn licht ambergeel gelaat, de regelmatige krullen van zijn baard, waren blauwzwart, zwart met blauwen weêrglans. Innemend ging Xerxes door:

- Egypte hebben wij juist overwonnen; Egypte is aan ons.

Het was waar, wat hij zeide en zijne grooten wisten het: Egypte had hij juist overwonnen. Egypte was leenplichtig aan Perzië gemaakt en Xerxes' legers waren die maanden tot hunne haardsteden weder gekeerd.

- Sedert Kyros de kroon ontrukkt heeft aan Astyages en wij hun rijk den Meden ontwongen, zaten wij nooit stil, mijne voorouders noch ik...

Xerxes keek glimlachend rond en een zacht gegons van bijval murmelde als van vele bijen de troonzaal door.

- God geleidde ons, zeide Xerxes plechtig en hij voegde er verklarend aan toe:

- De God der Perzen...

Want ieder volk had zijn god en zelfs zijne goden, maar Xerxes wilde er nadrukkelijk op wijzen, dat de God der Perzen de Perzen geleid had in hunne streving naar Wereldalmacht en de bijna-bereiking er van.

En de Koning der Koningen ging door, goed op dreef:

- Ge weet zelve, dat Kyros, dat Kambyses, dat mijn onvergetelijke vader Dareios tal van provinciën aan ons rijk hebben vast gesmeed; ik kan niet anders doen dan zij deden en de traditie volgen mijner dynastie. Ik moet een rijk veroveren en vooral een rijk, dat niet voor eertijds overwonnen rijken onder doet. Ik wil tevens ons op Perzië's belageren wreken. Ge begrijpt mij nu wel: ik wil over een brug, dien ik over den Hellespont slaan zal, met mijne legers in Griekenland vallen. Het zijn vooral de Atheners, die beleedigden mijn onvergetelijken vader en Perzië. Ik zal mij dus meester maken van Athene. Trouwens, de Atheners zijn het eerst begonnen. Zij zijn met Aristagoras van Miletos - dat was een slaaf van ons, want Miletos behoort aan ons - in Sardes gekomen en zij hebben er de heilige hoogvlakten ontwaard en de heilige bosschen in brand gestoken. Het zijn barbaren, hoewel zij ons Barbaren noemen. Toen Datis en Artafrenes met onze legers in Griekenland vielen... nu, over Marathoon wil ik liever niet spreken. De historische waarheid over Marathoon is nog lang niet bekend. Om terug te komen van waar ik was uitgegaan: hoe meer ik er over denk Griekenland te veroveren, hoe meer mij dat eenvoudige plan toe lacht. Pelops stichtte den Peloponnesos, maar was eigenlijk een slaaf van ons, Perzen, want hij was een Frygiër en Frygië behoort aan ons. Eigenlijk behoort de heele wereld aan ons. Ik wil, dat Perzië geen andere grenzen heeft dan de hemel en de zon zal niet ondergaan in mijn rijk: trouwens, het is door de Magiërs voorspeld, dat er een wereldrijk eenmaal zal wezen, waarin de zon niet zal ondergaan: daarmee is natuurlijk Perzië bedoeld. Ik wil dus heel Europa veroveren en ik zal de Koning der Koningen zijn van heel de wereld. Als de Grieken eenmaal verpletterd zijn, zal er stad noch volk ons meer weêrstaan. Schuldig of niet, alle volkeren zullen buigen onder ons juk. Ge zult mij dus zeer verplichten, o mijne satrapen, door te doen zoo als ik u zeg. Roept in uwe satrapieën alle lichten op. Wie de beste troepen mij voor voert, zal het schoonste geschenk ontvangen uit mijn koninklijke hand. Zoo stel ik het vast. Maar opdat het niet schijne,

dat ik alles vast stelle naar eigene meening, verzoek ik u, o mijne grooten, te beraadslagen over deze kwesties en mij uw gewaardeerden raad niet te onthouden.

Xerxes keek beminneijk rond, trotsch op zijn tact en laatste woord: hij wist met zijn grooten om te gaan. Hij wist zeker, dat als hij, zoo beminneijk neêrbuigend, zijne satrapen hun raad vroeg, zij niet anders zouden raden dan naar zijn wil. En welbewust glimlachend rond kijkende - geheel en al ompoeierd door het goudstof der hellende zonnepaden, als of hij zoo juist ze af was gewandeld den hemel uit, merkte Xerxes wel, dat achter in de immense troonzaal de verste grooten de halzen rekten en de handen achter de ooren hielden, om nog op te vangen des Konings laatste, reeds verklonkene woord. Maar hij trok zich niet aan, dat zij niets hadden gehoord. Waarom waren zij geen groote maar kleine grooten en stonden zij zoo ver van zijn troon en glorie, weg geduwd door de grootste grooten? Onmerkbaar haalde Xerxes de in zonneschijn stralende, goud-ommantelde schouders op...

Maar naast hem, van geleeuwpoote schabel, was Mardonios opgerezen. Die was zijn zwager en droeg, als vele Perzen, een wel Grieksch klinkenden naam. Want zoo Perziesch als 'Xerxes'¹ klinkt en klonk, zoo zuiver Grieksch klonk en klinkt Mardonios.

Mardonios was een enthoeziast jong generaal, gemaal van Xerxes' zuster Artazostra. Hij had reeds tegen de Grieken gevochten; hij was in Makedonië geweest met zijn talrijke heirscharen, maar zijn vloot was in een storm bij den berg van Athos totaal vernietigd. Driehonderd schepen, meer dan twintig-duizend man... Zeemonsters hadden de verdrinkende schepelingen verslonden. Mardonios had nooit kunnen vergeten, dat zijn enthoeziasme noch zijn leger en vloot geheel hadden gezegevierd over Grieken, stormgeweld, omstandigheden en noodlot en eigenlijk had hij Xerxes wel een weinig, tijdens intime drinkgelagen, bewerkt de woorden te zeggen, die zijn zwager, de Koning der

1 Xerxes = krijger; Artaxerxes = groote krijger.

Koningen, juist had gezegd. Maar Mardonios, wien zijn enthoeziasme in den weg zat en die meer veldheer was dan diplomaat, gunde toch gaarne zijn zwager, den Koning der Koningen, alle verdienste Perzië's grooten op te wekken tot een nieuwen oorlog met Griekenland. Zoodat Mardonios, zeer enthoeziast, uitriep:

- O hooge Despoot, gij zijt niet alleen de grootste der Perzen, die tot nog toe het aanschijn aanschouwden, maar ook die het zullen aanschouwen!

In zijn enthoeziasme was Mardonios geheel oprecht. Hij dacht niet aan ironie. Hij wist niet wat ironie was. Hij had de ziel van een krijgsman en van een enthoeziast; alles bij elkaâr een mooie ziel. Maar hij wist niets van zijn mooie ziel en hij zag alleen de grootheid van Perzië en den Koning en daarom riep hij uit, opgetogen:

- Neen, gij zult niet lijden, dat de Ioniërs van Europa, dat lage en verachtelijke volk, ons langer beleedigen zullen! Hebben wij niet Saken, Indiërs, Ethiopiërs, Assyriërs en talrijke andere volkeren, die ons nooit iets hadden gedaan, overwonnen en zouden wij die Grieken niet gaan overwinnen, die in Sardes gekomen zijn, onze heilige hoogvlakten ontwijdden, onze heilige bosschen waagden in brand te steken? En wàt zouden wij vreezen!? Het aantal hunner troepen, hunne rijkdommen? Wij zullen grootere legers hebben en aanzienlijker schatten! En dan zijn zij altijd zoo dwaas te willen strijden in een open vlakte: onze grootere legers zullen er hen vernietigen, op hunne open vlakte! Als zij durven ten minste, want zij dorsten mij in Makedonië geen slag leveren toen ik er de Perzische heirscharen voerde! Koning, wij zijn steeds in den strijd niet alleen de dappersten, ook de krijgskundigsten! Aan ons zal de zege zijn!

Het bijvalgegons, als van vele bijen, murmelde de groote troonzaal door. Maar dit gegons was omdat het behoorde en het de gewoonte was aan het Perzische hof des sprekers woord bij te vallen uit voorzichtigheid. Eigenlijk wilden de Perzen den oorlog niet, gedachtig aan Marathoon, al had Xerxes gezegd, dat de historische waarheid over Marathoon nog lang niet bekend was geworden. En zij waren zeer blijde toen oprees van een tweede

geleewpootte schabel de oude Artabanos, zoon van Hystaspes en oom van Xerxes, van vaders zijde. Oom zeide:

- O Basileus, vergelijk, om te weten van zuiver goud, uw goud met ander goud. Weeg uw gevoelen en dat van Mardonios op tegen het mijne. Ried ik uw vader reeds niet, mijn broeder Dareios, de Skythen niet klakkeloos te beoorlogen? Hij volgde niet mijn raad en hij verloor zijne legers in Skythië! Ge wilt maken een brug over den Hellespont, om uwe legers in Europa te voeren maar veronderstel, dat onze vijanden onzen vloot verslaan en uw brug over den Hellespont vernietigen, hoe voert gij uwe legers weer huiswaarts? O, groote Koning, wees voorzichtig! Wie groot is, loopt het meeste gevaar. De bliksem treft torens en olifanten, maar de mieren wriemelen in veiligheid voort tijdens stormgeweld. En gij, Mardonios, laster de Grieken niet langer; zij verdienden nooit uw verachting! Herinner u liever al dat ge nu vergeet of voordraagt op uwe wijze en gij zoudt niet gevaar lopen een ramp op te roepen over de Perzen en zelve op Attischen of Lakedaimonischen grond verslagen te liggen ten prooi aan gieren en honden!

Zoo wijze woorden van bejaarde voorzichtigheid behaagden noch Xerxes noch Mardonios. Der grooten bijvalsgegons murmelde de zaal echter door als het steeds gonsde na raad of redevoering. Men wist toch nooit waartoe de Koning besluiten zou en het was dus voorzichtig, hoffelijk altijd te gonzen. Maar Xerxes rees in woede op en riep tot zijn oom:

- Gij zijt een lafaard en een oud wijf! Ik zal u hier laten met de vrouwen! Ik ben de zoon van Dareios en onder mijne voorouderen tel ik Hystaspes, Arsames, Kyros, Kambyzes, Achaimenes! Ik wil niet minder zijn dan zij. Ik wensch ook niet méer dan de Wereld-almacht! Ik wil den oorlog, ik besluit tot den oorlog!

De grooten hoorden verschrikt Xerxes aan maar het bijen-gegons murmelde met bijval langs hunne baarden de troonzaal door. Oom Artabanos was, met somber gebogen hoofd, gaan zitten op zijn schabel. Maar Mardonios keek blij als een jonge leeuw en Xerxes draaide zijn gouden rug om, ten teeken, dat het parlement geëindigd was.

Hij wandelde niet de hellende zonstralen op naar het paleis van Ormoezd, den zonnegod. Hij trok zich eenvoudig terug in zijn appartement, tevreden, dat zijne grooten tot den oorlog met Griekenland hadden besloten en toch niet zoo erg tevreden, om Artabanos.

De troonzaal uit, vervloede de menigte der prinses satrapen en grooten. Duidelijker, in de nu leêgere zaal, wier honderd zuilen op hare dubbele stiertorskapiteelen torsten de cederhouten balken der zoldering, glansde en schoot stralen de verlaten troon met zijn grijnzende leeuwen.

En die zelfde leeuwen, de leeuwen in loopende beweging achter elkander, de koninklijke leeuwen, symbolen van opperste macht en kracht, werden nu ook, in de leêgere en leêgere zaal, meer en meer zichtbaar op den glazuursteen tichelrand, die de geheele onmetelijke troonzaal omgaf: de ivoorwitte leeuwen met het groen en het blauw van manen en monsterzwaar gespierde schoften, de leeuwen met de vergulde, cirkelronde, opene muilen en de hoog opgekronkelde staarten.

Toen de zaal geheel leêg was, kwam achter een verguld traliwerk te voorschijn Atossa, de moeder van Xerxes, een oude vrouw, bijziende nijpende de oogen, en geheel met violette sluiers omhangen. En zij zeide tot de drie andere koningin-weduwen van Dareios, die haar, de allerhoogste, omringden:

- Ik ben nu van mijn oorlogje zeker. Ik moet Atheensche en Dorische slavinnen hebben: geen betere dan die...

II

Zoodra echter Xerxes zich alleen bevond, deden de eenzaamheid, de nacht, de stilte hem alles anders inzien dan op zijn troon in zijn troonzaal, met zijn glimlachend innemende oogen weidende over zijne satrapen. Hij fronste de brauwen, hij zat neêr op den rand van zijn bedde, dat op leeuwenpooten van goud zich verhief als weêr een troon maar wel een slaaptroon en hij steunde de

baardkin in de palm en dacht na en vond in eens alles zeer bezwaarlijk. Oorlog beginnen tegen de Grieken... Een brug over den Hellespont... En dan die eeuwige stormen, die woeien om het voorgebergte van Athos en die reeds eenmaal een vloot hem hadden weg geblazen... Hij balde in stille woede zijn vuist tegen den hem niet gunstigen Windgod. Hij besloot op eenmaal, dat hij geen oorlog tegen de Grieken beginnen zoû en wat hij besloot, was zeer menschelijk om de plotse veranderlijkheid van zijn besluit: in nachtkostuum en stil slaapvertrek besluit een Koning der Koningen dikwijls geheel anders dan in gouden plechtgewaad en tusschen den ontplooiden praal van zijn koningschap. Maar ontevreden op zich en alles en iedereen en op zijn moeder en op Mardonios, was Xerxes wel en daarom wierp hij zich met een driftigen ruk ter ruste en draaide zijn rug naar zijn kamer toe. En sliep in want hij leed toen nog niet aan slapeloosheid. En toen hij sliep, naderde hem een Droom. De Droomen zijn godheden. Zij zijn kleine godheden maar godheden zijn zij. Er zijn goede en booze onder en meestal zendt Zeus - dien de Perzen mèt de Grieken, maar anders, vereeren - de goede droomen uit onder goden, helden en menschen. Was de Droom, die Xerxes naderde, door Zeus gezonden... of door Ahriman? De Historie vermeldt het niet. Zij vermeldt alleen, dat de Droom zich voor Xerxes vertoonde als een groote, schitterende, gevleugelde strijder, die sprak tot den Koning:

- Wat, Xerxes?! Wilt gij plotseling geen oorlog meer na uwe satrapen lichten te doen oproepen? Van waar die weifelhoedigheid? Ik zeg u: ge móet tot den Oorlog besluiten!

Xerxes werd met een schrik en onwillig wakker. Oorlog? Neen, hij wilde géen oorlog. En hij vervloekte den onwijzen Droom en draaide weêr zijn rug naar zijn kamer toe. En sliep in. En den volgenden dag riep hij weêr zijne satrapen te samen. Sommigen waren reeds op weg naar hunne satrapieën, om de lichten, en keerden, gewaarschuwd en achterhaald door ijlebeenende boodschappers, met wagens en paarden en gevolg weêr om... En traden juist de troonzaal binnen toen Xerxes vertelde, dat hij van

idee was veranderd. Xerxes, in een zeer academische rede, sprak over de Voorzichtigheid, die hij wenschte voortaan te betrachten. Hij sprak goèd en hoorde zich met welbehagen uitpakken over de Voorzichtigheid. De nog juist bijtijds terug gekeerde satrapen beerepen niet dadelijk en verstonden ook niet, zoo ver: zij schulpten de handen om de ooren rond en poogden zoo de zeer sierlijke zinnen van Xerxes over de Voorzichtigheid op te vangen... Toen hoorden zij wel Xerxes excuzes maken. Voor het oratoriesch effect deed hij dit met een even larmoyeerende stem. Hij maakte excuzes aan oom Artabanos. Omdat hij hem gisteren een oud wijf had genoemd. Hij had dat niet zoo bedoeld, zeide Xerxes. En weidde uit over de verschillende taalschakeeringen van die uitdrukking 'oud-wijf' in het Perziesch. Oom Artabanos werd er om geroerd. Zijne oogen werden vochtig. Hij deed van af zijn schabel een smeekend gebaar naar zijn koninklijken neef niet zóo door te gaan, niet zóo... Xerxes, met een oratorischen zwaai, die heel mooi deed, besloot:

- Ik wensch dus geen oorlog met de Grieken: keert allen terug tot uwe haardsteden en blijft kalm, mijne heeren.

Toen keerde hij hun zijn rug toe terwijl allen ter aarde neêr vielen, voor over, van blijdschap en eerbied.

III

Alleen Mardonios was niet blij. Hij was zeer energiek en had behoefte aan beweging. Hij verveelde zich aan het hof te Suza en voelde enthoeziasme voor een oorlog met Griekenland. Dat was nu eenmaal ook een idee van Atossa: een oorlogje met Griekenland om Atheensche en Dorische slavinnen te krijgen. Zoo dat dien avond Mardonios hoofdpijn voorwendde en niet aan het statiebanket verscheen. Hij had er woorden over met zijn vrouw, Artazostra. Hij ging zelfs zoo ver, dat hij haar zeide, Xerxes' zuster!, dat haar naam niet welluidend was: Artazostra...! sprak hij uit, minachtend. Zij liet zich dat niet zeggen en zeide hem grif-weg,

dat hij veel te Grieksch voor een Pers heette: Mardonios. Zij slingerde hem zijn Griekschen naam in het aangezicht. Hij werd woedend, en beweerde, er waren meer prinsen van den bloede met Grieksch klinkende namen. Hij huilde echter van woede. Toen zij hem huilen zag, begon zij ook te weenen en omhelsde hem. Hij omhelsde haar en stond toe, dat zij, alleen, ten statiebanket op zoû gaan. Xerxes, met de koningin, Amestris, zetelde ditmaal op een eetroon en was zeer verwonderd, dat Artazostra Mardonios verontschuldigde. Hij had hoofdpijn, zeide zij, maar Xerxes liep er niet in...

Die nacht echter, toen Xerxes sliep, naderde wederom de Droom.

- Zoon van Dareios, zeide de Droom. Hoor wat gebeuren zal, zoo ge mijn raad niet volgt en ten oorlog tijgt tegen de Grieken. Ge zult inkrimpen en worden zóo klein... zóo klein...

En in zijn droom zag Xerxes den Droom ironiesch met de hand toonen hoe klein, hoe bitter klein Xerxes wel, inkrimpende, worden zoû, nauwelijks boven den grond verheven.

Met een schrik werd Xerxes wakker. Het zweet vloeide hem van zijne slapen af.

- Oom! riep hij. Oom Artabanos!

Uit een aangrenzend vertrek stortte de koningin toe, Amestris. Uit een ander Atossa, de moeder.

- Ik wil oom! riep Xerxes hoog en onwillig.

Uit andere vertrekken, tusschen wachten en kamervrouwen, stortten Artazostra toe en Mardonios.

- Ik wil oom Artabanos! herhaalde Xerxes.

Hij stortte zelve zich in ooms armen. Artabanos voerde hem mede in zijn eigen vertrek.

- Oom! riep Xerxes. De Droom is mij op nieuw genaderd! Ten tweeden male! De Droom heeft mij voorspeld, dat ik zóo klein zal worden - Xerxes mat met de hand den afstand zijner toekomstige kleinte van af den vloer - als ik Griekenland niet den oorlog verklaar!

Oom Artabanos schrikte hevig. Een dusdanige kleinte, ge-

droomd, was symbool. Symbool van den aanstaanden val van het Perzische rijk! Wat te doen!

- OOm! fluisterde Xerxes en drong huiverend zijn blauw-zwarten baard tegen ooms grauwwarten baard. Luister! Maar laten wij fluisteren, dat de Droom ons niet overluistert! Wij moeten den Droom beproeven en voelen aan de tand! Ik wil weten of den Droom mij zendt Zeus, Ormoezd of Ahriman. En daarom moet gij u de volgende nacht verkleeden eerst in mijn plechtgewaad en dan in mijn nachtgewaad en in mijn bed slapen gaan. Verschijnt u de Droom en beveelt hij u als hij mij beval, dan is de Droom door de goden gezonden. En zal ik weten, wat mij te doen staat!

Oom Artabanos verontschuldigde zich. Hij was, zeide hij, niet waard zich te kleeden in, zich te leggen op, zijns koninklijken neefs kleederen en legerstede. Maar Xerxes, grootmoedig, drong aan. Fluisterend gaf oom toe...

Want de achterdocht van den Droom mocht niet worden gewekt. In diep geheim dus, op de teenen, slopen dien volgenden avond, na het maal, Xerxes en oom Artabanos weg, de laatste om zich te verkleeden in des eersten praalgewaad. Toen liet Xerxes oom alleen en oom drong door in Xerxes' slaapvertrek en kleepte zich uit of hij de Koning waar'. En hij legde ter ruste zich of hij de koning waar'.

Toen hij sliep, naderde werkelijk de Droom... Maar de Droom had wel bespeurd, dat de slaper Xerxes niet was.

- Artabanos! riep de Droom. Waarom weêrbiedt ge Xerxes den oorlog Griekenland aan te doen?

Artabanos schrikte hevig op. En snelde naar Xerxes toe. En riep, terwijl zij wisselden van nachtgewaad:

- O koninklijke neef, de Droom is door de groote goden gezonden! Er is geen twijfel aan! Ik ontried u den oorlog want ik heugde mij Kyros, dien de Massageten versloegen, Kambyzes, dien de Ethiopiërs versloegen en uw onvergetelijken vader, Dareios, dien de Skythen versloegen!. En ik dacht, dat het beste zoû zijn, rustig te blijven en met het Noodlot te tarten! Maar het is beter het Noodlot te tarten! Beveel uwe satrapen alle lichtingen op te roepen! Tijd ten oorlog!

- De God der Perzen zal met ons zijn! riep Xerxes uit.

Die nacht droomde hij wederom. En toen hij den volgenden morgen de Magiërs zag, die, zeer streng, de een na den ander - drie maal negen hun aantal - schreden de lange zuilenportiek van het paleis door, op weg naar hun vergaderzaal, bespeurde hij, dat zij verstoord waren. Hij begreep waarom. De Magiërs waren verstoord omdat de Koning der Koningen hen niet had geraadpleegd over de beteekenis van zijn eersten en tweeden Droom, over de beteekenis van Artabanos' Droom. En de Magiërs schreden voorwaarts, doende of zij den Koning niet zagen.

Maar Xerxes, innemend, riep:

- Magiërs!

Zij keerden zich allen ten zelfden tijd om. Hunne puntmutsen staken als hoornen omhoog. Hunne blauwzwarte baarden waren regelmatig gekruld. Zij schenen allen even oud, even waardig, even lang, even wijs. Zij geleken elkander huiveringwekkend allen.

- Magiërs! glimlachte Xerxes. Zegt mij: wat beduidt mijn droom van déze nacht?

En hij vertelde zijn droom. Een olijvetwijg had hem het hoofd omkranst en zich toen met twijgen verbreed over geheel de wereld. En toen... was de krans verdwenen...

De Magiërs, zonder elkaâr zelfs met den blik te raadplegen, riepen allen, drie maal negen hun aantal, uit:

- De Wereldalmacht!

Xerxes schrikte van den klank hunner stemmen. Het was of hunne zeven-en-twintig stemmen één stem waren.

Terwijl Xerxes verschrikt nog stond, wendden de Magiërs hunne gepuntmutste hoofden om en schreden voorwaarts naar de vergaderzaal. Die was donker. Geheel ingesloten in de massa der paleisgebouwen was de Magiërzaal donker. Daarom zag ook geen der Magiërs, dat iederen Magiër een bittere grijns glimlachte om den gekrulden baard. En zwijgend traden zij de donkere zale binnen en grijnsglimlachten.

De zaal was wijd, als een nacht, een donkere nacht. En er stond

geen beeld of altaar in want de Perzen stichtten hunne goden altaren noch beelden en zelfs geen tempels, den volke toegankelijk.

Maar zoodra de Magiërs hun eigene nachtwijde en donkere heiligdom binnen traden, klaarde het op als door een wonder van geheimzinnig licht.

Toen zagen de Magiërs elkanders grimlachenden grijns.

En zij schrikten hevig en wierpen ter aarde zich voor het groote ronde Oog van Ormoezd, dat straalde aan het einde des heiligdoms.

En zij riepen allen, met éene stem:

- Genade voor Perzië, o God!

IV

De Perzen verweten den Grieken, dat zij barbaren waren en de Grieken verweten den Perzen het zelfde. De Grieken noemden zelfs iedereen, die geen Griek was, een Barbaar, met een hoofdletter. Misschien hadden zij beiden gelijk en misschien geen van beiden. In alle gevalle waren de Grieken een jong, krachtig volk in groei en bloei en waren de Perzen na drie geslachten reeds een volk van overbeschaving. Zij konden vermoedelijk elkaâr daarom nooit lijden. Een Griek ergerde zich aan de kleeding, manieren, godsdienst en zeden van een Pers; de Pers ergerde zich aan die van den Griek. Er was geen vriendschap mogelijk en Xerxes daarbij minachtte de Grieken. Ook de Magiërs minachtten de Grieken, als een minderwaardig volk, dat zijn goden den volke toegankelijke tempels stichtte met godenbeelden er in. De Magiërs offerden wel aan Zeus maar op den top der hoogste bergen, tusschen donder en bliksem en zoo deden zij aan Zon, Maan, Aarde, Vuur, Water en Winden. Maar Perzië's liefste god was Mithra, die was man en vrouw beiden, god en godin, scheppende en ontvangende kracht en begrijpelijk aan alle menscheijkheid.

Sedert Kyros geheel Azië had overwonnen - dat was ongeveer

een eeuw geleden - heerschten de Perzen over tal van volkeren. Met Kyros was Perzië jong en krachtig geweest, als Griekenland nu, maar zoodra de Perzische koningen over zoo vele volkeren heerschten, begon de Perzische overbeschaving. Dat is de wet van bloeien, groeien en welken. Maar Xerxes dacht er niet zoo over en bevroedde niets van zijn overbeschaving; hij haatte de Grieken en na zijne droomen had hij tot den oorlog besloten.

Vier jaren lang bereidde Xerxes zich voor. Er werden door het geheele reusachtige rijk, onder alle onderworpenen volkeren, lichten opgeroepen en er werden overal voorraden verzameld. Maar twee moeilijkheden hielden Xerxes voornamelijk bezig. Dat waren de Hellespont en de berg Athos. Xerxes, die reeds besloten had, dat een schipbrug over den Hellespont zoû worden geslagen, besloot nu, dat hij den berg Athos zoû laten doorboren. Opdat zijn vloot door een veilig kanaal naar de Grieksche wateren zoû kunnen stevenen, zonder gevaar te loopen weêr om het uitstekende voorgebergte weg geblazen en vernietigd te worden door de Grieksche windgoden, de onverzoenlijke.

Op alle pleinen en straten aller Perzische steden, vooral in Suza en Sardes, verdrongen zich die eerste maanden der oorlogsbereidingen de Perzen voor reusachtige plakaten, waarop sierlijk gecalligrafeerd in spijkerschrift gecopieerd was des Konings brief aan den berg Athos:

‘Goddelijke Athos! Gij, die uw kruin in de wolken verheft, tart mij niet meer, mij, den Koning der Koningen. Stel aan mijn ingenieurs en slaven niet te onwillige rotsblokken in den weg; anders zal ik u geheel doen slechten en als gruis in de zee doen slingeren!’

De brief zelve werd naar den berg gebracht door de Koninklijke Post en gegrift in een rotswand des Athos' opdat de berg nooit zoû kunnen tegenwerpen, dat hij Xerxes' brief niet ontvangen had.

Uit de haven van Elaios in Chersonesos vertrokken legerafdeelingen op trireem na trireem, om den berg Athos te doorboren. Die berg is een immens, heilig, beroemd voorgebergte, dat met

majesteit de zee in steekt, als een schip der Titanen, tot steen en rots verworden. Over den berg liggen steden en dorpen, weg gedoken in groeven en dalen. Een landengte van twintig stadiën vereenigt het voorgebergte aan het vaste land. Die landengte is een vallei; in die vallei ligt de stad Sana.

Tienduizenden krijgsknechten kwamen aan in Sana en overzwermden de kleine, vredige, Grieksche stad. Bubares en Artachaies heetten de veldheeren, die over hen waren gesteld. De tienduizenden krijgsknechten werden met de zweep gedrild; zoo was de Perzische discipline. Artachaies, de Achaimenide, was een reus en dat was voor een veldheer altijd indrukwekkend. De Perzen bewonderden steeds lichaamsgrootte, het kolossale. Artachaies mat vijf konings-ellebooglengten min vier duim, dat is zeven voet en nog wat. Zijn stem was om van te schrikken. Als hij die stem verhief, schrikten zijne officieren, de werktuigkundigen en zelfs de onderofficieren, die, zelve bulderend, de zweepen zwierden boven de ruggen der krijgsknechten. Maar het werk ging onder het gedonder en gedril goed zijn gang. De vereenigde Perzische volkeren kregen ieder hun taak op om een stuk van den Athos te doorboren. Dat was goed georganiseerd. Met koorden en kabels mat ieder volk zich zijn deel af: men begon bij de stad Sana. En terwijl de zweepen klikklakten, hieuwen, boorden en groeven de soldaten der Perzische genie. De berg Athos spleet, zeer langzaam, maar hij spleet. Van af de eene zee tot de andere zee moest de berg splijten, uit straf, dat de Grieksche windgoden, die steeds wirrelden boven zijn kruin, eenige jaren geleden, Mardonios' vloot hadden weg geblazen. De zeemonsters, die de verdrinkende zeelui destijds hadden opgeslokt, kwamen uit de woelende baren kijken. Zij loenschten met groote oogen naar het kanaal, bevroedende, dat, zoo dit werkelijk den Athos doorboren zoû, geen Pers hun ten deel meer zoû vallen. De Perzen offerden iederen morgen aan de booze winden en aan de zeemonsters, uit voorzichtigheid, zelfs nu vorderde het kanaal. Dit verdiepte zich reeds; onder de voeten der onderste houwens en gravers borrelde reeds het water op. Die houwens en gravers torsten de rotsblok-

ken óp naar wie boven hen torenden op ladderen. Van ladder naar hogere ladder, bevestigd met ijzeren klamp in den rots, rezen in de handen der reikende mannen - tienduizenden - de rotsblokken op. De zweepen klakten en zwirrelden. Het gemartelde rotssteen kreunde en knarste van omlaag naar boven; houweelen en hamers raasden met woeste muziek van ijzer op rots tusschen de reeds wijkende wanden van het kanaal. De manden vol gruis en zand rezen aan de systemen der kabelen eindeloos op. Boven, over de kammen van den berg, links en rechts, slingerden de rotsblokken en het gruis en zand. De leeuwen, die er in de spelonken scholen - er waren nog leeuwen toen in Europa - vluchtten of sprongen in de zee, radeloos. De zeemonsters verslonden hen. En de Athos spleet en boodschappers meldden Xerxes, die zich gereed maakte van Suza naar Sardes te gaan, dat de Athos spleet. Hij zond halsketenen en armbanden, die zijn de ordeteekenen der Perzen, naar Artachaies en Bubares. Intusschen stortten soms de boorden van het kanaal te zamen, wanneer onder het geklikklak der zweepen de houweelen en hamers te veel hadden gehouwen, gehamerd. En donderden de rotsblokken de diepte in, over torenende ladders en zwoegende slaven. Er was vloeken en geeselen en weêr ruimen en reiken langs de nieuw opgerichte ladderen. Artachaies, de reus, gezeten op een reusachtig ros, reed boven langs de rotsige kammen om het werk te overzien: om zijn monsterlijk zware armen ringden zich de vele armbanden, die de Koning hem had gezonden.

Gieren wiekten hoog boven het werk, begeerig naar wie bedolven waren en meê met de ingestorte rotsen werden opgereikt, van ladder tot ladder en dan weg gesmeten óver het gebergte heen, meê met zand en gruis. In de nacht, als de maan zeilde de wolken door en de rust lag over het werk, kringelden zij als vlerkende larven neêr over de lijken. En ruimden naar Perzische rite de lijken op. Over dag heerschten nauwlijks kwade luchten.

De Foinikiërs, die in alles zeer kundig zijn, waren het ook in dit werk. Zij groeven het deel, dat hun toe was gewezen, breeder uit dan vereischt was en vernauwden hun kanaal naar de diepte, zoo-

dat zij ineenstortingen vermeden.

Bubares, de veldheer, onder wien een deel dezer genie-troepen stonden, was een sarcastische geest. Terwijl hij de soldaten zag wriemelen en werken, onder de zweepen der onderofficieren - hijselve te paard naast de reuzige gestalte van Artachaies, te paard eveneens - glimlachte hij en haalde de schouders op. En fluisterde, buigende tot Artachaies over:

- Toch een dol werk... De schepen onzer vloot zouden best door hunne bemanningen over den isthmos kunnen gedragen worden en dan ware dit kanaal overbodig.

Maar Artachaies, ontzagwekkend en bar, fronste verschrikkelijk en zeide:

- Een kanaal is beter... Dit kanaal zal zoo breed worden, dat twee triremen er naast elkaâr kunnen varen zullen.

- Een kanaal is wel beter, zeker, gaf Bubares dadelijk toe.

Want als het op woorden aan kwam, gaf Bubares Artachaies altijd dadelijk toe; alleen werd zijn glimlach ondeugender.

Artachaies zag den ondeugenden glimlach niet en bewoog met de zware armen en zijn vele armbanden rinkelden geweldig. Bubares schoof de zijne hooger, dat zij niet rinkelden en berekende, dat, als het kanaal voltooid was, hij genoeg rijk zoû zijn om...

V

Intusschen was Xerxes op weg met eenige legers uit Kappadokië naar Sardes toe. Wie was de satraap, die uit de koninklijke hand het mooiste geschenk had gekregen voor de mooiste troepen? De Historie vermeldt het niet en heeft het vermoedelijk ook niet te vermelden. Xerxes kwam aan te Kelainai in Frygië. De legers kampeerden buiten maar Xerxes ging de bezienswaardigheden van de stad in oogenschouw nemen. Hij boog zich op de marktplaats over het breede, marmeren bassin, waarin de Katarraktes ontspringt, dat is de rivier, die zich stort in den beroemden Maiandros. En toen hij de rivierbron gezien had - waar hij niets bi-

zonders aan vond al was het merkwaardig, dat een rivier ontsproot op een marktplaats - geleidde men hem naar den Apollo-tempel: daar werd de wijnzak bewaard, die gevormd was uit het vel van den gevilden Marsyas, een Sileen, die zich had meten willen met Apollo in zangwedstrijd en fluitspel. Het was onrechtvaardig, dat Apollo hem villen deed want Marsyas, zoon van Hyagnis, die te Kelainai de fluit had uitgevonden, bespeelde beter zijns vaders instrument dan de god, die de fluit wel steeds minderwaardig vond aan de lier. Xerxes vond den wijnzak evenmin belangwekkend als de bron van den Katarraktes en zeide:

- Een onbeteekenend stadje, dit Kelainai.

Hij keek mistroostig om zich rond. Het was midden op den dag en hij had niets te doen en het paleis, waarin hij was getrokken, was een oud, vervallen gebouw, dat de Perzische architecten en behangers ter nauwernood in enkele dagen hadden kunnen bewoonbaar maken: het was gekozen omdat het het grootste was en de hofsleep van den Koning gehuisvest moest worden. Juist wilde Xerxes zijne officieren om zich vragen of er werkelijk niets meer te zien was in dit gat, toen hij een optocht zag naderen over de marktplaats: kameelen, muil dieren, een draagstoel...

- Wie komt daar? vroeg Xerxes verbaasd.

De omstaande Kelainaiërs fluisterden, eerbiedig, het tot Xerxes' officieren... En de officieren zeiden tot Xerxes:

- Groote Despoot, het is Pythios de Lydiër, die is de rijkste man ter wereld na u en aan Dareios, uw vader, gaf hij den gouden plataanboom en den gouden wingerd, die zijn in uw paleis te Suza!

Xerxes was zeer geïnteresseerd. Maar Pythios, uitgestegen, kwam tusschen talrijk gevolg den Koning der Koningen nader. En boog zeer laag, tot de aarde, de armen en handen gestrekt. En allen de anderen, voor Xerxes, op het marktplein te Kelainai, de armen en handen gestrekt, vielen ter aarde.

Xerxes, na wederzijdsch woord van beleefdheid, vroeg Pythios hoe rijk hij wel was. Het schijnt, in de melding der Historie, als een onbescheidenheid. Maar de maatstaf van manieren, ook

koninklijke, was destijds een andere. Er was in Xerxes' vraag niet anders dan beminneijk interest.

Pythios nam het ook zoo op en was zelfs blijde om de vraag, die hem van zelve bracht waar hij wezen wilde.

Hij zeide:

- O Koning der Koningen, wat zal ik er om heen draaien door te beweren, dat ik mijne schatten niet zoû hebben geteld? Ik zal u zeggen hoeveel ik bezit, want geteld heb ik ze juist. Dadelijk toen ik vernam, dat gij komen zoudt naar de Grieksche zeeën, heb ik mijne schatten geteld, om ze u te geven, als oorlogsschatting. Ik telde twee-duizend zilveren talenten en, min zeven-duizend, vier millioen gouden staters, die wij Dareiossen of dariken noemen. Ik bied u die schatten aan, voor de oorlogskas, o Despoot!

Xerxes was geveleid en tevreden.

- En gijzelve? vroeg Xerxes. Waarvan zult gij leven, o Pythios?

- Ik heb, Heer, zeide de Lydiër modest; mijne bezittingen, die mijne slaven bearbeiten.

En hij sprak niet van de acht-duizend zilveren talenten en de twintig millioen gouden staters, die hij begraven had, zelve met zijne zonen, onder de mozaïekvloeren van zijne paleizen en buitenverblijven.

Xerxes glimlachte beminneijk. Hij deed zeer joviaal en innemend.

- Sedert ik Perzië verliet, zeide Xerxes, stralend van glimlach om blauw-zwarten baard; ontmoette ik op mijn weg nog niet zoo edele vrijgevigheid en verhevene vaderlandsliefde. Ontvang, in ruil, o Pythios, mijn koninklijken dank en vriendschap...

Xerxes opende de armen, omhelsde Pythios en kuste hem op den mond: dit was de grootste eer, die een Pers een anderen Pers doen kon: blauwzwarte baard en grauwe baard lagen één oogenblik minzaam tegen elkaâr.

- Opdat, voegde Xerxes er mild en grootzielig aan toe; geen enkele dariek ontbreken zal aan de vier millioen, die ge mij geven wilt en niet hebt, zal ik zelve, o Pythios, er met mijn koninklijke hand de ontbrekende zeven-duizend aan toe voegen.

Murmelend bijvalgegons dreef langs baarden en geschorene monden omrond.

- Geniet ongestoord van uwe andere bezittingen, Pythios, ging Xerxes innemend door. En draag zorg, altijd te zijn zoo als gij nu waart: niet zal u dat berouwen, heden niet en niet in de toekomst. Ligt ge meê aan mijn koninklijke tafel?

Pythios nam dankbaar aan... Hij maakte geen toespeling, dat hij zelve het koninklijke gastmaal gaf, waaraan Xerxes hem noodigde. En dat hij buiten de poorten der stad het leger onthaalde. Aan 's Konings zijde trad hij binnen in diens haastig behangen paleis en hij vond het onnoodig te zeggen, dat hij zelve de kostbare behangen, de vergulde rustbedden, en het ontbrekende gouden vaatwerk had aangeboden aan de koninklijke intendanten.

De dag verliep zeer genoegelijk, de nacht nog genoegelijker.

VI

Intusschen waren in Suza de koninklijke vrouwen achter gebleven. In het koninklijke paleis, dat te gelijker tijd een immense citadel was, maar tevens ook eene aaneenschakeling van hoven, portieken, tuinen, zalen, terrassen, waren de koninklijke vrouwen, met vele bijvrouwen, achter gebleven. Zij waren zeer velen: te zamen rondom de koningin, Amestris, rondom de vier koningin-weduwen van Xerxes' onvergetelijken vader, Dareios, rondom de jongere prinsessen, waren de bijvrouwen en de slavinnen vele duizenden. De opperste der eunuchen wist het aantal precies, de Historie vermeldt het niet.

Het was in het voorjaar en van uit de tuinen woei, vermengd met een zoeten, zwoelen wazem van gelei-inmaak, de geur van de rozen, der Perzische rozen, der groote ròze, de geur van tienduizenden rozen, binnen door de portieken en tot in de groote, open, veelzuilige zaal, waar de koningin Amestris, met de vier koningin-weduwen, met de prinsessen zich ophield. Zij zaten allen in het rond, gehurkt op vierkante divans. De koningin

Amestris, met hare slavinnen, weefde aan het weefgetouw, dat voor haar de glinsterende draden spande van den mantel, dien Amestris Xerxes weefde... Over de koningin zat de oudste koningin-weduwe; dat was Atossa. Een bijna huiverende eerbied was om haar heen, ten minste zoo lang Atossa onder hare neêr gezonken oogleden loerde door het vrouwenvertrek omrond. Zij was zestig jaar en een Perzische koningin-weduwe van zestig jaar is oud. Atossa was de dochter van Kyros: dit alleen was reeds iets zeer eerbiedwekkends. Atossa had geheel den opbloei van het Perzische rijk mede gemaakt: dit was eerbiedwekkend niet alleen maar historiesch eerbiedwekkend. Atossa had drie Perzische koningen tot man gehad: alles wat sedert meer dan een halve eeuw in het paleis te Suza gebeurd was, had zij mede gemaakt; dit was niet alleen eerbied- maar huiverwekkend. Alle intrigue, alle moord, alle geheimenis had zij geweten en het scheen, als zij daar zat, gehurkt op haar divan, over de wevende koningin Amestris, de oude, zwaar amethyst-beringde handen onbewegelijk in den schoot, maar de orientalische oogen geknepen links en rechts langs de zoomen van hare violette sluiers, dat zij spiedde naar nóg meer paleismysterie, bevreesd, dat het nieuwste haar ontgaan zoû... Haar eerste gemaal was Kambyses geweest, haar broeder, dien zij gehuwd had om de wet van het koninklijke huis, die voorschreef, dat de Koning zijne zuster tot koningin verhief aan zijne zijde. En toen Kambyses was omgekomen, toen... had zij - volgens de zede, dat de overwinnende Koning alle de vrouwen zijns voorgangers trouwt - den Valschen Smerdis getrouwd! Dàt was een interessante tijd geweest, voor alle de vrouwen toen in het paleis: de tijd van den Valschen Smerdis, de Magiër, die zich uit gaf voor Kambyses' broeder Smerdis, voor Smerdis, die Kambyses had doen vermoorden! En toen Dareios met de anderen, toen de Zeven Perzen den Valschen Smerdis hadden ontmaskerd, was Atossa de gemalin van den laatsten overwinnaar geworden, van Dareios en nù was zij de koningin-moeder, de moeder van Xerxes, Koning der Koningen... En loerde zij rondom of, in den kring der koninklijke vrouwen, iets van intrigue en geheimenis

zich spon, dat haar ontging omdat zij oud werd...

Achter de wevende koningin - er dreef een eindeloos gemurmel van vrouwestemmen in het rond - fluisterde eene slavin tot een andere, zij beiden bezig met op een spoel het goudgaren voor de koningin te winden:

- Er is een voorspelling, dat Atossa...
- Wat? vroeg de andere.
- Door den Koning zal worden opgegeten...
- Brr! huiverde de slavin en beiden giechelden na.

Maar Atossa had haar naam hooren sissen.

- Wat zegt daar die feeks? riep zij, met schrille, nijldige stem.
- Wie, Dochter van Kyros, Moeder van Xerxes, allerhoogste Moederlijkheid? vroeg Amestris tef zij van haar weefgetouw uitkijkende naar de oude Atossa.

- Daar achter jou, die Sidonische meid en waarom giechelen zij beiden?

- Om niets, Allerhoogste, kalmeerde Amestris en weefde weêr voort; het zijn kinderen, ze lachen als er een vlieg danst om haar neus.

- Hier, allebei! beval Atossa.

En met-een greep zij een zweep, die voor hare knieën op den divan lag, een zweep met amethysten handvat.

De Sidonische en de andere begonnen te gieren, maar Amestris snauwde en beval:

- Gauw, gauw!

Zij kropen, de twee slavinnen, over de middenleêgte der zaal naar den divan van Atossa.

- Leelijkerts, lachbekken, luilakken! schold Atossa en hief de zweep en sloeg.

Hare bevende, oude hand trilde; zij raakte niet of slecht. De twee slavinnen kreten echter jammerende op, vluchtten toen, de eene links, de andere rechts, in rythmische sierlijkheid als van een ballet, weêr achter de koningin.

- Windt de purperen zij, beval Amestris ontevreden.

De slavinnen wonden weêr en giechelden, achter Amestris en

het weefgetouw zich onzichtbaar makende.

Links van Atossa hurkte op een divan Artystona en rechts hurkten op twee andere divans, Faidyma en Parmys. Het waren de drie andere koningin-weduwen, vrouwen van Dareios, Xerxes' onvergetelijken vader. Zij zaten met om zich heen hare slavinnen en een stoet van waschvrouwen bracht juist op dit oogenblik binnen tal van korven, waarin de sluiers van de koninginnen en prinsessen en hare zakdoeken. Naast Parmys zat Artaynta, de jeugdige, zeer schoone dochter van des konings halven broeder Masistes, en naast Artystona zat Artazostra, Xerxes' zuster - maar geen dochter van Atossa - de vrouw van Mardonios, Xerxes' neef.

De vrouwen, die de wasch binnen brachten, wisten niet precies alle familiebetrekkingen onderling van de koninginnen en prinsessen met den Koning en diens broeders en neven. Deze waren ook zóó ingewikkeld en moeilijk te onthouden - omdat broeders mee zusters, neven met nichten en alle hunne kinderen elkander huwden aan het Perzische hof - dat zij voor niemand dan voor de belanghebbenden zelve ooit waren te onthouden. Niemand anders onder het Perzische volk deed er ook moeite toe en de schrijver dezer Annalen raadt ook niemand aan er nog moeite voor te doen.

De slavinnen brachten een grooten korf voor den divan van Atossa.

Atossa loerde in den korf...

En hare eigene slavinnen haalden met voorzichtige vingers de gevouwen en gestreken sluiers er uit en telden ze, terwijl Atossa zelve de waschlijst las:

- Zeven violette sluiers van Egyptische byssos, met goud gestikten zoom, las Atossa voor.

- Hier zijn ze, Allerhoogste, toonde Baktra - dat was de opperste slavin, uit Baktrië zij - de sluiers...

- Drie maal zeven,... ging Atossa voort.

Ook voor de andere koninklijke vrouwen, ook voor de koningin, brachten slavinnen de korven en zochten voor hare meeste-

ressen de sluiers en zakdoeken uit, terwijl de meesteressen, gehurkt, van de respectievelijke waschlijsten oplazen...

- Dochter van Kyros, zeide Artystona, die hurkte naast Atossa, maar op eigen divan; is deze zakdoek niet gemerkt met uw koninklijke A?

En zij bood zelve een zakdoek aan de koningin-moeder.

Deze reikte naar den zakdoek: onder den reizenden zakdoek reikten vele slavinnen-handen om den zakdoek de reis van koninginnehand tot koninginnehand te vergemakkelijken, maar het was niet noodig. Atossa had den zakdoek gegrepen en bezag dien.

- Inderdaad, Artystona, grijnsgrimlachte zij nijdig beminnelijk. Maar altijd die vergissingen...

En de zweep verhief zich en klakkerde door de lucht.

De slavinnen krompen rythmisch de ruggen en kropen in één... Atossa legde de zweep neêr, plots gekalmeerd.

- Zeven maal zeven sluiers van lijnwaad, voor de nacht, las zij voor.

- Het is ook lastig, voor de waschvrouwen; met al die A's! zeide Artystona.

Zij was zacht en beminnelijk, zij was Dareios' liefste vrouw geweest, vierde in rang; zij was zêr schoon geweest; hij had haar, nog maagd, gehuwd. Hij had haar een gouden beeld gesticht en haar zoon was Gobryas en Gobryas was de vader van Mardonios en haar andere zoon was Arsames en Mardonios was dus de neef van Xerxes en had hem tot den oorlog aangezet en Arsames was, als Mardonios, veldheer en hij voerde de Ethiopiërs aan. En Mardonios was gehuwd met Xerxes' zuster Artazostra, die zat, op haar divan, naast Artystona en was dus hare aangetrouwde kleindochter.

- Grootmoederlijkheid, zeide Artazostra - zij geleek, hoewel aangetrouwd, hare grootmoeder, die, hoewel slechts veertig, niet jong meer was: een Perzische koningin-weduwe is nooit jong - en alle de vorstinnen geleken min of meer op elkaâr -; hier zijn drie zakdoeken van purper van Tyr, en ze zijn met uw grootmoederlijke A gemerkt...

Artystona, eenmaal Dareios' liefste vrouw, nam allerbeminnelijkst de zakdoeken aan uit de reikende handen harer kleindochter. De slavinnen, onder de zakdoeken, schetsten bewegingen van overbodige hulp.

- Wie heeft één sluier van mij, met een zon er midden op geborduurd? riep de koningin Amestris verstoord, in het rond.

- Heilig! riepen alle de slavinnen en bogen of vielen ter aarde, want het woord 'zon' was heilig.

- Ik, vorstelijke tante Amestris! riep de jeugdige Artaynta en zij verliet haar divan en bracht zelve, met hare slavinetjes als navolgende, navliegende vogeltjes, den zonnsluier aan de koningin.

- Ik merk alléén met mijn zon... riep Amestris.

- Heilig! murmelden de slavinnen: het was als bijengegons in den rozengeur.

- En nóg zijn er altijd vergissingen! ging Amestris door. Artaynta, deze zakdoeken zijn met jou A'tje gemerkt...

- Ja, vorstelijke tante! beaâmde Artaynta en nam het stapeltje aan.

Amestris bekeek haar aandachtig.

- Je wordt mooi, meisje, zei de koningin wat scherp. Je moet niet te mooi worden.

- Neen, vorstelijke tante, lachte Artaynta, die niet begreep; en moeder is mooier dan ik.

- Waarom is je moeder hier niet? vroeg de koningin.

- Ze maakt rozenbottels in, vorstelijke tante.

- Oh! lachte verlekkerd Amestris.

Intusschen zaten Faidyma en Parmys, de twee andere weduwen van Dareios, tweede en derde in rang, rustig hare zakdoeken en sluiers te tellen: er waren geene vergissingen onder: zij merkten met P en F.

Parmys was de dochter van Smerdis, Kambyses' broeder, dien hij had doen vermoorden en Faidyma... Faidyma, de oudste zuster van koningin Amestris, had als Atossa den Valschen Smerdis moeten trouwen en zij deed niets liever dan het verhaal van den Valschen Smerdis vertellen, hoewel iedereen aan het hof het van

buiten kende. Waarom dan ook Amestris, de koningin, die het prettig vond Faidyma te plagen en zoo populair te zijn tusschen alle de mindere vrouwen en alle de slavinnen, nu zij even moê van haar weven was - de wasch werd weg gebracht - uit riep met honigzoet lokkende stem:

- Liefste zuster, vorstelijke Faidyma, oudste zuster, vertel toch eens, bid ik u: hoé is het eigenlijk ontdekt, dat de Valsche Smerdis niet Smerdis was maar een arglistige Magiër?? Ik bid u, oudste dochter van Otanes, die mijn vader is, liefste zuster, vertel ons toch eens duidelijk: hoe is eigenlijk dat toch gebeurd?

En de koningin Amestris wenkte naar de buitengalerijen, ter zijde van haar divan.

Daar zaten en zwermden honderden bijvrouwen en honderden slavinnen omringden haar. Zij weefden, zij sponnen, zij borduurden, zij maakten rozenbottels in. Maar zoodra zij niet bespeurden, dat de koningin Amestris hare zuster, Faidyma, verlokte om weêr het overbekende verhaal te doen, of zij zwermden van alle zijden toe en het was, achter het weefgetouw tot aan de divans van Artazostra en Artaynta een gekrioel van Perzische, Baktrische, Kaspische vrouwekoppen en -kopjes: amberbleeke, theeroosgele gezichten en gezichtjes; blauwzwarte, ondeugende oogen onder zwart aangestroken brauwebogen, stil lachende spottende neusjes en mondjes, zich verdringende ontelbare naast elkaâr. En zelfs de drie andere koningin-weduwen - Parmys, de dochter van den echten Smerdis, Artystona, de liefste vrouw van Dareios en Atossa, de eerbied- en huiverwekkende - gluurden en loerden met stil genot naar hare mede-weduwe, die weêr het verhaal ging doen.

Faidyma begon:

- Heb ik u dat dan niet verteld? Wel, kom dan, ik wil het gaarne doen. Ik, dochter van Otanes, was eene der vrouwen van Kambyses, met Atossa, niet waar, dochter van Kyros?

Atossa knikte zoetsappig toestemmend. Zij genoot wel mede, dat Faidyma er weêr in liep, om voor de honderdste maal het verhaal te doen en hoewel Faidyma jonger was dan zij, oude vrouw, vond zij Faidyma werkelijk half kindsch. Zij zelve was

het heelemaal niet; zij voelde alleen, dat men h  ar niet meer inwijdde in de nieuwe paleisintrigues en dat kon zij niet uitstaan. Maar de oude paleisintrigues, ja, die had zij allemaal mede beleefd en ondanks zichzelf, met hare loerende oogen en nijdig grimlachenden mond, hoorde de dochter van Kyros toe.

- Toen Kambyses naar Egypte toog, om het te veroveren... zeurde Faidyma met lijzige stem.

En zij onderbrak zichzelf:

- Hij was d  l, hij was half krankzinnig... Hij was wel dol, niet waar, dochter van Kyros?

- Mijn broeder was niet altijd toerekenbaar, mummelde Atossa, die, trots de grap, toch het Verleden voor zich zag rijzen.

- Ja, hij was dol, ging Faidyma voort; want in Memfis heeft hij den Apis uitgelachen en gestoken met zijn dolk, omdat hij beweerde, dat een god nooit een jonge stier kon zijn.

- Hij is gestraft er voor door de goden, mummelde, haars ondanks, Parmys, de derde koningin-weduwe. Op de zelfde plaats, waar hij Apis verwondde, ontviel hem de sche   van zijn zwaard en wondde hij zich doodelijk zijn dij...

- Het was te Ekbatana, mummelde Atossa; en het orakel had hem voorspeld, dat hij te Ekbatana zo   sterven. Maar hij dacht zich Ekbatana in Medië, de stad met de zeven muren, waar hij zijn schatten had achter gelaten; hij dacht er te sterven aan het eind zijner dagen... Hij stierf in Ekbatana in Syrië...

Zij mummelde het onhoorbaar. De dringende vrouwen achter Amestris en haar weefgetouw luisterden in giechel-onderdrukte verkneukeling naar Faidyma; om Atossa, zoo sinister en loerend, zouden zij nooit durven giechelen.

- Nu dan, begon Faidyma weêr; toen Kambyses naar Egypte toog, om het te veroveren... toen kwam de Magiër Patizithes, die in Suza zijn goederen beheerde, op het denkbeeld zijn broêr, die ook Smerdis heette als uw vader, Parmys, gij, dochter van Smerdis...

En Faidyma knikte naar den divan, waar Parmys hurkte in lakonieke houding.

- Ja, mijn vader, Smerdis, dien Kambyses vermoorden liet door Prexaspes, omdat hij van hem gedroomd had, dat hij troonde op zijn eigen troon en dat zijn hoofd reikte tot den hemel... herinnerde zich Parmys.

- Het is hier gebeurd, mummelde Atossa; hier, in het Vrouwenvertrek...

En zij zag voor zich het oude Verleden...

- Toen kwam die Patizithes op het denkbeeld, zeurde Faidyma door; zijn broêr, die bij toeval óók Smerdis heette en zoo leek op Kambyses' broer...

De bijvrouwen achter Amestris en de slavinnen achter de bijvrouwen en Amestris achter het weefgetouw begonnen te krimpen en te kruipen van den giechel en lach.

- Uit te roepen als koning, in Kambyses' plaats... Kambyses was toch zoo ver... En Smerdis, Patizithes' broêr, heette Smerdis als Kambyses' broêr en leek zoo veel op hem... Alleen, hij had geen ooren, die had Kyros, uw groote vader, o Atossa, hem laten afsnijden voor een vergrijp... ja, ik weet heusch niet meer welk vergrijp...

- Arme Faidyma, zeide, ter andere zij van Atossa, tot hare kleindochter Artazostra, Artystona, de liefste vrouw in der tijd van Dareios; zij weet nooit voor welk vergrijp het was... Maar ze moesten zich niet om haar zoo vroolijk maken, Amestris en al de bijvrouwen...

Artazostra echter en de jeugdige Artaynta over haar, wisselden vroolijk blikkende verstandhoudingen en guitige oogtintelingen en mondtrillingen, omdat Faidyma weêr het verhaal deed...

- Maar toen de Valsche Smerdis, ging Faidyma onverstoort voort, zich nóóit zien liet aan de grooten des lands en altijd hier in het paleis verborgen bleef, kwam er achterdocht... En toen was het mijn vader Otanes, die het eerst begon te vermoeden...

Faidyma onderbrak zich, om te snoepen van de ingemaakte rozebottels, die hielden slavinnen, om ter keuring te doen proeven, op groote, ronde, matten bladen aan de koninginnen en de prinsessen voor.

- ...Die het eerst begon te vermoeden, vervolgde Faidyma, kauwende op de rozebottels; dat die zich noemende Smerdis een bedrieger was. En toen deed vader mij naar den Smerdis vragen, met wien ik sliep, op mijn beurt, niet waar Atossa, als gij niet met hem sliept of de andere vrouwen...

Atossa fronste siniester de brauwen. Uit nijdigheid en overgeblevene afgunst had zij wel gaarne een snerpend antwoord gegeven, maar zij genoot stil in zich, met alle de anderen, te veel van het feit, dat Faidyma weêr het verhaal deed. Zoetsappig grijnsde zij dus toestemmend, terwijl haar loerende blik zocht te dringen dóor en ter zij van het weefgetouw, om te weten of daar achter de koningin Amestris en de andere vrouwen nog iets anders uithaalden dan alleen spotten met Faidyma...

- Maar ik had nooit den echten Smerdis gezien, Kambyses' broêr en uw vader, o Parmys...

- Ja, mijn vader, nijdigde Parmys terug; het was een schànde, dat hem Kambyses vermoordde!

- T...t...t...t...! zei Atossa hoog en imperieus. Kambyses was mijn broêr en mijn gemaal, Parmys, vergeet dat niet, bid ik u!

Maar Amestris riep:

- Toe, oudste zuster, ga nu voort, lieve Faidyma; hoe ging het toen verder en wàt deed ook weêr onze vader Otanes u vragen?

- Hij deed mij vragen of ik niet met de andere vrouwen, met u ook, Atossa, zoû kunnen beraadslagen, maar ik zag u nooit - alle de vrouwen had de Valsche Smerdis gescheiden in verschillende vertrekken...

Atossa herinnerde het zich: zij herinnerde, dat zij was als een gevangene geweest, zij, de dochter van Kyros, zij, de zuster en gemalin van Kambyses; zij, die de Valsche Smerdis na Kambyses' dood had genomen tot vrouw met geheel de overige harem; zij herinnerde zich ook de geheime boodschappers van Otanes en hunne listen maar ook de onmogelijkheid voor de opgesloten vrouwen elkander te bereiken, trots alle geïntrigeer der bijvrouwen en slavinnen...

- En toen, zeide Faidyma...

- Nu komt het, verkneukelde Amestris zich.

- Nu komt het, giechelden de vrouwen achter haar.

- Tóen beval mij mijn vader, door den geheimen boodschapper, mij te verzekeren of de Smerdis wel ooren had, want de heusche Smerdis had ooren maar de valsche Smerdis had er geen; Kyros had ze hem laten afsnijden, ik weet heusch niet, voor welk vergrijp...

Op de divans en achter de divans en achter het weefgetouw grinnikte het en giechelde het.

- Het was héel gevaarlijk voor mij, ging onverstoorbaar Faidyma voort; om mij te overtuigen of de Smerdis ooren had. Maar ik heb het gedaan, om te weten of de Smerdis wel Smerdis was. Eens, toen ik weder zijn bed had gedeeld...

Al de vrouwen schoven geheimzinnig nader als om van Faidyma's lippen de belangvolle woorden op te vangen.

- ...Sliep de Smerdis na de liefde in...

- En toen, o zuster?

- En toen, o Faidyma?

- En toen, toen, vorstelijke Faidyma? riepen de bijvrouwen, de koningin...

- Toen tastte ik uit...

Faidyma's handen tastten uit.

- En toen voelde ik... voelde ik... dat de Smerdis... onder zijn lange haren... géén ooren had...

Een uitbarstend vrouwengelach...

Maar dadelijk verstomd...

- Wat is er? vroeg Faidyma verbaasd.

- Niets, oudste zuster, zei Amestris; een van de slavinnen, hier achter, is in de kokende marmelade gevallen.

- Het is een schande, zei Atossa, ontstemd over het te luide gelach. Waar is ze, Amestris? Ik wil haar zien, ik wil haar hebben, hiér!

Amestris gaf snel een bevel.

- Brengt haar hier, gauw! riep Atossa.

Het duurde nog slechts enkele oogenblikken. Buiten, in de

portiek, waar de vrouwen bezig waren met hare cosmetieken, oliën, confituren hadden er een paar snel een groote, koperen ketel uitgestort over een slavin, die zij altijd treiterden. De slavin gaf een gil, om de lauwe, zoete brei, die droop over haar hoofd en leden. Maar de andere vrouwen duwden haar binnen.

- Hier is zij, Allerhoogste! riepen de vrouwen en duwden de rood-overdropen slavin voor Atossa.

De zweep klakkerde door de lucht; de geeselende riemen striemden.

- Moet jij de marmelade bederven? krieschte Atossa en sloeg en sloeg. Aan het kruis, met die stommeling!

De vrouwen duwden de schreeuwende, tegenstrevende slavin de zaal door...

De opperste der eunuchen, Ogoas, verscheen aan de poort der zaal, tusschen de divans van Amestris en Artazostra.

- Koninginnen van Perzië! schilde zijn stem. Er zijn boodschappers uit Kelainai, van den Koning der Koningen en van de Prinsen der Perzen. Aanschouwt hier den koerier!

En hij wees op een korf, dien torsten twee andere eunuchen.

Het was de Koninklijke Post. Met ceremonie van eunuchen, die kropen, werden aan Atossa en aan Amestris, groote briefrollen en tabletten, goud verzegeld, van Xerxes overhandigd, ook van Masistes, Atossa's tweeden zoon en Amestris' oom, ook van vele neven, achterneven en kleinzonen, die allen bevel voerden in het Perzische leger; aan Artystona wastafelen van hare kleinzonen Mardonios en Arsames - de laatste veldheer over de Ethiopische troepen - aan Parmys, van haar zoon Ariomardes, die bevel voerde over de Moschen; aan Artazostra van haar gemaal, Mardonios; aan Artaynta van haar vader, Masistes. Hare moeder, Artaxixa, kwam, van de inmaak in de portiek, kijken welke brieven er waren voor haar en ook Faidyma kreeg een brief van haar vader, Otanes.

- Is er geen brief van Otanes voor mij, zijne dochter en de koningin? vroeg Amestris verbolgen.

De eunuchen, tusschen alle de brieven, die zij, kruipende van

eerbied over het leêge mozaiek tusschen den cirkel der divans, uitzochten en overreikten, vonden den brief van Otanes aan zijne dochter, de koningin.

Het was een groote ontroering. De koninginnen en prinsessen braken de zegels los en de bijvrouwen en de slavinnen verdrongen zich achter haar, tuk op nieuws. Atossa begon een zin voor te lezen uit den brief van Xerxes, hare bijziende oogen nijpende achter een geslepen beryl, die was haar bril maar slechts voor één oog: zij kneep het andere heelemaal dicht:

- Allerhoogste, vorstelijke moeder, dochter van Kyros, gemalin van mijn onvergetelijken vader Dareios, las Atossa voor; op het punt den schipbrug over den Hellespont over te trekken met onze machtige legers, deel ik, uw zoon, Koning der Koningen, u mede, dat ik gebrek heb aan bijvrouwen en mindere bedgenooten, van wie ons slechts een beperkt aantal hebben gevolgd...

- De Koning schrijft mij het zelfde! riep Amestris, de koningin.

En het kwam uit, in geroep van stemmen om aandacht, dat alle de Perzische veldheeren - hare zonen, broeders, neven, ooms, kleinzonen en achterneven - schreven aan de vier koningin-weduwen en aan de koningin, dat zij niet voldoende bijvrouwen en bedgenooten in het leger hadden meê genomen om den Hellespont over te trekken. Zij schreven dit uit diplomatie. Xerxes schreef het niet alleen aan Amestris, Masistes schreef het aan Artaxixa, Ariomardes schreef het aan Parmys: de mannen schreven het allen hun moeders en vrouwen. Want indien zij alleen aan den oppereunuch hadden bevolen hun bijvrouwen en bedgenooten te zenden vóór zij Sardes verlieten en den Hellespont overstaken, zoû ongetwijfeld een oproer en vrouwenoorlog zijn uitgebroken onder de koninginnen en de prinsessen; nu de Koning en de prinsen aan deze allen meêdeeling deden van het geval en zelfs haar overlieten welke bijvrouwen en bedgenooten zij den eunuch aanbevalen te zenden uit de duizenden vrouwen van het paleis te Suza, nu waren de vorstelijke vrouwen gevléid en ontwapend, hoewel Artaxixa, de zeer mooie moeder van Artaynta, den tip van haar neus rood gefardeerd door de marmelade, wier zoetheid

zij, inmakende, had gewikt en gewogen, uit riep:

- Mijn Masistes heeft nooit bedgenooten genoeg! O Artaynta, mijn dochter, welk een onverzadelijke vader heeft de Zon je gegeven!

- Heilig! riepen de vrouwen.

- En mij, welk een man! Kind, ga nu naar den inmaak! Is dat maar lui hurken op divan zonder je moeder met de rozengelei te helpen?

En zij trok Artaynta den divan af en zette er zichzelve op; Artaynta pruilde, maar was beeldrig mooi; zij verdween pruilende in den portiek; het stoomde naar binnen van rozengeur en zoeten stoofwazem...

Amestris gebod het weefgetouw weg te schuiven.

- Allerhoogste! riep zij eerbiedig Atossa toe. Vindt gij het goed te beraadslagen onder elkaâr welke bijvrouwen en bedgenooten wij kiezen zullen om naar Sardes te zenden voor onze mannen en zonen en neven?

- Roep Ogoas dan midden in den kring.

De koningin wenkte den oppereunuch binnen den kring.

De oppereunuch, achter zich, wenkte nog veertien andere eunuchen den kring in, als hem toekomend gevolg.

Atossa en Amestris zonden alle bijvrouwen en slavinnen weg.

Die bleven tóch gluren en luisteren achter de zuilen der portieken.

De divans, met de vrouwen er op, werden dichter bij elkaâr geschoven. De beraadslaging begon.

VII

Twee dagreizen van Sardes, waar dien geheelen winter Xerxes en de veldheeren hadden vertoefd, wachtende, dat de Athos zoû zijn doorboord en de schipbrug over den Hellespont voltooid, verdeelt zich de heirweg in tweeën; de eene weg, links, leidt in Karië, de andere geleidt naar Sardes zelve, hoofdstad van Lydië.

De weg naar Sardes gaat over een brug den Maiandros over en langs de stad Kallatebos. Daar weligt vooral de honigindustrie; de confiseurs trekken er uit koren en myrica of tamariskvruchten een honig, zeer fijn en geurig.

Een karavaan van muildieren, beladen met myrica-honig in groote potten en martevanen, was op weg naar Sardes, toen zij langs een immensen plataan kwam. De plataan had reeds zijne nieuwe bladeren ontplooid, die goudig groen als uitgeknipt afstaken tegen de zoelblauwe voorjaarslucht. En met een boozen stap marcheerde een Onsterfelijke, een reus van een kerel, langs den plataanboom over den weg heen en weêr.

De Onsterfelijken waren het keurkorps van de lijfgarde des Konings der Koningen. De Onsterfelijken, onder bevel van Hydarnes, zoon van Hydarnes, waren tien-duizend, keurkrijgsknechten, prachtkerels, prachtiglijk uitgerust en zij werden genaamd de Onsterfelijken omdat zij nooit meer en nooit minder telden dan tien-duizend: sneuvelde er een of werd er een ziek, dan werd zijn plaats dadelijk ingenomen door een aspirant-Onsterfelijke.

De Onsterfelijke, woedend, marcheerde langs den immensen plataanboom, toen de honigkaravaan langzaam langs den stoffigen weg aanbengelde. Er was het zandige, rotsige landschap, er waren de blauwe bergen verglooiende in de verte, de blauwe lucht alom en dan, aan den heirweg, de immense plataan. En er was de woedend op en neêr marcheerende Onsterfelijke.

- Hei! riep de Onsterfelijke tot den aanvoerder der karavaan. Waarheen?
- Naar Sardes! zei de aanvoerder. Naar het Leger! Naar het Hof! Naar den Koning! Met myrica-honig. Staat hier nog altijd een Onsterfelijke bij den plataan?!
- Ik weet niet of hier altijd een Onsterfelijke staat bij den plataan, raasde woedend de garde-soldaat terug; maar ik weet wel, dat ik, Onsterfelijke, hier al dag en nacht en dag sta, bij den plataan, en dat ze mij vergeten af te lossen! Zijn ze gek in Sardes geworden? Vergeten ze me heelemaal? Ik ben doodmoê, ik heb niets gegeten

sedert al tien uren, ik versmacht van dorst, van nacht ben ik van uitputting tegen den plataan aan in slaap gedonderd! Ik geef er de brui van, bij Ahriman en alle duivels! Vervloekte plataan, vervloekte plataan!

En hij balde zijn vuist tegen den plataan. De plataan bleef oppermachtig schoon en sterk zijn gezilverden stam verheffen, zijn zware takken breiden, zijn nieuwe bladeren ontplooiën. Toen Xerxes, op weg naar Sardes, den plataan was voorbij getrokken, had hij hem zeer bewonderd, hem een koning onder de boomen genoemd en hem als een koninklijken broeder omhelsd. Want in Xerxes waren soms vreemde, artistiek-achtige aandoeningen en verteederingen en door de schoonheid van den plataan was Xerxes verteederd geworden en aangedaan. Hij had daarop den plataan met ketenen en braceletten doen omhangen, ketenen om den stam, braceletten om de takken en hij had een Onsterfelijke op schildwacht bij den plataan gelaten. De schildwacht, dien geheelen winter, was iederen dag uit Sardes afgelost: dat was nog een heele marsch van Sardes naar den plataan. Maar deze Onsterfelijke scheen vergeten te zijn. Een herberg was er niet in de buurt: er was alleen de witte, stoffige, eindeloze weg, de blauwe berg-golving in de verte, de blauwe lucht alom over het rotsige landschap en er was de plataan, omcirkeld met de ketenen en de armbanden.

En er was de razende Onsterfelijke.

- Ik geef er de brui van! herhaalde hij. Honigkaravaanaanvoerder, ik ga met je meê.

- En de armbanden? En de ketenen? riep de aanvoerder.

De Onsterfelijke vloekte.

- Ze zijn in Sardes alles van den plataan vergeten! riep hij. Ik haal de ketenen en de armbanden af van den boom!

- Ben je dól geworden, Onsterfelijke! riep de aanvoerder, hevig verschrikt. Aan het kruis zal je geklonken worden!

Ook de muilezeldrijvers riepen het uit van afgrijzen. Maar de Onsterfelijke was als bezeten. Hij rukte om den stam de ketenen los en slingerde zich op een lagen tak, om diens armband los te wrikken.

De aanvoerder en de muilezeldrijvers zagen hem met ontzetting aan. Boven, in den plataan, was de Onsterfelijke geklommen en wrikte de armbanden om de takken los.

- Pak aan! riep hij en smeed de versierselen en orde-teekens omlaag.

Hij klom naar beneden. Hij wakkelde van vermoeienis. Hij verzamelde de gouden dingen.

- Hier, zeide hij en duwde den aanvoerder een armband toe. Die is voor jou. En deze twee zijn voor je muilezeldrijvers. En de rest is voor mij. Neem mij meê tusschen je potten en martevanen myrica-honig!

De muilezeldrijvers hielpen den prachtkerel een kar te bestijgen. De Onsterfelijke rolde met zijn reuzeleden tusschen de groote martevanen heel ongemakkelijk bijna in zwijm. Maar vóór met veel geklak van zweepen en luide commentaar van muilezeldrijvers en karavaanaanvoerder, de karavaan zich bengelend, slenterend, in beweging zette, balde de Onsterfelijke naar den plataan de vuist en schreeuwde hem toe:

- Vervloekte plataan! Vervloekte plataan!

De plataan antwoordde niet. Onverschillig ontdaan te zijn van zijne ordeteekenen, hem door den Koning der Koningen geschonken, hief hij oppermachtig schoon en sterk zijn breed bladerende kruin in de blauwe lucht, onontroerd.

VIII

Van uit Sardes zond Xerxes herauten naar alle streken van Griekenland, behalve naar Athene en Lakedaimonië, om 'aarde en water' te vragen, herauten naar alle steden om te bevelen, dat men proviand zoû bewaren en maal zoû bereiden, zoo de Koning der Koningen met zijne legers verscheen. 'Aarde en water' waren in der tijd aan Dareios geweigerd, Xerxes' onvergetelijken vader.

Intusschen werkten duizenden genie-soldaten aan den schipbrug over den Hellespont, tusschen Abydos en Sestos. De zeeëng-

te was daar zeer nauw, een breede rivier gelijk tusschen ruwe, rotsige oevers, niet meer dan zeven stadiën breed en de Egyptenaren bonden er de schepen onderling met kabeltouwen van byblos-schors maar de Foinikiërs, de kundige werklui, gaven de voorkeur aan kabeltouwen van vlas.

Een hevige storm, die meerdere dagen duurde, raasde over zee en land, verbrak zoowel kabeltouwen van byblos-schors als kabeltouwen van vlas en verpletterde de schepen tegen elkander.

Toen bedaarde de storm, als bevredigd en de zee werd zoo kalm als een meer en de Hellespont, tusschen de rotsen, die blauwden, onder den hemel, die blauwde, scheen niet meer dan een schuldellooze rivier, een idyllische vloed in Zuidelijke voorjaarslucht.

De winden, even bevredigd als zij geweest waren toen zij Hero en Leandros hier ter plaatse hadden doen sneven, verdrinkende Leandros zwemmende naar Hero's toren en Hero zich van den toren stortende in zee, stuwden nauwlijks de kabbelende golfjes voort.

Maar de Hellespont zoû worden gestraft.

De winden had Xerxes ook gaarne willen straffen. Maar zij woeien her en der, zij waren niet gemakkelijk te geeselen. Maar de Hellespont zoû worden gegeeseld: Xerxes' beulen, tusschen de toestroomende soldaten, het toestroomende volk, dat zien wilde, geeselden den Hellespont en dienden den Hellespont driehonderd geeselslagen toe. De brandmerkers brandmerkten de wateren met gloeiende ijzers. Toen de ijzers sisten in de kabbelende golfjes van den Hellespont en de kabbelende golfjes onder de geeselstriemen alleen even wat schuimelden en onverschillig voort kabbelden, begon het volk te lachen maar Xerxes' onderofficieren keken boos om, en barschten:

- Tuig!!

Toen lachte het volk niet meer. En een heraut met prachtig klinkende stem las voor van een rol, dien hij open plooidde:

- 'Zoute wateren! Bittere wateren! Uw Meester straft u omdat gij hem hebt durven weêrstreven en beleedigen. De Koning der

Koningen Xerxes zal u goedschiks of kwaadschiks overtrekken. En nooit zal iemand u offers brengen, want ge zijt een bedriegelijke, zoute rivier!’

De Hellespont murmelde, voort kabbelend, terug, dat hij geen rivier was maar een zeeëngte, wel héel nauw, maar de beulen verstonden den Hellespont niet. Zij sloegen den architecten van de vernietigde schipbrug de hoofden af en andere architecten beproefden hunne krachten aan een anderen schipbrug.

Die deden triremen aan elkaâr vast binden en vaartuigen van vijftig riemen: er waren er driehonderd-zestig ter Westelijke en driehonderd-veertien ter Oostelijke zijde. De eerste vaartuigen wendden hun flank naar den Propontis; de andere, naar de Aigaïsche zee, gaven meê met den stroom, zoodat de kabelen strakker rekten. Ankers werden van de vaartuigen uitgegooid; dubbele kabelen, dit maal, langs immense, houten katrollen op machine's, aan de oevers opgesteld, verbonden de booten; de kabelen van byblos-schors bij vieren gewrongen, de kabelen van vlas bij tweeen gewrongen: de laatste waren de sterkste en wogen per elleboogslengte het gewicht van een talent.

Toen de schepen vast aan elkander lagen gesnoerd, werden breede planken gezaagd en geschaafd en op zware houten steunselen over de schepen, de kabelen strak aan-gedraaid, gevoegd naast elkaâr. En bedekte men met zand het houten plankier. En richtte ter weêrszijden heiningen op om de paarden en lastdieren niet te doen schichtig worden op het gezicht van den niet altijd kabbelenden maar vaak hevig stormenden Hellespont.

De Foinikiërs waren trotsch op hun kabelen: die waren zoo mooi en onbreekbaar! Maar de Egyptenaren beweerden, de hunne waren niet minder.

De brug over den Hellespont lag klaar.

Ook de berg Athos was doorboord.

Het waren twee grootsche werken.

Aan Xerxes werd de uitslag gemeld.

En hij vertrok met zijn leger uit Sardes.

Terwijl hij op weg naar Abydos was, verduisterde de zon in een klare, wolklooze lucht.

En werd het nacht midden op den dag.

De Perzen knielden neêr in de velden ter zijde der wegen en baden en riepen Ormoezd en Mithra aan.

Xerxes vroeg verklaring van de zonsverduistering aan de hem verzellende Magiërs.

Zij zeiden hem, dat de Zon, hoewel Perzië's god, - de God der Perzen, - niet Perzië's toekomst spelde maar Griekenlands toekomst en Griekenlands ondergang.

De Maan spelde Perzië's toekomst.

De zon lichtte op; het leger, eindeloos, stroomde dankbaar voort in het nog vale, vage daglicht...

IX

Maar bij de eerste halte trok Pythios, de rijke Lydiër, die in Kelainai al zijn baar geld den Koning der Koningen had geboden, Xerxes met groot gevolg en duizend plichtplegingen te gemoet.

Xerxes ontving hem in het, door de intendanten haastig behangen en gemeubeleerde, huis, waar hij die nacht zoû verblijven. En verzocht, met een minzamen glimlach om blauwzwarten baard, Pythios toch te zeggen wat hij op het hart had, want hij meende, dat de Lydiër hem weêr baar geld kwam bieden. Pythios, met nederig en zedig doende arm- en handbewegingen, zette zich op den zetel over Xerxes, die, waar hij verbleef, altijd een troon te zijner beschikking vond: verschillende tronen reisden met Xerxes meê.

Pythios, aangemoedigd door den minzamen glimlach, zeide:

- O, groote Despoot, waag ik om een gunst te smeeken, U zoo licht mij te verkenen, mij zoo weldadig, zoo die verleend mij wierd?

- Vraag, glimlachte Xerxes, steeds nog denkende aan wederom baar geld, dat op bloemrijk nederige wijze aangeboden zoû worden. En hij meende er, op bloemrijke maar niet nederige wijze, bij te moeten voegen:

- Want, Pythios, veel hebt gij mij geschonken maar rechtvaardig wil ik zijn als mijn onvergetelijke vader Dareios, en ik wil u toestaan, wàt gij mij vraagt...

En Xerxes dacht: hij vraagt mij of ik zijn baar geld weêr wensch, een paar duizend zilveren talenten en vier-, of vijf-millioen gouden staters.

Pythios herademde. En hij zeide:

- Basileus, ik heb vijf zonen rondom mijne grijsheid. De kriegsverplichtingen nopen hen u te vergezellen in den veldtocht naar Griekenland. Maar erbarm u over mijn grijze haren. Gun mij mijn oudste; ontsla hem alleen, bid ik Uwe Koninklijkheid, van kriegsverplichting. Duld, dat hij bij mij blijve om mijne goederen te beheeren en neem de vier anderen met u...

De oude Pythios vouwde smeekend de handen, glimlachende om zijn grauwen baard. Hij meende reeds zijn pleit te hebben gewonnen...

Maar Xerxes rees, razend van woede, op. Wat! Geen zilveren talenten of gouden staters!!

- Aterling, die jij bent! riep Xerxes razend uit. Wat! Ik begeef mij naar Griekenland met *mijn* jonge zonen, broeders, zwagers, neven en jij, die mijn slaaf bent, durft mij spreken van jou zoon? Volgen hadt je mij moeten met heel je huisgezin, je vrouwen en kinderen, alle je slaven, die alle de mijne zijn want wat behoort een mijner onderdanen in het bijzonder toe? Leer nu, dat de geest des menschen zetelt, hier, in zijn oor!

En Xerxes, razend, wees in zijn oor.

- Als hij iets aangenaams hoort, raasde Xerxes voort, steeds wijzende in zijn oor; verheugt hij zich en de vreugde verspreidt zich door heel zijn lichaam. Als hij iets onaangenaams hoort - Xerxes' wijsvinger dreigde steeds zich het trommelvlies te doorboren - wordt hij kwaad, nijdig. Ook al gedroeg jij je eerst naar mijn welbehagen, je was toch nooit zoo mild als *ik*, een Koning, geweest zoû zijn?! Ik ben overtuigd, dat je zilveren talenten verstopst hebt en wie weet hoeveel millioen gouden staters! Toch wil ik, om mijn koninklijke dankbaarheid je te betoonen, je nièt met

gestrengheid behandelen. Eén zoon vraag je mij van de vijf? Ik gun je er vier, maar de vijfde en de oudste en je liefing zal ik richten naar mijn welbehagen.

En Xerxes beval Pythios' oudsten zoon gevangen te nemen.

Hij werd den beulen overgegeven en in twee stukken gehakt.

Aan iederen kant van den weg naar Abydos werd één helft gelegd.

En Xerxes, met zijn leger, trok voort, dien volgenden morgen en de veldheeren en de officieren en de onderofficieren en de soldaten schuinoogden links en rechts naar de bloedige stukken romp...

Uren duurde de marsch der infanterie, het hoeftgetrappel der cavalerie: witte wolken stof warrelden op.

Na den noon kwam de oude Pythios, weeklagende.

En met hem vele oude verwanten en bejaarde vrienden, alle millionairs als hij.

Er was luid gejammer en de oude millionairs namen de twee stukken romp ter weêrszij van den weg. En voegden ze samen op een baar, die zij overdekten met saffraangeel kleed. De rijke grijsaards torsten de baar terug en fluisterden onder elkander:

- Hadde Pythios alléén maar plichtmatige oorlogsschatting gegeven aan Xerxes, den Koning der Koningen!

- Niet al zijn baar geld!

- Al zijn baar geld?!

- Bijna al zijn baar geld! Hadde hij gegeven niet méer dan wij hebben gegeven!

- Hij hadde van zijn oudsten zoon nog vreugde beleefd in lengte van dagen!

- Als wij van onze oudste zonen misschien nog beleven, zoo zij terug keeren met Xerxes, overwinnaar!

En de oude millionairs, die alle hunne zonen hadden gegeven maar niet al hun baar geld, torsten klagende de baar terug, naar de stad.

X

Het leger stroomde van Sardes naar Abydos aan den Hellespont. Eerst kemelen, dromedarissen, muilezelen: zij torsten kofferen en kisten: het was een eindelooze karavaan. Dan volgden de troepen aller natiën, aan den Koning der Koningen onderworpen; dat was meer dan de helft des legers en zij volgden met hunne veldheeren, officieren en onderofficieren in bijna ordelooze massa's, die alleen de klakkende zweepen hielden bijeen.

Dan was er een leêgte.

Er was een langdurige leêgte, dat zich legde het witte stof van den weg.

Dan volgden, statig stapvoets, duizend ruiters, keurkorps gekozen uit alle Perzische onderdanen.

Volgden duizend wapenknechten te voet, met pieken gewapend, punt ter aarde gestrekt, in paradepas, keurkorps der infanterie.

Volgden de Tien Heilige Paarden.

Zij waren de Nizaïsche Paarden; zij kwamen van de Vlake van Niza in Medië; daar zijn de prachtige stoeterijen, die bevatten honderd-vijftig-duizend paarden, de edelste en grootste rossen ter wereld, wit of zwart, als sneeuw of git en wie ze zag draven over de Vlake van Niza, meende hij had de paarden der goden gezien, zeepaarden of wolkepaarden, paarden van schuimende zee of van stormende wolken, paarden met vuur blazende neusgaten, paarden met bliksemende oogen, paarden met krommende nekken, flapperende manen, wapperende staarten. Wie de honderdvijftig-duizend paarden had draven gezien over de Vlake van Niza, had een ongelooflijke schoonheid gezien: een levende oceaan, een eeuwig bewegelijke, neêr gezonken hemel van wolken...

De Tien Heilige Paarden, prachtiglijk getuigd en bepluimd, waren uit deze paarden gekozen. Zij volgden, geleid door edelboortige palfrenieren.

Volgde de Heilige Wagen van Zeus.

Die was leêg, maar getrokken door tien blanke paarden en te voet liep de menner, achter de paarden, want niemand mocht den wagen bestijgen: Zeus, onzichtbaar, de Zeus der Perzen, dat is de God der Perzen, beklom soms den wagen, onzichtbaar.

Volgde Xerxes, op zijn strijdswagen, bespannen met twee paarden van Niza en zijn wagenmenner ging te voet: hij was een broêr der koningin en heette Patiramfes, zoon van Otanes.

Volgde de harmamax van Xerxes: zijn overdekt rijtuig, waarin hij zich strekte als hij moede was van het trotsche staan in den wagen.

Volgden duizend piekeniers, maar de pieken met de punt naar boven, met gouden appelen er op.

Volgden duizend ruiters, keurkorps cavalerie.

Volgden de tienduizend Onsterfelijken!

Alle deze ruiters en infanterie schitterden van vergulde helmen, smedig hunne leden omgevende schubberusting, arm- en beenstukken, groote schilden, bogen, pieken en zwaarden. Het goud, als een glans, lag overal, zwaarder of lichter, op. Duizend Onsterfelijken hadden gouden granaatappelen op hunne pieken, de negenduizend anderen zilveren en het goud en zilver was als een verblindende kabbeling van glansen, boven en om de gehelmde koppen. Die kabbelende glans weêrspiegelde in de oogen, als in kleine, in de schilden als in groote spiegels; om de neuzen der mannen liepen en wisselden weêrschijn en vegen van goud en zilver en blauw, want de zon, uit zwoel azuren lucht, spiegelde overal neêr en terug, op de granaatappelen en de appelen en in de schilden en aan de punten der pieken. Als de paarden hinnikend steigerden, wapperden hunne witte of zwarte manen als prachtige vlaggen feestelijk boven den glans uit.

Dan was er wederom een leêgte, twee stadiën lang.

En volgde de immense legertros, uren lang, ordeloos, onder de discipline der klakkende zweepen en het gevloek der onderofficieren.

Tegen den namiddag verzwoelde zwaarder de lucht.

Het leger verliet Lydië en kwam in Mysië, trok de stad Karena

door en langs Atramyttion en Antandros, de oude, Pelasgische stad. Links liet het den Ida-berg en dien avond marcheerde het door de Homerische dreven: in de verte rieden de geletterde veldheeren Troja... Een jagende trots koortste door Xerxes' aderen; hij zag langs de gordijnen van zijn harmamax uit of hij niet de beroemde ruïnen bespeurde.

Hij zag niets dan de verglooiende berghellingen onder een zwarte, tragische lucht van aanjagende wolken.

Halt werd gehouden. Aan deze flanken van den Ida zoû het leger, zeer moê van den marsch, kampeeren.

Een meêdoogenloos onweêr barstte los in de zwarte nacht.

Het was, na de zonsverduistering, voor velen een zeer slecht teeken.

De bliksems, langs de opblikkerende pieken, aangetrokken door de massa metaal, doodden die nacht tal van paarden en mannen.

Den volgenden avond kampeerde het leger aan de boorden van den Skamandros. De soldaten hadden sedert Sardes ter nauwernood gedronken. De rivier, zelfs regen-gezwollen, was ter nauwernood water genoeg voor de mannen en paarden en lastdieren. Waar deze allen gedronken hadden, lieten zij niet meer dan modder na, die droogde spoedig op en barstte in den weêr zwoelen, stekenden zonneschijn.

Xerxes ging de ruïnes bezoeken van Troja, het Pergamon van Priamos. Hij liet zich rond leiden en citeerde de Ilias, in slecht Grieksch. Hij ontroerde zeer van artistieke aandoening. Hij voelde zich nerveus, aan den vooravond zijner onderneming, hier, in deze atmosfeer, waar de Trojers vernietigd waren geworden en hunne stad was in vlammen opgegaan. In de citadel van Troja was nog, als in de heroïsche tijden, een tempel van Pallas-Athena. Xerxes offerde er duizend buffelen aan de godin: het vleesch at het leger op. De Magiërs deden er plengingen ter eere der Trojaansche helden.

Maar die nacht was er een oproer in het leger, toen weêr het onweêr uitbrak: vele soldaten vluchtten in een panischen schrik.

Xerxes hoorde er niet van.

Met het ochtendkrieken toog het leger naar Abydos.

XI

Het was een dag van stralenden zonneschijn. Op een heuvel, op hoog een marmeren troon, uitstekende boven de vele zetels, waar zijne veldheeren zetelden, aanzag Xerxes zijn leger en zijne vloot. De vloot vulde met hare triremen en langere schepen den Hellespont voor zoo ver het oog ten Oosten en ten Westen weiden kon; het leger bereidde zich voor den dubbelen schipbrug over te trekken en schitterde over de stranden vóór de stad Abydos, in vierkante en langwerpige vakken van schitterwisselenden glans, om de vonken, die de zon aan de schilden en speren en helmen ontlokte. En het was van den marmeren troon af zulk een ontzagwekkend schouwspel - het land, waarboven het leger bloeide en gloeide als met de eindeloze akkers van zijn goud en zilver flitsende korenaren, die wapenen waren; het water, dat goud blauw schubbelde en kabbelde en waarop de schitterende schepen wiegelden als sierlijke monsterdieren met tal van uitgeslagen kriebelende pooten, die de licht bewogene riemen waren - dat Xerxes' hart zwol van hoogmoed en trots en hij hoog tot den hemel riep van dankbaarheid en geluk.

Maar zoodra hij zoo geroepen had, scheen een schrik om zijn eigene grootheid hem hevig te bevangen en zijn jubel eindigde in een nerveuzen snik en onweêrhoudbare tranen.

- Wat is er, o neef en Koning? vroeg oom Artabanos, die, hoe bejaard ook, tot hier toe het leger vergezeld had. Ik meende, dat gij nauwlijks een oogenblik geleden gejubeld tot de goden hadt van geluk en nu weent ge als een kind?!

Xerxes, op den troon, achter de ruggen zijner gezetene veldheeren, die revue hielden, pakte oom zenuwachtig bij den arm en fluisterde hem in het oor:

- Als ik nadenk over de korthed des menschelijken levens, mijn

oom, zoû ik, als een kind, kunnen weenen bij de gedachte, dat na honderd jaren niemand ook maar zal bestaan van die honderdduizenden mannen, van mijn leger en van mijn vloot, en een bijna duizelig gevoel van leêgte komt over mij!

Artabanos keek Xerxes aan: hij wist van diens zieleverteederen en zwakten; zij waren soms esthetiesch en soms wijsgeerig; zij toonden nog tal van andere schakeeringen; de verteederen was dit maal niet esthetiesch, als zij om den plataanboom geweest was; zij was dit maal bizonder wijsgeerig. En oom Artabanos, die zelve wijsgeerig was aangelegd, meende in dien toon te moeten antwoorden, vooral omdat hij, bijna angstig om zijne gedachte, Xerxes tegen zich aan voelde dringen, zijn hand steeds geklampt om ooms arm.

- Wij ondervinden, zeide oom met weemoedig gebroken stem; in den loop onzer levens treuriger dingen dan sterven is. Kort is het leven en toch, er zal geen man onder die honderdduizenden daar voor ons zijn - en geen mensch op de wereld -, die niet eens of meerdere malen zal gewenscht hebben te sterven. Alle verdrietelijkheden, ziekten, smarten, teleurstellingen tellen de menschen te zwaar om het leven somwijlen niet lang te doen schijnen, hoe kort het ook is.

- Ik heb soms ook verlangd te sterven! meende Xerxes te moeten zeggen, maar hij herinnerde zich niet wanneer. Maar nu wil ik leven, want dat alles daar - hij wees op de nu in zonneschijn met schitterglans evolueerende troepen, op de onoverzienbare vloot op het water - is mijn trots en is mijn geluk. Zeg mij, oom, nu de Droom u, zoo duidelijk en onwederlegbaar als mij, heeft gedrongen, hebt gij toch niet kunnen volharden in uw eerste weifelingen? Zoudt gij nóg mij den oorlog tegen Griekenland kunnen ontraden? Spreek ronduit, bid ik u?

- Koning, zeide Artabanos; moge de Droom zoowel u als mij goed hebben geraden. Maar toch nog, heden, op die glorieuze oogenblik, ben ik bang voor twee dingen...

- Voor welke dingen? vroeg Xerxes, zeer onder den indruk dit maal, na de wijsgeerige zieleverteederen.

- Voor het land...

- Voor het land?

- En voor het water.

- Verklaar u nader, mijn oom. Voor het land? Voor het water? Verwijt ge mijn leger niet talrijk genoeg te zijn? Mijn vloot niet oppermachtig te zijn? Raadt ge nieuwe lichten op te roepen? Méerdere schepen te bouwen?

De blauw-zwarte baard van Xerxes naderde bijna den grauwwarten baard van oom, terwijl de Koning, zittende, steeds Artabanos, die stond, den arm hield omklemd.

- O Koning, zeide Artabanos; wie, die gezond verstand heeft, zoû willen, dat ge meerdere lichten opriep, dat ge meerdere schepen bouwde? Zie toch die wemelende soldaten, over de vlakke en stranden, zie toch die wemelende schepen over die zee, die als een rivier is. Koning, ik vrees voor het land en het water, maar niet omdat uw leger te klein, niet omdat uw vloot minderwaardig zoû zijn. Zij zijn beiden te groot, te groot! Dit is het uiterste van menschenmacht! Waar zult ge havens vinden, ruim genoeg voor alle die duizenden vaartuigen, zoo de Peloponnesische stormen dreigen! Waar zult ge koren vinden om alle die honderdduizenden mannen te voeden! Ik vrees voor het land! Ik vrees voor het water! Koning, gij zult zijn overgeleverd aan de genade der lucht, waaruit de winden waaien, aan de genade der aarde, waaruit het koren groeit. En gij hebt geen ruime havens aan Thrakië's en Makedonië's kusten en al zijn orders overal in de door te trekken landen gegeven, er groeit daar voor die honderdduizenden geen koren genoeg!

Xerxes antwoordde niet: hij was zeer bleek en weidde bijna angstig zijne oogen in het rond over zijn onmetelijke macht.

- En zoo er koren groeit en zoo de winden gunstig zijn, ging Artabanos door; zult ge, Koning, onverzadigbaar worden! Ge zult verder en verder willen, geheel Europa willen bezitten, alles wat daar heel ver ligt in het geheim van het ongewetene Westen. En uw eerezuchten zullen onomvatbaar worden!

- Het is mogelijk, zeide Xerxes, zacht, in zijn baard.

Toen was het of plotseling de ziele verteederling en dier nastemming gedaan was. Zijne oogen, die steeds hadden rond geweid, voelden zich overvuld met het vizioen van een nog nimmer gewezen macht. Azië was hem, Europa zoû hem zijn. De aarde was hem, de hemel zoû hem zijn. De winden zouden hem zijn en gehoorzamen aan de strekkingen van zijn schepter. Het koren zoû hem zijn en gehoorzaam de âren in weelderende weliging hem heffen. Die Grieken, dat volkje daar ginds, hij zoû ze vertrappen. Een onmetelijk gevoel zwol in hem en deed hem zachtjes lachen. Om den troon maar zoo ver er af, dat zij niet hooren konden, stond de garde zijner Onsterflijken, roerloos, als met rijen van reuzige, goudschubbige standbeelden. Voor hem rijden zich de schitterende ruggen zijner vele veldheeren. Het was alles véel, het schitterde alles, het was alles immens, het was een kolossale bereiktheid reeds. Het zoû nóg kolossaler worden, dat alles en omvatten al wat bereikt kon worden.

En Xerxes, wederom, lachte en beminneijk, innemend en zich onoverwinnelijk voelende, herhaalde hij:

- Het is mogelijk, oom, dat er waarschijnlijk zoû kunnen schuilen in wat ge zegt. Maar zoo ik alles uitdacht, zoû ik niets doen. Is het niet beter moedig tot de daad te besluiten en zelfs door te maken de helft van al het ongeval, dat onze daad met zich mede kan sleepen dan zich door voorbarige vreezingen te laten doemen tot niets-doen? Nooit is de mensch zeker. De moedige bereikt meestal wat hij wil; de langzamen en omzichtigen bereiken zelden hun levensdoel.

Xerxes, zijn oogen vol van de glorie zijner heerlijkheid, zijn ziel vol trots over het prachtige schouwspel zijner ontplooiden macht, hoorde zichzelve met welbehagen de mooie zinnen zeggen. Hij had ooms arm los gelaten; hij ging, zeker van zichzelve, door:

- Hoe machtig zijn niet wij, Perzen, geworden! Als mijne voorvaderen, zoowel van vaders als van moeders zijde, hadden gedacht en gewogen als gij, mijn oom, zouden de Perzen zoo niet gegroeid zijn in glorie. In het gevaar is ons rijk groot geworden.

In de grootste onderneming schuilt het grootste gevaar. Wij zullen geen hongersnood lijden, wij zullen van land noch water hebben te lijden, mijn oom en wij zullen geheel Europa veroveren.

Artabanos begreep, dat er voor hem niets meer te raden of te ontraden viel. Toch zeide hij nog:

- Alleen nog dit, Xerxes, voor wij afscheid nemen en ik naar Suza terug keer: neem u in acht voor de Ioniërs...

Xerxes lachte.

- Neem u in acht voor de Ioniërs, herhaalde Artabanos. Voer ze niet tegen hun eigen bloed in het veld. Om in aantal de meerderen te zijn, hebben wij hen niet van noode. Zoo zij met ons mede trekken, zullen zij zijn of de ongerechtigste of de gerechtigste aller volkeren. De ongerechtigste, als zij hun land brengen onder ons juk, de gerechtigste als zij voor hunne vrijheid vechten. Ons belang bij hunne ongerechtigheid is luttel, hunne gerechtigheid kan ons groot nadeel berokkenen.

Maar Xerxes lachte.

- Vrees niet, oom, zeide hij. Ik ben vól vertrouwen, ook op de Ioniërs. Keer terug tot Suza, regeer mijn rijk en mijn huis: aan u leen ik mijn kroon en mijn schepter!

Xerxes kon zulke dingen prachtig zeggen. Oom, al was hij een wijsgeer, was steeds onder den indruk als Xerxes zoo iets zeide, met zijn hoogen glimlach en koninklijk armbeweeg en zwier van gracieuze hand. Het waren de zielehoogmoedigheden, die zoo menschelijk harmoniesch in hem afwisselden met de zieleverteederen, vond oom...

De revue, met het geëvolueer der troepen en schepen scheen geëindigd, want de veldheeren, voor den troon gezeten, rezen op en naderden den Koning. En ook Xerxes rees op en begon:

- Perzen, bij den aanblik van het schitterende schouwspel, dat zich voor ons ontplooid heeft, draag ik op nooit te doen tanen den glans van de eeuwig roemrijke daden mijner hooge voorvaderen en mijns onvergetelijken vaders, Dareios...

En Xerxes hield een schitterende redevoering, die de veldheeren hoorden en die de op de vlakten en stranden en schepen verzamelde troepen mochten raden.

XII

Den volgenden dag zoû het leger den Hellespont over trekken. De veldheeren wachtten tot de Zon rees. Op den schipbrug walmden uit immense bronzen wierookvaten wolken van geuren op. Het plankier was bezaaid met myrtetakken, lauwerfestoenen slingerden de heiningen langs en hoge palen. Toen de Zon rees, betrad de Koning tusschen zijne veldheeren den schipbrug. Hij bad, tusschen de Magiërs, de Zon aan. Hij deed met een gouden beker de vereischte plengingen en riep, de armen hoog:

- O Zon, wend af van mij welke omstandigheid ook, die zoû kunnen verhinderen, dat Europa, tot zijne uiterste grenzen, aan Perzië kwam!

De Magiërs herhaalden het gebed. Xerxes slingerde toen met zwierig gebaar den beker in zee en zwierde daarna de goudene schenkan. Toen deed hij uit beide handen zinken in het water een zwaard met kromme scheede.

Men fluisterde rondom, dat hij den Hellespont verzoenen wilde na de geeseling en de brandmerking.

De overtocht begon. Hij duurde zeven dagen en nachten. En Xerxes, alle die dagen, alle die nachten, zag ter andere zijde zijn leger - het eerst hij met de tienduizend Onsterflijken, de Heilige Paarden, de Heilige Kar en zijn lijfwacht van piekeniers den brug over getrokken - trekken voorbij.

Op den Oostdijken schipbrug trokken infanterie en cavalerie van Azië naar Europa over.

Op den Westelijke de lastdieren met kofferen en kisten, de slaven, de draagstoelen met de vele bijvrouwen en van Suza nagezondene bedgenooten.

En terwijl Xerxes op zijn troon aan het strand van Sestos de eindelooze stoeten, den een na den andere, zag langs zijne oogen gaan, riep een Sestiër hem toe, als waanzinnig:

- Zeus! Zeus, gij!? Waarom in de gedaante van Xerxes, Koning der Perzen, sleept gij met u zoo vele mannen mede om Griekenland te vernietigen? Gij zoudt dit reeds kunnen zónder hen!

Xerxes lachte trotsch.

In de legertros baarde een merrie een haas! Hoe duidelijk was niet dit wonder! De Magiërs hoefden nauwlijks het te duiden, het sprak zoo klaar als een boek; de groote onderneming zoû baren gering succes, zoo nog niet de vlucht. Een muilezelin baarde een hermafroditisch veulen; moeilijker was dit wonder te duiden maar toch...

Xerxes, om de wonderen, lachte. Zijn trotsche vloot stevende de bochten der kust nu langs. Zijn leger begaf zich door de rivier Melas, die het, uitgedronken, droog achter liet, met een, noodzakelijken eerst Westelijken, omweg naar Ainos en vloeide toen in de vlakte van Doriskos, die uitbreidt tot aan zee.

Door de vlakte stroomt de Hebros, een machtige vloed, dien het leger niet dadelijk uitdronk en er rijst het kasteel en de citadel, waar reeds Dareios een garnizoen achter liet, toen hij de Skythen beoorlogen ging.

En de vlakte en de zeegolf schenen Xerxes geriefelijker toe om een tweede en beter te overziene revue te houden over zijn leger en zijn vloot dan op het strand voor Abydos en op den belachelijk nauwen Hellespont.

Het was of hij ruimer ademde, of hij zijn leger en vloot beiden ruimer voelde ademen, of hij een ruimere wereld reeds verwon!

Tusschen Thasos en Samothrake rijden de schepen zich terwijl de Koning der Koningen, voor het kasteel, in de vlakte het leger zijner legeren beval voor hem te defileeren.

Zij telden te zamen één-millioen-zevenhonderdduizend man. Een groep van tienduizend had men verzameld onder de discipline der zweepslagen dicht op elkaâr, een cirkel rondom getrokken, een muur rondom tot aan het middel gebouwd, toen de troep uit, een anderen troep, ongeteld, in doen gaan: zoo had men de één-millioen-zevenhonderdduizend geteld: nu defileerden de troepen.

Eerst de Perzen. Zij droegen viltten puntige mutsjes, die zij tiara's noemden, kleurige, lange tunieken met nauwsluitende mouwen, waarover ijzeren kurassen, wier platen waren als visch-

schubben gesmeed en zij droegen lange hosen, nauw sluitende om de beenen. Zij zagen er alert en aardig uit, de uniform maakte hen slank en deed krachtige vormen goed uitkomen, met een jong modelé. Hunne rieten schilden, om hunne schouders gedragen met een pijlkoker van onderen, vormden sierlijke, langwerpige ruiten. En zij hadden zeer groote bogen en hunne rieten pijlen waren zeer lang en een dolk bengelde hun rythmiesch over de dij.

De groote Otanes, een der zeven Perzen, die Dareios ten troon had gebracht, vader der koningin Amestris, reeds bejaard, voerde hen aan, te paard.

De Meden volgden de Perzen.

Die waren uitgerust als zij; de Perzen hadden reeds onder Kyros die wijze van kleeden overgenomen van de overwonnene Meden. Tigranes, de Achaimenide, neef van Xerxes, voerde hen aan te paard.

De Kissiërs volgden de Meden, in de zelfde uniform, maar zij droegen een mitra van metaal. Anafes, zoon van Otanes, broeder der koningin, zwager van Xerxes, voerde hen aan te paard.

De Hyrkaniërs volgden de Kissiërs, gekleed als zij: Megapanos, satraap van Babylon, voerde hen aan te paard.

De Assyriërs volgden de Hyrkaniërs. Zij droegen uit bronzen banden zeer wonderlijk samen gevlochten helmen. Zij droegen kurassen van lijnwaad: lijnwaad van achttien lagen op elkander gevold en doortrokken in wijndroesem en zout: geen pijl drong door hun rusting heen. Zij waren gewapend met houten knotsen, zwaar van ijzeren knoesten en de Chaldaiërs waren als zij: Otaspes, zoon van Artachaies, voerde hen aan te paard.

De Baktriërs volgden de Assyriërs: zij droegen heel korte pijlen. De Saken, die zijn Skythen, volgden de Baktriërs; zij droegen heel breede bijlen: Hystaspes, zoon van Dareios en van Atossa, broeder van Xerxes, voerde hun beider onoverzienbare horden aan te paard.

De Indiërs volgden: Farnazatres, Artabates' zoon, voerde hen aan te paard. Zij droegen rustingen van geperst katoen, rieten

bogen en rieten, ijzergepunte pijlen.

De Ariërs volgden: Sisamnes, zoon van Hydarnes, voerde hen aan te paard. De Parthen en Chorasmiërs volgden: Artabazos, Farnakes' zoon, voerde hen aan te paard; de Sogdiërs volgden; Azanes, zoon van Artaios, voerde hen aan te paard en Artyfios, zoon van Artabanos, neef van Xerxes, de Gandariërs en de Dadiken.

Volgden de Kaspiërs, in uniform van geitevel: breed en gebronsd beeldden zij zich uit het harige bont; Ariomardos, zoon van Artyfios, voerde hen aan te paard.

De Sarangaiërs volgden, schitterend kakelbont met laarzen tot aan de knieën, dat zeer krijgshaftig hun stond: Ferendates, Megabazos' zoon, voerde hen aan te paard.

Volgden de Paktyziërs, in wilde-beestevellen: Artayntes, Ithamitres' zoon, voerde hen aan te paard.

Oitiërs en Mykiërs volgden: Arsamenes, zoon van Dareios, halfbroeder van Xerxes, voerde hen aan te paard; Siromitres, Otobazes' zoon, voerde de Parikaniërs aan te paard.

Volgden de Arabieren in lange, opgegorde tunieken en met bogen aan beide zijden te spannen; volgden de Afrikaansche Ethiopiërs, woest uitziend in leeuwen- en luipaardvellen, met vier ellebooglengten lange, palmenhouten bogen en lange, rieten pijlen, aan wier punten een puntige smiris-steen, die ook dient om te graveeren; zij droegen reebokgehoornde werpspiezen en knoestige knotsen; zij waren de helft huns lichaams gekalkt, de andere helft met vermillioen besmeerd. Rood, krijtwit en met zwarte wollen kroeskoppen waren zij schrikwekkend afschuwelijk in beestevellen en onoverwinlijk dapper: Arsames, zoon van Dareios en Artystona, halfbroeder van Xerxes, voerde hen aan te paard.

De Indische Ethiopiërs volgden: hunne haren vielen sluik en zij droegen helmen van paardekopvellen met de steile ooren en àl de manen; zij droegen schilden van kraanvogelvéëren; wie voerde hen aan te paard?

Massages, Oarizos' zoon, voerde te paard aan de Libyers, zwarte reuzen in ruige huiden.

De Paflagoniërs volgden; zij droegen lederen helmen en hun gevlochten haarkuif stak er uit; zij droegen tot de kuit toe laarzen; de Kappadokiërs waren als zij gerust, met boog en pijlen: Dotos, zoon van Megasidros, voerde de Paflagoniërs aan te paard; te paard voerde Gobryas, zoon van Dareios en Artystona, de Kappadokiërs aan.

Volgden de Frygiërs, met omgeknakte mutsen; volgden de Armeniërs, die zijn kolonisten der Frygiërs. Xerxes' schoonzoon, de zeer jeugdige veldheer Artochmes voerde hen aan te paard.

Volgden de Lydiërs, en de Myziërs, met zeer kleine, stevige schilden en in het vuur geharde spiezen: Artafrenes, zoon van Artafrenes, die bij Marathoon de Perzen had aangevoerd, voerde hen aan te paard.

Volgden de Aziatische Thrakiërs, de Bithyniërs nu genaamd. Zij droegen vossevelen en over hunne tunieken veelkleurige, wel heel wijde mantels; zij droegen schoenen uit reebokhuid; Bassakes, Artabanos' zoon en Xerxes' neef, voerde hen aan te paard.

Met bronzen helmen in den vorm van buffelkoppen volgden de Chalybiërs, met schilden van ongelooïd buffelleêr, twee lansen en scharlaken windselen om de kuit; volgden de Kabeliërs, de Meioniërs, de Lasoniërs: Badres, zoon van Hystanes, voerde hun onoverzienbare horden aan te paard.

Moschen volgden, met houten helmen: Ariomardos, zoon van Dareios en van Parmys, voerde hen aan te paard. Volgden de Maren en Kolchidiërs; Farandates, Teaspes' zoon, voerde hen aan te paard; volgden de eilandbewoners der Erythreïsche eilanden... welke volkeren volgden nog...?

De onderaanvoerders voerden, te paard, regimenten van tienduizend mannen, afgedeeld in duizendmannige troepen, afgedeeld in honderdmannige troepen...

In de zon een verblindend geschitter: Mardonios, neef en zwager van Xerxes, generalissimus van alle legers met zijn staf: Tritantaichmes, zoon van Artabanos, neef van Xerxes; Smerdomenes, zoon van Otanes, broeder der koningin; dan Masistes, halfbroeder van Xerxes, zoon van Dareios en Atossa; Gergis, zoon

van Arizes, Megabesos, zoon van Zopyros, rondom Mardonios allen te paard.

Nu dreunende de verschillende volkeren over de vlakte van Doriskos zijn aangemarcheerd en gezwenkt hebben langs Xerxes' troon om in drie liniën front te maken, schittert verblindend Mardonios aan met zijn staf en de tienduizend Onsterflijken, de beroemde Onverwinlijken, de uitgekozene reuzen, de sublime prachtkerels, schitterend van gouden helmen, van gouden schubberusting, van gouden schilden, op goud getuigde Nizaïsche paarden, en brallend van glans, hoogmoed en overmoed, terwijl daverend, donderend, rythmiesch georganiseerd gejuich uit alle troepen geregeld opstijgt, naar mate Mardonios nadert.

Hij stijgt af en treedt den troon op, waar Xerxes hem omhelst en hem met sierlijk gebaar noodt naast zich te zitten, om de cavalerie verder te zien defileeren.

Het zijn de Sagartiërs, de nomaden, die daveren, als met een storm over de vlakte, aan op kleine, heftige, snelle paardjes en zij hebben alleen hun lasso's en net. Zij werpen hun lasso's uit en lasseeren hun denkbeeldigen vijand en over hem werpen zij schreeuwend het, uit lederen riemen gevlochten, net: zij dooden hun vijand dan of zij nemen hem half geworgd, levend gevangen. Zij zwieren als een wervelende wind juichend voorbij, in fantazia.

Dan raast het van de Indische cavalerie: die rammelt oorverdoovend aan met karren, waarin gewapende mannen en de karren door gezwiepte zebra's getrokken.

Dan draven de Kissiërs en Meden en Baktriërs en Kaspiërs en Libyers en Parikaniërs aan, allen op ompantserde paarden en met hun alles weg maaiende, van zeizen voorziene strijdagens; en dan komen de Arabieren op wijd ijlebeenende kemelen en zonder de kemelen en karren zijn het tachtigduizend paarden. Met escadrons daveren zij, in razend juichende fantazia's aan, elke fantazia verschillend naar volksaard in wapengezwier, mantelgewuif en huldeschreeuw naar den Koning: op de kemelen komen de Arabieren het laatst, opdat de paarden niet van de kemelen zouden

schichtig worden; een paard kan een kamel niet uitstaan.

De twee zonen van Datis - die met Artafrenes bij Marathoon de Perzische troepen had aangevoerd - Harmanitres en Tithaios, voeren, zwaard zwierend, de cavalerieën aan, natuurlijk te paard.

Uren heeft het defilé geduurd, maar Xerxes wordt niet moê; hij wordt nooit moê zijn macht te aanzien. Nu de veldheeren en onderveldheeren de nog nooit zoo ontzettend talrijk geziene legermachten in strijdorde op de vlakte hebben opgesteld, bestijgt Xerxes zijn wagen. Mardonios rijdt hem ter zijde. De Onsterflijken rijen rondom hen: het is als een zon van gouden glans en stralen, die schichtende over de vlakte beweegt.

Xerxes inspecteert beminnelijk en innemend; met zijn wel voldanen lach om gekrulden, blauwzwarten baard, spreekt hij zijn tallooze broeders, neven, zwagers aan en vraagt luide tal van vragen: ter zijde van zijn wagen boeken secretarissen gewichtig, op lange, kinkelende rollen, met spijkerschrift, vragen en antwoorden. De zon in den hemel brandt dien geheelen dag neêr op de vlakte, neêr op de opgestelde legers maar Xerxes, de zon op aarde, wordt met moê. Nu hij de revue over infanterie en cavalerie volbracht heeft, doet hij zich voeren naar het strand. De zon zengt over de zee en over de onoverzienbare vloot... Van dit strand is zoo wel op de zee de vloot onoverzienbaar als in de vlakte onoverzienbaar het leger en Xerxes, juist om die tweevoudige onoverzienbaarheid, is wel tevreden.

Hij bestijgt zijn Sidoniesch gala-vaartuig - dat is heel lang - en zet zich onder een baldakijn van goudstof. Het is in de zengende zon, op het goud spiegelende water, als een klomp van stralend goud: dat schip, de Koning en wie hem omringen. De wilde volkeren, opgesteld, van de vlakte, kijken er verwezen heen. Het is niet moeilijk voor hen te denken, dat Xerxes een god is, een zoon minstens van Ormoezd, Mitra misschien.

Xerxes' vaartuig drijft langs de voorstevens der opgestelde schepen. Zij liggen vier plethra af van het strand, hoog opgebogen de voorstevens gericht naar het land en de zeesoldaten in wapenrusting als voor een zeeslag gereed. En de Koning ont-

scheept zich en rijdt stapvoets, op zijn wagen, staande, de voorstevens langs.

Daar liggen de Foinikiërs en de Syriërs voor anker met driehonderd triremen; hunne mariniers dragen ondoordringbare linnen kurassen, hard als leêr en gehelmd zijn zij naar de wijze der Grieken.

De Egyptenaren liggen voor anker met tweehonderd triremen; gehelmd zijn zij met gevlochten riet; ompantserd met ijzeren banden: groote zwaarden, lange bijlen, breede schilden maken hen zeer verweerbaar.

Voor anker liggen de Kyprioten met honderd-vijftig triremen en zij zien er zêér Grieksch uit, zoodat Xerxes zich even verwondert...

Maar de Kilikiërs liggen voor anker met honderd triremen: vreemd doen hunne schilden van ongelooïd buffelvel, met àl de haren: zij gelijken een kudde buffelen maar met gehelmdde mannekoppen.

Voor anker met dertig triremen liggen er de Pamfyliërs: wat zien zij er weder Grieksch uit...?!

De Lykiërs, voor anker, liggen met vijftig triremen: ompantserd, met bronzen knemiden de schenen omgoten; geitevellen over de schouderen en gevleugelde mutsen: zij zijn met ponjaarden en met lange zeizen gewapend.

De Aziatische Doriërs, voor anker met dertig schepen, zien er wederom als Grieken uit en Xerxes fronsst de brauwen... Maar de Kariërs, met zeventig schepen voor anker, verblijden hem weêr om hun wreede zeizen, die zijn hun wapenen.

Er liggen voor anker de Ioniërs, met honderd schepen: zij gelijken, ja, wel zeer Grieksch: zouden die Ioniërs...?

Er liggen voor anker de Eilanders met zeventien schepen slechts; de Aioliërs met zestig schepen. Perzen, Meden en Saken zijn verdeeld over deze schepen: de Foinikische zijn de uitstekendste, vooral de lange Sidonische...

Xerxes rijdt langs het admiralenschip; de vele admiralen zijn Ariabignes en Achaimenes, zonen van Dareios, broeders van Xer-

xes; Megabazos, zoon van Megabatos, Prexaspes, zoon van Aspathinos. Rondom hen staan gerijd alle de andere eervolle zeekapiteinen met de prachtig klinkende namen, de Sidonische, Tyrische en Perzische namen, die klateren als met gong- en cymbelslagen: Tetramnestros, zoon van Anysos; Syennesis, zoon van Oromedon; Kyberniskos, zoon van Sikas; Timonax, zoon van Timagoras; Damasithymos, zoon van Kandaulos...

Aan de blijde ooren van Xerxes klateren, terwijl hij voorbij rijdt en de kapiteinen, die juichen, innemend en aanmoedigend aanziet, de prachtig klinkende namen naar mate een adjudant ze hem noemt; de adjudant is goed op de hoogte en als een heraut zoo goed bij stem.

En het admiralenschip voorbij, roept de adjudant met hel luidendste stem:

- Artemisia, dochter van Lygdamos, koningin-regentes van Halikarnassos...

De koningin ligt voor anker met vijf prachtige, prachtiglijk uitgeruste triremen, met de Sidonische schepen alleen vergelijkbaar. Zij regeert voor haar jeugdigen zoon, een kind. Zij, als een moedige Amazone-te-water, heeft niet geaarzeld Xerxes in den strijd te volgen. Zij staat, gehelmd, haar zwarte haar als met manen golvende over haar gouden kuras en juicht den Koning der Koningen toe met hare Halikarnassiërs en met die van Kos en met die van Nizyros. Xerxes, zeer galant en sierlijk, glimlacht allerinnemendst terug...

De Koning rijdt langs de transportschepen, die zullen de paarden overbrengen, de zebra's, de kameelen, de strijdagens, proviand.

Xerxes wendt zich om. Hij ziet niet den haven, te klein, maar den zoom van de zee, mijlen ver, gefestoeneerd met zijn ontzaglijke vloot; der schepen hooge voorstevens en breede snebben verschieten in eindeloos verschiet achter elkander; de masten, eindeloos, verschieten als een gewiegeld bosch achter elkander; de in gala ontplooiden zeilen, veelkleurig, slechts even doorklakkerd van zeebries, verschieten in geel, rood, groen, paars, indigo, blank gevlak achter elkander...

En daar ginds, héél ver, in de vlakke van Doriskos verschieten de verre, vage schittervierkanten, verzengd in zonneschijn, achter elkander: tot aan den versten horizon is alles Xerxes' vloot en leger!

En hij glimlacht en gevoelt zich bovenmenscheijk van hoogmoed, om zijne macht.

XIII

Die nacht kon Xerxes niet slapen: het was de eerste nacht, dat hij niet slapen kon. En hij verliet zijn slaapkamer in het kasteel van Doriskos en terwijl zijne lijfwachten hem na staarden omdat hij zoo vreemd deed en hem volgden - als zij moesten - op een afstand, betrad Xerxes het groote terras, dat, hoog getransd, over de vlakke uit zag en over de verre zee...

Het was een vroegzomernacht, de hemel vol gepoeierd met het diamantstof der milliarden sterren. Over de vaagte der wijde nachtvakke teekenden zich ter nauwernood af de schemerende, wemelende lijnen der tenten, tot ver, ver weg, als een kabbeling, die zich verloor. Over de vaagte der wijde zee teekenden zich ter nauwernood af de achter elkander verschiende ronde lijnen der kielen dier duizenden schepen, het dunne, ijle bosch der nu zeilgestrekene masten: een lichtnevel dreef overal om. Xerxes zag uit, liet zich neêr op den troon - er stond op het terras een troon want Xerxes vond overal tronen - en riep toen tot den officier van zijn lijfwacht, dien hij wist hem tot in de terraspoort gevolgd te zijn:

- Ontbied mij den koning Demaretos...

Zijn bevel klonk prachtig in de zwijgende, onmetelijke nacht. Met dat vage vizioen - toch werkelijkheid - van zijn leger rondom zich in de diepte en zijn vloot daar vóór zich over de zee, was het alleen een Koning der Koningen, was het alleen Xerxes, die zoo midden in de nacht, omdat hij niet sliep, een anderen koning, den koning Demaretos ontbieden kon. Xerxes moest wel even

wachten en keek, wachtende, naar de vallende sterren, die schoten door den hemel als pijlen. Maar toch niet lang. De koning Demaretos kwam spoedig, zijn best doende niet slaperig te zijn.

Demaretos was koning van Sparta geweest maar om verschillende intrigue's was hij gevlucht naar Dareios, die hem in eere aan zijn hof had gehouden. Bij de Perzen in aanzien, was hij Xerxes gevolgd, ofschoon hij niet strijden zoû tegen zijn eigen volk en bloedverwante Grieken.

Xerxes, met een nonchalante handbeweging, zeide:

- Ga zitten, Demaretos.

Hij vergat echter, dat er naast zijn troon geen andere zetel stond. Zoodat Demaretos hulpeloos rond zag. En toen zich maar met aangeleerde wereldwijsheid zette aan Xerxes' voet. Het was een heel intiem oogenblik, zoo in de nacht, in nachtgewaden waarover min of meer koninklijke mantels.

- Ik woû je gaarne spreken, begon Xerxes. Ik heb je van daag, door de revue, bijna niet gezien. Waar was je?

- In uw gevolg, Koning, achter uw rug, zeide Demaretos.

- O, dat was goed, zeide Xerxes. Maar ik woû je nu spreken, want ik kan niet slapen. Slaap jij goed?

- Dat gaat nog al, Koning.

- Lijdt je niet aan nachtmerries? Droom je veel? Je moeder droomde veel, niet waar? Jij bent immers de zoon van een Droom?

- Mijn moeder, die velen beschuldigden van met een muilezeldrijver te hebben geslapen, zeide Demaretos een beetje droog, baarde mij in der daad na den held Astrabakos gedroomd te hebben. Als ik niet de zoon ben van Sparta's koning Ariston, het geen hijzelve betwijfelde omdat zijne vrouw mij te vroeg baarde, ben ik de zoon van de schim des helden Astrabakos, dien droomde mijne moeder.

- Het is een wonderbaarlijke historie, zeide Xerxes, aan iets anders denkende, en wreef zich nerveus over het voorhoofd. Droomen... Ik droom ook soms vreemde dingen en mijn oom Artabanos ook. Ik droomde, dat het der goden wil was, dat ik Grieken-

land den oorlog moest aandoen. Demaretos, zeg mij eens oprecht: wat denk je? Zoû je heusch ook maar een oogenblik denken, dat de Grieken en de volkeren van het Westen, tusschen wie zoo weinig samenhang en eensgezindheid is, een kàns hadden om mij te... ik meen, om mijne aanvallen te weêrstaan?

- Koning, zeide Demaretos. Wenscht ge, dat ik u hier, in deze stille nacht, met onze oogen weidende over uw leger en vloot, zoete vleitaal zeg?

- Zeg mij de waarheid, Demaretos.

- Dan zal ik spreken, Koning, antwoordde Demaretos. De Grieken zullen u nooit 'water en aarde' komen aanbieden. De Grieken zullen nooit het oor leenen aan uwe voorstellen.

- Werkelijk niet??

- Zij zullen, integendeel, u te gemoet trekken.

- Gelóof je?

- Zij zullen u slag leveren!

- Alle Grieken?

- De Lakedaimoniërs zeker - mijn volk - mochten ook de anderen zich u onderwerpen.

- Zijn zij talrijk, die Lakedaimoniërs?

- Vraag mij hun aantal niet, Koning. Zoo zij duizend zijn, zullen zij u verslaan. Zoo zij driehonderd zijn, zullen zij u nóg aanvallen en u niet doen winnen, neen, niét doen winnen!

Xerxes barstte in zenuwigen schaterlach uit.

- Demaretos! riep hij. Wil jij dan eens vechten tegen tien Perzen? Tegen twintig, meen ik, want je bent een kóning en één Spartaansche kóning kan een dubbel aantal mannen aan, niet waar? Demaretos, wil ik je eens wat zeggen? Als de Grieken en jou Lakedaimoniërs er allemaal uitzien als jij, een zesmaandskindje en zoon van een Droom zoo niet van een muilezeldrijver, dan vrees ik, dat je woord niet dan bluf is. Ik heb wel eens meer andere Grieken gezien en andere Lakedaimoniërs: ze leken me nooit zoo bijzonder! En daarbij: ze hebben geen heer, geen monarch! Heb je mijn Onsterflijken gezien, waarover ik monarch ben?? Heb je gezien wat een kerels dat zijn? Eén zoo een kerel kan wel drie Lakedai-

moniërs te gelijk verslaan, vooral als zijn onderofficier er met de zweep achter staat! Neen hoor, zelfs al waren ze in aantal aan ons gelijk, dan... Kijk eens mijn leger! Kijk eens mijn vloot!

En Xerxes, met een zwier van de hand, toonde de in stargeschemer zilverig verijlde onoverzienbaarheden.

- Koning, zeide rustig Demaretos; de waarheid te hooren is u niet wel, maar de Spartanen zijn als ik zeide. Recht moet ik hun doen wedervaren al heb ik mijn grieven tegen mijn landgenooten. Zij achtten niet mijne voorrechten, zij belasterden mijne moeder, zij deden mij vluchten en verbanden mij... Uw vader Dareios...

- Ja, mijn onvergetelijke vader, zeide Xerxes nerveus en dacht aan diens mislukten veldtocht tegen Hellas...

- Uw onvergetelijke vader, verbeterde zich Demaretos; ontving mij ontfermingsvol, gaf mij een huis, een Perzische prinses tot vrouw, gaf mij de steden van Pergamos, Teuthranië, Halisarnië. Zoû ik hem en zijn zoon niet dankbaar zijn? Neen, tegen tien mannen kan ik niet vechten. Maar zoo het moest, zoû ik vechten tegen een uwer Onsterflijken. En zoo is het met alle Spartanen. Man tegen man doen zij voor niemand onder; te zamen, zijn zij onoverwinnelijk.

Xerxes haalde de schouders op.

- Wien gehoorzamen zij? vroeg Xerxes.

- De Wet, antwoordde Demaretos.

- De Wet? vroeg Xerxes, verbaasd.

- De Wet, herhaalde Demaretos; die hen verbiedt te vluchten.

Xerxes schaterlachte nerveus.

Toen stond hij op en trok Demaretos mede aan diens mouw. Samen liepen zij tot het uiteinde van het terras. Xerxes keek uit, vèr voor zich, vèr om zich. En nog eens wees de zwier van zijn hand:

- Het is onmogelijk! zeide hij en weërsprak zijne eigene angsten.

- Heer, dat het worde volgens uw wensch! sprak Demaretos.

Langzaam ging Xerxes terug, naar binnen, zonder meer om te zien naar Demaretos.

En het was Xerxes' eerste slaaplooze nacht.

XIV

Het was als een stroom, die aanzwelt en met zich mede voert alle wateren, die hij op zijn weg ontmoet. Zoo was Xerxes' leger. Want toen Xerxes Doriskos verliet, beval hij alle Thrakische volkeren - zij waren hem onderworpen sedert Mardonios, vóór Marathoon, hen aan Perzië onderworpen had - mede ten oorlog te tijgen. Zij gehoorzaamden. Toen de troepen tusschen Mesambria en Stryma waren, tusschen welke steden de Lisos vloeit, dronken de soldaten den Lisos leêg.

Langs de zee geleidden Mardonios en Masistes een derde der troepen; Tritantaichmes en Gergis geleidden meer het binnenland door een tweede derde: de rest volgde in het midden Xerxes.

Zij lieten de landen achter dor en verwoest, zoo als zij de rivieren droog achter lieten: de meren van Ismaris en Bistonis bij Dikaia leschten ter nauwernood hun dorst; de Nestosstroom was als een dronk water in de palmen hunner geheven handen en een zout meer, dertig stadiën in omtrek, ter nauwernood een drinkbak voor de muilezelen der bagage. En de Païtiërs, de Kikoniërs, de Bistoniërs, de Sapaiërs, de Dersaïers, de Edoniërs, zij volgden gedwongen, maar ook als laatste uitkomst, het leger des Konings der Koningen. Al ware het alleen om hunne, door dat leger in enkele dagen uitgegeten, steden en afgemaaide landen te verlaten, mede met hunne weg gevoerde kudden. Zij volgden, die volkeren, te land of over zee, met vrouwen en kinderen; zij volgden met al hunne have. Alleen de Satriërs volgden niet. Die waren de nooit bedwongen wilde, woeste Thrakiërs, die van hunne hooge, des winters sneeuwbedekte, altijd woudweelderige bergen, spottend en wijzend, de legers van Xerxes belachten.

En de zwellende stroom stroomde steeds Westwaarts. Toen Xerxes aan den Strymon gekomen was, offerden de Magiërs aan den boord van den stroom een tiental witte paarden. De paarden werden geslacht in een kuil, want volgens de rite mag het bloed des offers het zuivere water niet bezoedelen: de Magiërs legden de

offers over myrte- en lauwertakken en verbrandden ze, met dunne staven woelende in het vuur, plengende melk en olie en honig over de aarde rondom. Al plengende en offerende, zongen zij hunne 'theogonieën', die zijn de heilige offerhymnen. De ingewanden der paarden voorspelden geluk.

De Strymon, een breede rivier, werd niet uitgedronken. Bruggen, tallooze, lagen er over. De troepen overschreden den Strymon. Ter andere zijde heette het land het Gewest der Negen Wegen. En de Magiërs offerden er wederom, dat goedgunstig de vreemde goden zouden zijn den veldtocht des Konings der Koningen: negen jongelingen en negen maagden, gekozen uit de inboorlingen, werden er levend begraven, ter eere der onderaardsche godheid.

Te Akanthos hield Xerxes langere rust: hij had er de blijdschap te hooren, dat het kanaal door den Athos voltooid was maar tevens de groote smart te vernemen, dat Artachaies, de Achaimenide, de reus van vijf koningsellebooglengten min vier duim, met de stem om van te schrikken, die met Bubares het oppertoezicht over het boor- en splijtwerk had gehad, gestorven was na een koliek.

- Het is een nationale ramp, zeide Xerxes en schreef bizonder zware rouw voor het leger uit en voor de vloot. Den Akanthiërs beval Xerxes een monument van rotssteen op het graf te richten en Artachaies offeranden te brengen als aan een halfgod.

Dat deden zij en riepen, klagende, met de klaagvrouwen, Artachaies aan:

- Artachaies! Artachaies!

Gedurende Xerxes' verblijf te Akanthos werden alle rijke Akanthiërs geruïneerd door de tafel van den Koning. In wanhoop zochten zij Antipatros, zoon van Orges, den rijksten Thasiër, die te Thasos den Koning had onthaald.

- Antipatros! smeeften op het marktplein de rijke, bijna reeds geruïneerde Akanthiërs, tot den Thasiër, nu een der kapiteinen in Xerxes' leger. Antipatros, wij bidden u! Zeg ons toch eens hoeveel heeft het maal gekost, dat gij Xerxes te Thasos aanboodt?

- Ruim vierhonderd zilveren talenten,¹ zeide Antipatros rustig. Het was een gastmaal, aangeboden uit naam van Thasos' steden op het vasteland. Het was werkelijk wel voldoende, voltooide modest Antipatros.

Maar de rampzalige, bijna reeds geruïneerde Akanthiërs, wierpen de armen van wanhoop op.

- Vierhonderd zilveren talenten! riepen zij door elkaâr. Daarom is de Koning der Koningen hier niet tevreden! En toch, wij doen wat wij kunnen! Maar iederen dag, Antipatros, iederen dag moeten wij de koninklijke tafel voorzien! Om van het leger en de vloot niet te spreken!

Megakreon van Abdera, die van daar het leger had moeten volgen, naderde; hij zeide:

- Eerwaarde Akanthiërs, dankt liever den goden, dat de Koning der Koningen niet dineert zoo als hij soupeert en dat alleen één maal op den dag hem genoeg!

Maar de rijke Akanthiërs smeekten Antipatros en Megakreon met hen mede te gaan, even buiten de marktplaats, buiten de stad...

Daar toonden zij, wat zij gedaan hadden, sedert maanden. Sedert de herauten van Xerxes 'water en aarde' waren komen vragen voor hun heer. De immense molensteenen knarsten er, door ezelen en slaven eindeloos rond gedraaid, het graan... In omheiningen was van het schoonste vee verzameld. Het waren parken vol runderen, parken vol geiten en schapen. Er waren vijvers aangelegd voor visch en watergevogelte. Tienduizenden mannen, vrouwen, kinderen onder honderden opzieners waren hier bezig. Goud- en zilversmeden waren steeds bezig nieuw vaatwerk te vervaardigen; timmerlui aanligbedden en zetels. Want zoowel het meubilair als het vaatwerk verdween iedere nacht uit het paleis, waar Xerxes soupeerde. Buiten de stad kampeerde het leger; leger en vlootbemanning van Xerxes waren door de medegedwongen volkeren van Thrakië aangezwollen tot een massa

1 Ongeveer een miljoen gulden.

van vijf-millioen-drie-en-twintig duizend - en, men zegt - tweehonderd-twintig man.

Maar niemand heeft ooit geteld het aantal eunuchen, bijvrouwen, bedgenooten, slavinnen, kinderen, die alle deze millioenen - van veldheeren en prinsen tot soldaten toe - vergezelden. Niemand heeft ooit geteld, na de paarden der cavalerie geteld te hebben, de kameelen, zebra's en lastdieren en de Indische trek-honden, die vóór werden gezonden of volgden. Dat alles at en dronk in het voorbij-gaan en het was dus allerbegrijpelijkst, dat, na den doortocht des legers, de rivieren droog lagen en de rijkste ingezeten waren geruïneerd.

Xerxes' leger zoû nu in Thessalië vallen...

Xerxes' vloot zoû door den gespleten Athos varen...

XV

In Hellas en Lakedaimonië wachtten die van Athene en die van Sparta af de dreiging der dingen, die aankwamen uit het Oosten.

En zij begrepen, dat de toekomstige strijd er een zijn zoû voor de Kultuur.

Het Perzische Rijk was niet oud. De jonge, frissche Perzen hadden onder Kyros het oude, uitgeleefde Medië overwonnen en de dochter van Kyros, Atossa, was de moeder van Xerxes. Maar in drie geslachten is een volk, zoo niet uitgeleefd en oud - als het Medische volk na eeuwen van kultuur wèl was geweest - veranderd in geest en lichaam, in bloed en ziel. Kyros, zoon van den Pers Kambyses en de Medische prinses Mandane, was reeds een halve Meed geweest, niettegenstaande zijn helft frisch Perziesch bloed van vaders kant. Toen Kyros, een knaap, zijn grootvader Astyages, den koning der Meden, dien hij later zoû overwinnen, zag, trof het hem, dat zijn grootvader de oogen geschilderd had, het gelaat geblanket, een pruik droeg en een lang slepend Mediesch gewaad. En Kyros vond zijn grootvader zóo schoon, dat

toen zijne moeder Mandane hem vroeg:

- Wien vindt je mooier, je vader Kambyses of je grootvader, den koning der Meden?

hij antwoordde:

- Ik vind mijn vader de mooiste Pers maar ik vind mijn grootvader de mooiste

Meed.

Dit vond Kyros, omdat hij een Medische moeder had en een halve Meed was. En toen hij later koning was en onoverwinnlijk veldheer, schreef hij voor, dat de Perzen het slepende Medische kleed zouden dragen als nationale dracht en gispte niet wie zich blankette, zelfs niet onder zijn veldheeren en kapiteinen.

Maar die van Hellas en Lakedaimonië, die van Athene en Sparta, blanketten zich nooit.

De Perzische kultuur was niet oud. Zij was slechts geheel rijp en volbloeid tot haar uitersten bloei toe. Zij was vooral prachtig als organisatie en prachtig als administratie. Zoo als Kyros de Koninklijke Post had gesticht met posthalten en dravende koeriers en overal versche paarden, door het geheele Perzische Rijk, zoo was alles gesticht in het Perzische Rijk. De samenhang hield als een gouden gordel de satrapieën des Rijks bijeen. Zoo waren in onderdeelen bestuur en geldwezen geregeld; zoo waren de samenstellingen van leger en vloot; zoo was ook bepaald welke stad der Perzische koningin hare sluiers verschaftte en welke andere hare zakdoeken. Dat alles was prachtig en prachtig in orde en stelde zich tot ideaal de beheersching van alle andere en meer Westelijke culturen.

Maar de Grieksche kultuur was zéér jong. Zij had, zich nog onbewust, een geheel ander ideaal. Het ideaal harer jeugd was niet de almacht over de bestaande, materiele wereld. Haar ideaal was de vervolmaking van den menschelijken Geest, die zijn zoû in een volmaakt schoon menschelijk lichaam. In deze vier jaren, dat Xerxes zich gereed maakte met millioenen de Wereldalmacht te grijpen en zijn hand zich naar het Westen strekte, zong Pindaros zijne hymnen den overwinnaars der Olympische spelen te Olympia toe en dacht en dichtte Aischylos zijne goddelijke tragediën.

Van den brug over den Hellespont is niets meer over, ook niet van het kanaal dwars door den Athos. Zoowel hymne als tragedie zijn eeuwig, eeuwig naar menschelijk en aardsch begrip.

Nog niet geheel bewust, voelde Athene reeds in zich ontwaken wat worden zou: de Eeuw van Feidias en van Perikles.

Maar in Suza, de hoofdstad van Perzië, in het paleis des Konings der Koningen, voelden de vele koninginnen, prinsessen en bijvrouwen, rondom Atossa, geen oogenblik, dat uitgebloeid was Kyros' Eeuw.

XVI

Noch naar Athene noch naar Sparta had Xerxes herauten gezonden om 'water en aarde' te vragen. Want de herauten, die Dareios eenmaal gezonden had, waren zoowel door de Atheners als door de Lakedaimoniërs in de kuilen voor ter-dood-veroordeelden geworpen met den schimp er 'aarde en water' voor hun Koning te halen. Sedert waren de ingewanden der offers Sparta vooral niet gunstig geweest en de Lakedaimoniërs zonden Sperthies en Bulis, twee van de edelsten hunner, naar Suza, naar Xerxes, om te boeten voor den dood der Perzische herauten. Maar Xerxes, in een prachtige bui van grootzieligheid, zond de twee boetelingen ongedeerd naar Sparta terug.

Hij zond echter geen herauten, als Dareios gedaan had, naar Athene en Sparta en in Hellas en Lakedaimonië wachtten de Grieken af de dreiging der dingen, die aankwamen uit het Oosten.

De Atheners zonden naar Delfi de theoren, gewijde gezanten, om te raadplegen het Orakel.

Aristonikè, de Pythia, zat in het heiligdom op den heiligen drievoet en de geuren walmden rondom haar. Rondom haar zaten de afgezanten.

En zij stamelde:

- Ongelukkigen! Wat blijft gij zitten! Verlaat uw huizen en den rots van den Akropolis! Vlucht tot den einder der wereld! Athene zal vernietigd worden!

De gezanten waren in éenen gerezen.

De Pythia, in heiligen waanzin, vervolgde:

- Een prooi der vlammen zal worden uw stad! En de verschrikkelijke Ares, op een Oostersche kar, zal niet alleen uw eigen forteressen en torens vernietigen maar ook die anderer steden! De vlam zal verdelgen de tempels, die reeds stroomen van zweet en beven van schrik en het zwarte bloed tappelt al van de tympanen: wee u, Atheners, weg uit mijn heiligdom en wapent u tegen zoo veel onheil met moed.

De gezanten stortten den tempel uit en zagen op naar den geveldriehoek, maar er tappelde geen zwart bloed. Daarom waagden zij den volgenden dag terug te komen, maar nu als smeekelingen, met olijftakken in de hand, om Apolloons Orakel te raadplegen.

Zij knielden neêr rondom de Pythia.

En smeekten:

- Foibos-Apolloon, antwoord ons gunstiger omtrent onze vaderstad, nu wij nederig met deze olijftakken knielen omrond! Of geknield zullen wij blijven tot onzen laatsten dag!

Toen, uit den walm der wierook, klonk stamelend Aristonikè's stem:

- Te vergeefs staat Pallas-Athena bij haar Olympischen vader Zeus en smeekt voor haar stad! Niets kan hem vermurwen. Hoort, Atheners, het laatste onherroepelijk bescheid. Als de vijand zich heeft meester gemaakt van alles wat Kekrops' land en de heilige Kithairon bevat, staat Zeus aan zijne dochter en hare stad toe een wal van hout... Verlaat, o Atheners, uwe stad... en beschermt u met een wal van hout!

- Een wal van hout... bedachten de geknielde gezanten.

- En gij, o goddelijk Salamis, gij zult de zonen der moederen doen sneven, ging het Orakel voort; doen sneven, zeg ik, of Demeter standvastig blijve of zich verstrooie...

De gezanten keerden naar Athene terug.

XVII

Maar in Athene rijpte het Attische genie. Zoo nog niet het genie der opperste wijsheid, zoo nog niet het genie der opperste kunst, rijpte er toch reeds het genie der Helleensche menscheijkheid. Die menscheijkheid zoû nog geen goddelijkheid benaderen als zij later in wijsheid en kunst zoû doen, maar menscheijkheid blijvende, bloeide zij tot genialiteit.

En openbaarde zij zich in Themistokles.

Alle kwaliteiten, die te zelfder tijd fijn en krachtig, glimlachend en ernstig, sluw geslepen en gemoedvol, staatkundig en krijgshaftig, te zamen konden opbloeien in een geniale menschenziel van het gezegende Zuiden, waren in Themistokles - redenaar en soldaat - opgebloeid. Hier zoû Perzië niets tegen over hebben te stellen dan de grootsche Hoogmoed zijner immensiteit, dan de blinde gehoorzaamheid - zelfs die zijner tallooze vorsten - aan den goed georganizeerden drang van een opperst bevel.

Themistokles, zoon van Neokles, was in zijn eerste jongelingschap geweest de brallende verkwister en nachtklooper over de pleinen, dien zijn vader ontferd had. Maar aan de zij van Miltiades had hij, nog zeer jong, bij Marathoon gestreden en daar met woeker verbeterd wat hij eerst had lichtzinnig bedorven. Dien verloren zoon had het Vaderland terug gewonnen en heerlijk was vooral dergelijke winst in die tijden. De Vaderlandsliefde was toen nog meer dan sentimentaliteit en veiligheidsgevoel; de Vaderlandsliefde was toen deugd. Vaderlandsliefde sloot liefde voor andere landen uit. Vaderlandsliefde in Athene sloot zelfs liefde voor Sparta uit. Langzamerhand heeft Vaderlandsliefde haar blik verwijd en zoo zal zij doen tot zij Wereldliefde geworden is. Toen was de deugd nog alleen maar voor een Athener Athene lief te hebben niet alleen boven Perzië, maar ook boven Sparta en Athene de hegemonie boven alle Grieksche staten en vooral boven Sparta te doen erlangen.

Themistokles, in zijne genialiteit met tegenstrijdige hoedanigheden, voedde de eerezucht te gelijker tijd met de glimlachende

onverschilligheid van den levensgenieter. Maar de eerezucht bleek en bleef de sterkste. Alles wat lichtzinnigheid was geweest, week op den achtergrond. De atmosfeer in dit land was jong. De deugden, die in zich de primitieve schoonheden omsloten, bloeiden er als sapvolle ooftboomen in een weligen bongerd. Het dartele onkruid verstikte. Het nog knoppen schietende Hellas was een geheel andere wereld dan het reeds in vollen bloie staande Perzië... Themistokles had dikwijls gezegd, dat de lauweren van Miltiades, die bij Marathoon de Perzen verslagen had - al erkende Xerxes dit misschien niet als historische waarheid - hem verhinderden te slapen. En die slapeloosheid van Themistokles was er een geheel andere dan die van Xerxes...

Toen de theoren in Athene terug waren, deed de uitspraak der Pythia de ronde... Een houten wal! Een houten wal!? Angstige ontroering, die tot wanhoop zwol, omving allen. Toen sprak Themistokles, voor de Atheners, met een nieuw geluid, dat stralende klonk in die jonge wereld, waar de kiemen der nieuwe, nog geboren-wordende dingen zweefden in de zoele, rijpende lucht:

- Atheners! Wat redetwist gij met uw wijzen en priesters wat de houten wal beduidt, die de heilige Pythia noemde? Meent gij werkelijk, dat de wrakke, houten heining, die onzen Akropool nog omvat, ons zoû kunnen beschutten voor het ontzaglijk Oostersch gevaar, voor den Perzischen Oceaan, die dreigt onze landen te overstroomen? En waarom deze ontroerde angst, die tot wanhoop zwelt? Voorspelde de Pythia óns noodlot of voorspelde zij dat van den vijand? Had zij van het 'goddelijk' Salamis gesproken, zoo de zonen, die zullen sneven, die ónzer moederen zijn? Had zij dan niet eer geroepen van het rampzalige Salamis? Neen, Atheners, de houten wal is de wal onzer schepen...

Het nieuwe geluid klaterde krachtig uit boven der waarzeggers angstige waarschuwing: dat het beter was Attika te verlaten en elders, waarheen? te vluchten... En het nieuwe geluid was met alleen krijgshaftig, gemoedvol ernstig en glimlachend krachtig als van een jongen god... Het was ook staatkundig fijn en sluw geslepen. Het was niet alleen enthoeziast; ook was het praktiesch.

Uit den Openbaren Schat was reeds het zilver en goud der mijnen van Laureion - de schatten, die communistisch zouden verdeeld zijn geworden onder alle volwassen burgers: iedere Athener had dan tien drachmen ontvangen - op Themistokles' verzoek gebruikt voor een vloot, tegen de Aigineten. De schepen, gebouwd maar niet voor het eerste doel gebezigd, lagen ongerept in den haven.

- Licht onze vloot niet reeds klaar? klonk het nieuwe geluid als van een haan in den gouden morgen.

En de jonge zeemogendheid was geschapen...

XVIII

Terwijl de Koning der Koningen met zijn steeds aangroeiend leger ging door Thessalië, stevende de immense Perzische vloot langs de kusten van Magnesia en ankerde tusschen de stad Kasthanaia en kaap Sepias. Er waren geen havens, er was geen enkele haven. De eerste schepen rijden zich, voorstevens naar strand; de andere ankerden achter die eerste. En met acht rijen lagen eindelijk de honderden schepen ge-ankerd achter elkander: reeds voor de laatste rij vielen de ankers zoo diep, dat de matrozen vreesden. De nacht was somber en dreigend. Een koude bries woei. Het was of Boreas, die volgens de mythe eene Acheensche gehuwd had, Oreithyia, dochter Erechtheus', de Perzische vloot met zijn Noordelijke vlaggen bedreigde. Had een orakel niet gezegd, dat Athene rekenen moest op de hulp zijns schoonzoons en was Boreas, de Noordenwind, niet Athene's 'schoonzoon'? Athene's 'schoonzoon' woei die nacht om de Perzische kielen, dat zij wiegelden, wiegelden over de baren en dansten tegen elkander op. De Aigaïsche zee lag daar wijd en zwart onder een zwarte nachtelucht en rolde zijn hooge golven aan. Plotseling, tegen den morgen, stak de groote wind op. Dat was de 'hellespontias', riepen de bewoners van de kusten, die voorraad kwamen brengen, den matrozen toe, in de weer met hunne verwarrende kabels. Het was

plots een razende storm. Trots den morgen bleef het nacht en de orkaan rolde hooger en hooger de golven en smeedt de tiremen tegen elkander. De matrozen der eerste rij schepen trokken die aan land en daar lagen zij, als gestrand maar buiten het grootst gevaar. Maar de schepen, die Boreas in de opene zee omraasde, rukte hij van hunne ankers en rameide ze tegen elkander. Hij sloeg ze in woede tot spaanders of blies ze met hemelhoogen golfslag tegen de rotsen en riffen van het Pelion-gebergte, dat daar, dadelijk aan de kust, als een lange, steile noodlotsmuur zijn titanische bescherming omhoog verhief. Tot Kasthanaia, tot Meliboia woeien schuin de radelooze schepen weg, en versplinterden.

Drie dagen en nachten duurde de ramp. Meer dan vierhonderd schepen, dien vierden dag van blauw lachende zomerzee, spoelden hun wrakhout aan, de flarden hunner zeilen, de lijken hunner bemanningen. Bij kaap Sepias bewoonde een Magneziër, Aminokles, zoon van Kretinos, een uitgestrekte bezitting, die van het gebergte neêr daalde tot het riffige strand en terwijl hij de lijken zijner zonen, die in den storm waren omgekomen, luide beweende met alle de zijnen, spoelden de kalmere golven hem ironiesch den eenen gouden beker na den anderen toe, en rolden de zilveren schalen, nog niet gezonken, rondom zijn voet: de goden ontnamen hem in één dag zijn kroost en maakten hem rijk met Perzische schatten: hij wist niet of hij weenen of lachen zou...

Toen offerden de Magiërs aan de Winden, aan Thetis, aan de Nereïden, maar het was reeds kalm geworden zonder die offers. Maar de meest nuttelooze dingen, die de menschen meenen te doen, vooral ter verzoening der goden, houden de grootste schoonheid in, schoonheid van gebaar en gedachte.

Xerxes hoorde niet dadelijk van de ramp. Hij was met zijne legers door Thessalië tot den Malischen golf getrokken: zijne legers telden nu bij de zes millioen man. Het land was overal leêg gegeten, de rivieren waren uitgedronken. Het scheen dezer dagen, dat Xerxes gegroeid was. Hij was langer van gestalte dan ooit en scheen majestueuzer. In zijn omweidenden blik was echter een vreemde onrust en hij sliep sedert de revue van Doriskos slecht.

Aan den oever der Malische golf is iederen dag meer dan eens ebbe en vloed en Xerxes staarde naar den vloed en de ebbe, als de een zijn voeten naderde, als de andere zich terug trok weg over de vocht gerimpelde zanden. En hij dacht na en droomde, als hij éven sliep, van de ebbe en van den vloed.

Hij was nu, om de Malische golf heen, gekomen in de Thrachinische vlakte. De atmosfeer hier interesseerde hem, omdat zij overvol dreef van de herinneringen aan Herakles, Zeus' zoon en den grooten heros van Hellas. Daar, achter de stad Thrachis, het oude Herakleia, rees de Oita in de witte wolken der blauwe lucht, de Oita, op welks top Herakles op den brandstapel zijn ziel had geslaakt naar de goden toe. Het was hier heel interessant, meende Xerxes, als hij rond keek. Tusschen de beide rivieren Melas en Asopos, over de wijde vlakte, in zicht van de zee, breidde zich de tentewereld zijner legeren...

Met zijne veldheeren beraadslaagde Xerxes hoe verder Hellas in te trekken, want de bergen, waartegen hij op zag, schenen hem een onoverklimbare muur...

XIX

Intusschen bewaakten de verbondene Hellenen de Thermopylai. Zij waren nauwelijks vijfduizend man.

Een nauwe doorgang, de eenige weg om tot Hellas binnen te dringen. Nauwelijks kon, bij Anthela, éen breede wagen met buffelgespan rijden door den bergspleet; nauwelijks kon, bij Alpenos, die zelfde wagen-met-gespan uitgang vinden. De rotstafelen rijzen steil op ter eene zijde, ter andere schemert of schittert de zee met lage lagune-plassen over de afgronden heen der ravijnen. De steeneiken kronkelen met zwarte stammen en grillig getakte tusschen de rotsen en de zee in verschiet is nog blauwer tusschen het groen-zwarte loover der oude boomen. En nóg blauwer zijn er de chytri, de 'vrouwebaden', de warme plassen, die zoo blauw zijn als nergens water... Daar rijst een altaar gewijd aan den heros

dier oorden, aan Herakles. Oude deuren, zwaar hout en brons, sluiten den doorgang af. Een hooge muur rijst waar de rotsen slinken. Een huiver om de oude mythe-tijden weeft hier meestal zijn stille eenzaamheid. De baden zijn in onbruik geraakt. De poorten zijn vervallen... Het altaar toch, steeds, wordt bediend. Er zweeft wel eens een arend, met breeden vlucht, over het als betooverde landschap, gevolgd door een tweeden arend. Om de harmonische kleuren van blauwe zee en plassen, van grauwe ravijnen en rotsen, van bijna zwart steeneiken-gelooverte en die tegen elkander afstekend, is deze plek van een heilige, strenge schoonheid. Overal waar de goden, maar ook de halfgoden hebben getreden, lieten zij schoonheid na. En behalve Herakles' tragische droefheid heeft hier ook geklonken zijn bassig-heldere heros-lach. Die klonk bij den rots Melampygos, waar hij de twee zonen van Theia, de Nereïde, die iederen voorbijganger bespotteden, de voeten aan elkander snoerde en ze toen slingerde over zijn schouder, onder zijn leeuwenhuid. Hunne moeder had hen zoo vaak reeds vermaand de voorbijgangers niet te bespotten, uit vrees, dat zij vallen zouden in de macht van den boeman met de zwarte bil... Plotseling schaterden de beide schalken en Herakles vroeg hen, waarom zij, gebonden en over zijn schouder hangende, hoofd naar beneden, schaterden. En zij zeiden het hem en dat hun moeders voorspelling bewaarheid was, want Herakles was heel harig. Toen schaterde luider de heros dan de schalken zelve en liet hen gaan...

Als de wind woei den rots om, scheen het, dat hij nog wekte dien echo van vroeger en oerouden humor. Maar verder-op verernstigde het landschap, verheilgden de rotsen, vergoddelijkte de zee. Of deze plek was voorbeschikt tot grootheid en haar daarom bewaakten enkele duizenden Hellenen, die zich geschaard hadden om Leonidas...

XX

Leonidas! Het is aan hem, dat de Historie hare ironie niet heeft kunnen verspillen. Hij is het, die altijd geweest is, ironie-loos, en in de grootste schoonheid der jonge, primitieve wereld van het ontbloeiende Hellas, de held, de held-type, de heros, half-god bijna, onder de menschen. De Historie, om Leonidas heen, verlouterde bijna tot Mythe. Leonidas! Hij was niet anders in werkelijkheid dan de Historie ons hem heeft nagelaten. Hij was jong en edel en blond en hij was een koning van Sparta. Hij stamde van Herakles af en van diens zoon Hyllos. Hij geleek in zijn blonde athleten-schoonheid, die koning, die was een heros en held, op Herakles, toen die jong was, meer nog op diens zoon Hyllos; hij geleek vooral, Leonidas, op de blonde heroën aller mythen: op Meleagros, den jager van het Kalydonische zwijn, op Bellerofontes, den bedwinger van het paard Pegasos, op Perseus, die de Medusa het slangenhoofd afsloeg, op Theseus, die den Minotaurus doodde, op Jason, die de Gouden Vacht zich won. Hij stamde af van Herakles alleen, maar hij geleek, in schoonheid, de blonde koning van Sparta, op alle de grootste heroën der mythe. Er is geen verschil tusschen hem en hen. De Mythe in hem is Historie gebleven en de Historie in hem Mythe geworden. Wat goddelijk was in primitieve menscheijkheid, werd in Leonidas van verbeelde idealiteit werkelijkheid en wat menscheijk was in allerlaatste goddelijkheid is in Leonidas tot een tastbaar historiesch ideaal opgerezen, met de schoonheid van een antieke statue. Geen dichter heeft zich ooit kunnen verbeelden een schooner held dan Leonidas, koning van Sparta en hij bleef, in de hem ironie-looze Historie, het voorbeeld van alle helden; hij bleef uitstralen als een marmeren beeld in de morgenglorie van zijn roem. Om Xerxes glimlachte de Historie, van Xerxes boekte de Historie hare ironievolle Annalen; om Leonidas glimlachte zij nooit; om Leonidas hief zij fier haar moedergelaat van zelden vermurwbare godin trotsch dankbaar omhoog en vielen uit hare godinne-oogen twee lange verparelende tranen.

Leonidas! Wie die hem niet altijd in schoonheid gezien heeft, in de jonge knapejaren, toen voor het eerst zijn melodische naam aan onze ooren klonk, toen voor het eerst zijn als verheerlijkt marmeren eerebeeld voor ons oprees. Hij was de glorie onzer jongelingsjaren; hij was het, naar wien onze jeugdige scholiers-bewondering uitging als naar geen ander. Het was misschien omdat hij zoo godeschoon was en fabelblond, zoo atletiesch schoon tevens en zoo zonneblond, zoo lichtende als een zonnegod tusschen de donkere, dreigende, zwart schaduwende tafelwanden der Thermopylai en omdat hij verzwijmde in die zelfde schaduw als een zonnegod altijd in nacht verzwijmt, wanneer zijn heroïsche taak is voleindigd. Leonidas! Hij heeft zich in mijne antieke liefdes vereenzelvigd, de blonde koning van Sparta uit reeds zoo reëele, historische tijden, met de Homerische helden uit de mythisch historische tijden van het oude Ilion: Leonidas, ik heb hem lief gehad, méer dan Achilles, dien ik toch lief had, maar niet minder dan Hektor, dien ik meer lief had; Leonidas, ik heb hem nóg lief en als ik nu over hem schrijven zal, na schrijvende uit de vaak zoo ironische Annalen der Historie, zal ik nooit om hem glimlachen als om Xerxes, zal ik hem zeggen met bewondering en liefde alleen en een laatsten lauwertak hem toe houden:

Leonidas!

XXI

Dien morgen zond Xerxes een ruiter de hooge rotsen op, om die geheimzinnige Poorten der Warme Baden te verkennen. De ruiter, acht gevende links en rechts op mogelijk dreigend gevaar in dezen baaierd, die hij tusschen struweel en steeneik zijn paard op deed gaan, steeg de steenmassa langzaam omhoog. De Perzen zijn prachtige ruiters. Deze Onsterflijke was een prachtig ruiter en zijn paard wist waar de hoeven te zetten. Xerxes, van omlaag, op den troon, die Xerxes steeds na was gedragen, tuurde naar den verkenner omhoog; die silhouetterde duidelijk, als een schitterend

bronzen en gouden ruitersbeelden tegen de zwoel-blauwe lucht. Eindelijk zag Xerxes den ruiter voorzichtiglijk rijden den bergkam langs, op gevaar af naar beneden te storten...

De ruiter, daar boven, schitterend in de lucht blauw - misschien wel in het bereik van een Lakedaimonische pijl - spiedde omlaag. Hij verwonderde zeer. Hij had niet gedacht, dat hij dit zou zien. De lange doortocht - zeven mijlen toch - was leêg. Alleen daar ginds, waar de breedste ruimte was tusschen de rotsen, wemelden enkele witte tentepunten om een tent, nauwelijks ruimer en hooger dan de andere. Ongeveer duizend tentepunten om die punt van een hoogere tent. Voor die tent zat een man op een stuk rots, in de houding van Achilles, toen hij zat voor zijn tent. Het eene been over het andere, de kin in de palm der hand en nadenkende, het hoofd gebogen. Het onthelmde hoofd was blond; het haar, even gelokt, viel zonneblond om den breedten, blooten hals, die uit de wisselschitterende plakken van het kuras verzichtbaarder. Edel atletiesch verliepen langs de armen en beenen, half naakt, de heroïsche spieren van jeugdig koninklijke mannelijkheid.

Dat was Leonidas, meende de Perzische ruiter; Leonidas, koning van Sparta, afstammeling van Hellas' grootsten heros, Herakles; Leonidas, van wien zij reeds in het Perzische leger wisten.

De ruiter, van boven, spiedde met de grootste verwondering naar Leonidas. De koning van Sparta zat niet op een troon, als de Koning der Koningen; hij zat op een rotsblok. Er was geen lijfwacht van Onsterflijken om hem... En geen staf van veldheeren: zwagers, broeders, neven. Wel heel eenvoudig zat daar die koning van Sparta. En dacht na, kin in palm der hand en de eene knie, rustigforsch, over de andere. De Perzische ruiter, zóo, had zich nooit kunnen een koning denken, zelfs van Sparta niet.

Maar toen de Pers verder weidde zijn blik, verwonderde hij nog meer. Er waren niet meer dan ongeveer vier-duizend mannen, daar beneden, in die spleet: zij verloren zich in de lange kloof en schenen zeer blijmoedig te zijn. Er waren er die zich oefenden met speren te werpen; er waren er, die den diskos wierpen; er

waren er die hard-liepen. De blijde lach van een overwinnaar in het atletische spel klonk luid op, als van een knaap. Maar wat den Pers het meeste verwonderde, was, dat de meeste dier mannen daar beneden, hunne haren, gelokt tot den hals, borstelden als tooiden zij zich voor een feest.

Hij wist niet, dat de Lakedaimoniërs hunne haren borstelden voor den strijd. Hij wist niet, dat Lykurgos reeds had gezegd, dat het lange haar de mannelijke schoonheid schooner maakte en wie leelijk was, verschrikkelijker. En hij was zeer verwonderd, de Perzische ruiter.

Toen blikte Leonidas, toevalliglijk, op. En zag den Pers, den glinsterenden ruiter, daar heel hoog, op den kartelenden bergkam. Misschien wel binnen het bereik van een pijlschot.

Leonidas, één oogenblik, tuurde scherp naar den Pers, die, hoe moedig ook, toch schrikte, al bedwong hij zijn paard. Toen sloeg Leonidas onverschillig den blik omlaag en turende naar den grond, bleef hij, in de houding van Achilles voor zijn tent, na denken, één knie over de andere en de kin in de palm van zijn hand.

Ook de anderen hadden den Pers gezien. Zij blikten hier en daar even op, wezen, lachten... En gingen door hard te loopen, of te werpen met diskos en speer... Of borstelden, ernstig, de haren zich.

De Perzische ruiter keek zeer verwonderd. Behalve dit handjevol zonderlingen was er geen leger in de Thermopylai, bijna zeven-en-dertig stadiën lang...

XXII

Toen de Perzische verkenner, terug in het kamp, waar Xerxes hem verbeidde, verslag had gedaan van zijn tocht voor den Koning der Koningen en zijne veldheeren, ging een onuitbluschbaar gelach omrond. Xerxes twijfelde of de verkenner wel goed had gezien, van zoo hoog af. Of hij Leonidas wel had herkend. Of hij

dat van die haren niet verzon, omdat hij misschien wel niets gezien had. Toen Xerxes een weinig bedaard van het koninklijke lachen was, deed hij voor zich roepen Demaretos, zoon van Ariston, dien hij reeds op het terras van den Doriskos-burcht geraadpleegd had. Demaretos liep aan en Xerxes zeide, met een zwier van de hand den vorstelijken banneling tot zitten noodende, wat hij dit maal zelfs niet kon aan Xerxes' voet, omdat Xerxes zat op een veldtroon - een kleine, met smalle voettreê:

- Demaretos, waarom doen die Lakedaimoniërs in de Thermopylai zoo vreemd, als ten minste waar is wat deze verkenner zegt?

- O Koning! zeide Demaretos; ik sprak u reeds van dit volk toen gij ten strijde toogt. Toen ik u mede deelde wat ik vreesde, lachtet gij om mijn vrees. Hoe moeilijk het ook mij zal vallen de waarheid te openbaren in tegenwoordigheid uwer almacht, ik zal het doen. Hoor mij, bid ik u, aan. Die mannen, die enkele mannen, die enkele duizenden mannen rondom wie in mijn plaats koning van Sparta is, zullen u den doortocht bestrijden tusschen die nauwe rotsen. Want steeds borstelen de Lakedaimoniërs zich de lange haren en kammen die, zoo doodsgevaar hen dreigt. Overmeester die mannen, o Koning en de Spartanen, die gebleven zijn in hun stad en geen volk zal ooit meer tegen u opstaan, want de Spartanen, tegen wie ge optrekt, zijn de dapperste aller Grieken; hun koninkrijk is de bloeiendste staat van Hellas, hun stad de schoonste aller Helleensche steden...

Xerxes hoorde niet den weemoed in het enthoeziasme van den banneling voor zich. Hij hield vol:

- Hoe zullen een paar duizend mannen mijne legers bestrijden!!!

En hij schaterde. Om hem schaterden zijne broeders, zwagers en neven.

Demaretos zeide alleen:

- O Heer, noem mij een bedrieger, zoo niet geschiedt wat ik voorspel...

En Demaretos trok zich terug. Vier dagen bleven de Perzen in de bergen werkeloos. Xerxes verwachtte, dat de enkele harenborstelende mannen om hun mallen koning en veldheer, die voor

zijn tent zat te droomen, gezeten op een rotsblok, de vlucht zouden nemen. Hij zoû hen laten vluchten, dacht hij grootmoedig en bewonderde zich, met een goedmoedigen glimlach om die arme dwazen. Den vijfden dag echter, omdat zij bleven en hem tartten met hun onbeschaamdheid, werd hij boos. Hij gaf bevel aan een afdeeling Meden en Kissiërs, hen gevangen te nemen en hen voor hem te voeren. Hij wachtte hen af den geheelen dag, ongeduldig. Versche troepen gingen zien, wat de eerste deden. Toen de Meden en Kissiërs terug kwamen, kwamen zij zonder gevangenen en meldden hunne kapiteinen van groote verliezen, die zij geleden hadden.

- Hoe is dat mógelijk?? riep Xerxes razend.

De eene kapitein na de andere gaf hem het zelfde antwoord:

- Wij hebben, Heer, vele mannen. Maar niet veel soldaten.

De strijd tegen de dichte verdedigers aan de nauwe poort, als aan die van een vesting, had dien geheelen dag geduurd. Er stapelden zich de lijken der Perzen - twintig-duizend telde men - aan den boord van de zee. Den volgenden dag wilde Xerxes er nu voor goed meê eindigen. Hij beval Hydarnes en den Onsterflijken dat troepje daar gevangen te nemen en voor zijn troon - zijn veldtroon - te voeren. Hydarnes, schitterend van zijn gouden kuras, te paard, tusschen zijn van gouden kurassen schitterende prachtkerels, de Onsterflijken, trok op naar de Thermopylai, naar Anthela.

Het deed er niet toe of hun aantal was dat van tienduizend. Trouwens, zij gingen niet alle tienduizend. Er gingen misschien zesduizend, of vijf- of drieduizend. Maar hoeveel er gingen, doet er niet toe. De engte was tusschen de rotsen zoo nauw, dat één man er slechts tegen één man kon vechten. Daarbij waren de speren der Onsterflijken te kort. En schenen de prachtkerels niet te kunnen vechten. Ten minste niet tegen de Lakedaimoniërs. Er beet menige Onsterfelijke in het zand. En hij lag dan, prachtig, goudschubbig, met zijn geslachte keel, waaruit het bloed vloeide, als een hindernis voor wie achter hem kwam. Dan schenen de Lakedaimoniërs te vluchten, schouder aan schouder, de nauwe

poort in. En de Onsterflijken, brullende met bastriomf, achtervolgden hen. Maar de Lakedaimoniërs, plotseling, keerden zich om en vijf van hen, niet meer, vielen met speer en zwaard de brullende Onsterflijken aan. En zij slachtten hen, tegen den levenden muur der honderden, die achter hen kwamen en die meenden, dat de vorsten reeds wonnen terrein. Dan vluchtten op nieuw, schijnbaar, de Lakedaimoniërs en herhaalden, regelmatig, werktuigelijk, hun wreede taktiek. Het was ongelooflijk zoo vele Onsterflijken er vielen; tusschen de nauwe rotsen was over hunne lijken niet heen te gaan: Hydarnes, razend, beval stil te staan, de gevallen weg te voeren, naar achteren.

Xerxes, wien men zijn veldtroon op een uitstekenden rots had geplaatst, zag van daar den strijd aan. Ook hij was razend. Driemaal stond hij driftig op: dit was een teeken, dat het gezicht op hem indruk maakte: meestal bleef hij deftig zitten, in het aangezicht van den strijd. Maar dit was te gek. Driemaal stond hij op. Tegen den avond trokken zich de Perzen terug. Er was langs de zee een lange tocht van op takkebaren weg gedragen Onsterflijken. De Lakedaimoniërs voerden de poorten binnen, wie onder hen waren gevallen. Dat waren er zoo weinig, dat de Perzen het niet wilden gelooven, toen de Grieken zoo spoedig klaar waren met hunne dooden. En voor Xerxes verscheen de noodlottig onvermijdbare verrader: Efiates...

XXIII

Efiates, in de nacht, geleidde de Perzen van den Asopos, over de bergen, door een geheimen weg. Zonder den verrader zouden de Perzen dien weg nooit hebben gevonden. Het was Hydarnes met de Onsterfelijken, die Efiates volgde, op het uur, dat ontstoken werden de toortsen. Zij slopen langs het ritselend struikgewas, onder de bladerdichte steeneiken, in de zwoele, booze duisternis, de steeds stijgende heuvelen over. Zij marcheerden de heele nacht, stilzwijgende, wantrouwende den verrader, die misschien wel

met schijnbaar verraad zich wilde opofferen voor zijn land... Toen zij boven op den berg waren, spleet in het Oosten de morgen open en schemerde het tusschen de stammen... En de duizend zwaar gewapende Fokidische hopliten, die den geheimen weg bewaakten, hoorden verrast en verwonderd der naderende Perzen voetstap bruischelen door de reeds tallooze, afgevallene bladeren... Verrassing voor beide zijden... Een wolk van Perzische pijlen verjaagde de Fokidiërs naar de hoogere toppen en zij bereidden zich voor te sterven, want de Onsterflijken waren duizenden... Maar dezen daalden van den berg af en sloegen geen acht meer op wie hooger waren gevlucht...

Toen begrepen de Fokidiërs...

XXIV

De waarzegger, Megistias, het eerst, na de ingewanden der offeren te hebben geraadpleegd, openbaarde die zelfde nacht den verbondenen Grieken, dat zij in de Thermopylai door de Perzen omsingeld zouden worden en zouden sterven, zoo zij bleven.

Er werd raad gehouden, rondom Leonidas.

En Leonidas zeide den ontmoedigden, den onwilligen, den anders denkenden, dat zij weg konden gaan, opdat zij niet sterven zouden.

En dat hij in de Thermopylai zou blijven met driehonderd Lakedaimoniërs en met de Thespiërs en de Thebaansche gijzelaren... Waarom zouden de anderen blijven? Zij gevoelden er niet voor hier hun zekeren, door offeringewand voorspelden dood af te wachten. Zij wilden, praktischer en bedachtzamer, hun vaderland dienen. Zij zeiden het aan Leonidas, die tusschen zijne driehonderd Lakedaimoniërs stond als de god Ares tusschen een handvol helden en zij vouwden de tenten op van hun kamp, dat zich tusschen de mossige, vochtige spleten der rotsen moeilijk genesteld had. Zij namen afscheid met vele woorden, met redevoeringen, zelfs met ironie, ook met verteederen. En zij gingen.

Leonidas, rustig en groot, haastte hen zelfs te gaan en zonder ironie en bitterheid. En zij slipten weg tusschen de groeven en de spelonken, tusschen de kronkelende eikestammen, langs de blauwe plassen der 'vrouwebaden', waar tusschen de vertrapte varens en het lisch weg schemerden hunne nog even koper ópschitterende scheenplaten. Zij sloegen, links, een zijlinkschen blik naar de Aigaïsche zee, die zomerblauwde tusschen de rotsen door en over de zilte laguneplassen. Zij keken misschien of zij de Perzische vloot niet zagen, hoewel zij wisten, dat die daar niet was en nooit zijn zoû... In gevaar verwacht, wie niet gerust is, het onmogelijke. En langs den Melampygos-rots verdwenen zij, afdeeling na afdeeling, honderden na honderden, duizenden na duizenden en slopen zij Lokris in.

De Thermopylai - eene lengte van zeven-en-dertig stadiën - bleven bijna verlaten. In hunne nauwte -vijftig meter op het breedst tusschen rotsen als met elkander gestreden hebbende, versteende Titanen - was even, van boven den hoogen tafelwand gezien - een luttel gewemel van enkele witte stippen: nauwelijks honderd tenten om Leonidas' tent.

XXV

Leonidas dacht na. Hij was geen genie, als Themistokles; hij was geen sluw staatsman en spitsvondig bedenker; er was in zijn groote, eenvoudige ziel geen verwikkeling van tegenstrijdigheden; er was in hèm niets dan klaarheid en voor hem niets dan de rechte lijnen, die hij onvermijdbaar voor zich glinsteren zag. Daarbij was Leonidas vroom den goden, aan wie hij geloofde. Nu hij na dacht, tusschen de rotsen voor zijn tent gezeten als Achilles eens had gezeten bij het zeestrand van Ilion, ging zijn gedachte vooral niet uit hoe met de zijnen te ontsnappen aan het dreigend gevaar: de omsingeling der naderende Perzen. En ging alleen zijne gedachte uit naar het Orakel, dat hij zich herinnerde...

Toen de Lakedaimoniërs te Delfi de Pythia hadden geraad-

pleegd in den aanvang van dezen oorlog, had zij gezegd in hexametrische verzen:

Burgers van 't wijd gebouwde Sparta, vernield wordt uw haardsteê Door Perseus'
kroost, tenzij bejammere Lakedaimonië

Wie over haar heerscht, uit Herakles' bloed geboortig...

Kort geleden was Leonidas koning van Sparta geworden. Zijn beide oudere broeders waren gestorven; nooit had hij gedacht, dat hem de kroon toe zoû vallen. Nauwelijks enkele weken was die kroon de zijne. Hij dacht na over zijn kort koningschap en dat hij zoû sterven, strijdende. Hij dacht na over zijne jonge vrouw, die was Gorgô, de dochter zijns gestorven broeders Kleomenes. Hij dacht aan zijn jongen zoon. Hij dacht er aan, dat de driehonderd, die om hem gebleven waren, allen in den bloei van mannelijken leeftijd, vrouwen en kinderen hadden in Sparta gelaten. Maar de weemoed om dit alles was weinig in Leonidas' ziel. Meer was in hem de rustige verwachting, als een stil enthoeziasme, te zullen strijden en sterven voor zijn land met alle die dapperen rondom zich, te zullen zijn rijk aan roem voor eeuwig. Rondom zijn effen, nadenkend voorhoofd, met dien eenen rimpel van mannelijkheid gegroefd over de effene blankte er van, hoorde hij de wapperende wieken der wijd uitgewiekte Nikè's, voelde hij den zwellenden wind harer wijde, woelende waden, zag hij de witte maagdenarmen der zegegodinnen zich strekken en hare vingers hem toe reiken de kransen en takken van myrten en lauwerieren. Tusschen de steile rotsen, waar nu tusschen gleed de zon van den noodlotsdag, die de eerste zoû zijn dier noodlotsdagen, nevelde de witte vizioenen als met goud gepoeierde zonnestof om Leonidas, den peinzenden heros...

XXVI

Dien dag, die de laatste zoû zijn, verzamelde Leonidas rondom zich zijn driehonderd Lakedaimoniërs, en tevens de Thebanen, de gijzelaars - die van Thebe waren wel Persgezind - en tevens de Thespiërs: rondom hun aanvoerder, Demofilos, zoon van Diadromos, verklaarden de Thespiërs met Leonidas te zullen sterven.

- Heilige vader, zeide Leonidas tot den waarzegger, die hem de onvermijdelijkheid had voorspeld uit der offeren ingewand; ga heen, het is nog tijd.

- Leonidas, antwoordde Megistias; zoo ik mijn eenigen zoon reeds heette te wijken, is dit reeds vaderlijke lafheid... Hij was nog zoo jeugdig, bijna een knaap: ik beval hem te gaan en hij ging. Maar ik blijf.

- Zoo zetten wij ons aan ons doodenmaal, zeide Leonidas. Eet, vrienden, dezen middag, met de gedachte, dat gij heden avond in Pluto's paleis avondmaalt...

En allen zetten zich, hier en daar, op de rotsen en in het gras en aten.

Boven op den berg, waar Xerxes die nacht met de Onsterflijken had gekampeerd, volvoerde de Koning der Koningen dien morgen met zwier de vereischte plengingen aan de Zon. Tusschen de Magiërs, waren zijne bewegingen met amfoor en beker plechtig godsdienstig en indrukwekkend: Xerxes kon met majesteit dergelijke ceremonie verrichten. Toen stegen de Perzen den berg af, tienduizenden van hen, in breeden kring, van omsingeling der Thermopylai. De verrader, Efialtes, geleidde hen. En de onderofficieren, met de geeselsweepen in de vuist, joegen de, het gerotste afdalende, soldaten voor zich uit. Tot nog toe had de versterkte muur bij de poort de Lakedaimoniërs beschermen kunnen, maar nu de Perzen van alle zijden de rotsen af tuimelden, drongen Leonidas en de zijnen naar het breedste gedeelte van den doortocht. Daar wachtten zij de Perzen af, den dood voor oogen maar onverschrokken, om de idee en den roem, die voor hen glansden. Zij wilden zoo duur mogelijk verkoopen hun leven en

dezen nauwen weg naar Lokris en met lange speren en breede zwaarden vielen de sublieme dwazen de Perzen aan...

Voort gezweept door de onderofficieren, bezweken de eerste Perzen onder den aanval der Grieken. Zij vielen, vechtende, in zee; zij vielen onder den voet van wie achter hen de rotsen afstommelden, zij vielen tot de lange Grieksche speren braken en de korte Grieksche zwaarden splinterden tegen de Perzische schilden. Maar die daalden al meer en meer de rotsen af: een blikkerende stortval van duizende zonnen. Leonidas zelve vocht, een woedende leeuw gelijk. De Perzische spiezen vielen, een wolk van lange, scherpe naalden, over hem heen. Plotseling zag hij daar ginds Efiates, dien hij herkende en toen... toen zag Leonidas Xerxes zelve, te midden van zijn schitterende officieren en de Onsterflijken. En de woede van Leonidas groeide in hem tot hij niet voelde meer, hoe zijn helm doorkliefd was en zijn hoofd bloedde, hoe het bloed overal leekte zijn lichaam af om de felle steken van speer en spies. Te midden zijner getrouwsten drong hij, zwaard zwaaiende in de richting van den Perzischen koning. Zijn blauwe oogen stonden dol. Efiates vluchtte ter zijde, maar Xerxes zelve was zoo verbaasd over de woedende nadering van den koning van Sparta, dien hij reeds tien malen bevolen had gevangen te nemen en voor hem te doen voeren, dat hij openmonds bleef staan. Hij stond tusschen zijn twee jongere broeders, Abrokomas en Hyperanthes, zonen van Dareios. En op het onverwachtst zag Xerxes, slechts één pas achter zijn broeders, die beide prinsen in strijd, man tegen man, met de brullende Lakedaimoniërs! Zij hieuwen de Onsterflijken neêr, zij hieuwen de beide prinsen neêr; Leonidas zelve naderde, zijn voet op het lijk van Abrokomas. En Xerxes, als versteend omdat gebeurde de onmogelijkheid, scheen niet zich te kunnen verweren, stond openmonds, niet kunnende gelooven, dat zijn beide broeders daar lagen neêr gestort, vlak voor hem, vertrapt door die waanzinnigen, door die vervoerden. Op dit oogenblik was Leonidas Xerxes geheel genaderd. Leonidas had geen speer meer, gebroken, geen zwaard meer, versplinterd, maar geheel bloedende en met zijn beide handen geheven en

tot grijpen gekrampt, viel hij op Xerxes aan... En ontrukte hem zijn diadeem... En slingerde dien den Koning der Koningen in het gezicht. Xerxes brulde van smart en verontwaardiging, de Onsterflijken omringden hem in een haag van zwaarden, maar de Lakedaimoniërs omtongden Leonidas, die wankelde, uitdruipend van bloed. Zij trokken achteruit, hoe ook omsingeld, tusschen hen hun stervende koning. Vier malen deinden de massa's heen en weêr, heen en weêr, tusschen de nauwe rotsen. Vier malen schenen de Grieken de Perzen te zullen verjagen, in gezicht van de smartelijke wanhoop van Xerxes, die, vuisten omhoog bij de lijken van zijn broeders stond! Maar Efiates naderde, met dichtere, meerdere, nieuwe, verzamelde troepen. Zij zwermde nu de rotsen af. De Thebanen, steeds onvertrouwbaar, gaven zich over, riepen, dat zij voor Perzië waren, steeds waren geweest... Maar de Lakedaimoniërs en de Thespiërs, tusschen zich in den stervenden Leonidas, dicht op elkaâr, wonnen den heuvel, bij de binnen gedrongen poort, achter den overmeesterden muur, die hen niet meer beschermde, nu de vijanden zwermde van overal aan. En daar streden zij door, met enkele zwaarden nog, maar met handen en tanden vooral, wringend, verscheurend hun vijand. Tot het scheen, dat een massa van Perzische schilden geheven als met eene klaterende klettering, over hen heen viel en hen bedolf en de Perzische speren doorboorden wat romp onder uit hunne kletterende schilden zich wrong en de Perzische zwaarden afhieuwen wat hoofd zich wrong onder hunne pletterende schilden uit...

De weg naar Delfi, naar Athene lag open...

Maar Xerxes schaamde zich voor zijne verliezen. Hij zond een heraut naar zijn vloot, die lag tusschen kaap Artemision en Histiaka en noodde het zeeleger uit te komen zien het den Perzen zoo roemrijke slagveld der Thermopylai.

De zeesoldaten en matrozen kwamen kijken. Zij zagen ongeveer duizend Perzische verslagenen, aan wie zij de laatste eere bewezen. Alle de anderen duizenden had Xerxes in ijl doen begraven, in de ravijnen onder aarde en afgevallene bladeren. Maar het

zeevolk zag wel duizenden Grieksche verslagenen, die Xerxes daar te zelfder plaats had gestapeld met theatraal effect.

De list was al te doorzichtig: de zeesoldaten en matrozen, den volgenden dag, keerden naar de vloot terug en hadden gehoord en hadden begrepen; hun glimlach en gefluister onderling verried, dat zij begrepen hadden...

Xerxes trok met zijn leger Hellas verder in.

De Thermopylai bleven open, vrij en verlaten.

De gieren, in horden, waren den vlucht der beide adelaren gevolgd, die soms boven de blauwe badeplaatsen en schuimende zeeëngten, over de ravijnen en tusschen de steeneikstammen zichtbaar, zwierden. De vlerken der gieren, donkere wolk, waren die volgende dagen sinister ruischende over de Thermopylai heen...

Maar het geruisch der gierenvlerken bleef niet en wel bleef dat andere geruisch, dat Leonidas om zijn hoofd als een harmonie en muziek had gehoord, terwijl hij voor zijn tent had zitten peinzen. Eeuwen lang bleef dat andere geruisch, niet van roofvogelvlerken, maar het onvergankelijke van de zuivere wieken der witte zegegodinnen en het zachte gewapper van hare woelende waden, te gelijk met het bruischelen van de wuivende takken en kransen, die zij uitstrekten, myrten en lauwerieren, naar de geesten der onvergetelijken, die daar hadden den heldenstrijd gestreden, de onvergelykbaren, rondom Leonidas, hun blonden koning van Sparta, den heros en held, voorbeeld hij voor alle latere helden...

XXVII

In zijn kamp terug, ontbood Xerxes Demaretos, in zijn tent. Xerxes zat op zijn tenttroon, zijn broeder Achaimenes, dien hij benoemd had tot admiraal over geheel zijn vloot, zat rechts van hem; links wees Xerxes Demaretos zich te zetten op den leêgen schabel: de zonneschijn zeefde neêr door de roode, zijden zeilen

van het wijde pavillioen. Er stond Xerxes' vergulde bedde van leeuwevellen; er stond zijn vergulde toilettafel met gouden toiletartikelen; er stond een verguld dressoor met gouden vaatwerk; er hingen Xerxes' goudene wapenen en de Koning en de prins zaten aan een vergulde tafel, waarop de landkaart lag van Hellas. Al het verguld en goud schitterde in den rood zevenden zonschijn rondom Xerxes met dien rijken glans, dien hij beminde.

- Demaretos, zeide Xerxes welwillend. Je bent een eerlijk man: de waarheid van je woord is mij bewezen. Wat je mij voorspeld hebt, is bewaarheid. Zeg mij alleen nu nog: hoeveel Lakedaimoniërs zijn er nog over in Sparta? Zijn ze allemaal zoo dapper als die ons hebben bestreden?

Xerxes noemde niet gaarne Leonidas' naam: er was nog een litteken aan zijn slaap van de hem in het gezicht geslingerden diadeem en de diadeem zelve was geheel vertrappt.

Maar de Koning der Koningen glimlachte Demaretos welwillend toe.

- O Koning, antwoordde Demaretos. De Lakedaimoniërs zijn velen en velen zijn hunne steden. Maar ik zal u doen weten wat weten gij wilt. Sparta, der Lakedaimoniërs hoofdstad, bevat achttienduizend mannen, gelijk aan de driehonderd, die gij verslagen hebt...

Ook Demaretos - eenmaal koning van Sparta - vermeed het Leonidas' naam te noemen, hoewel op de lippen hem welde: 'rondom Leonidas...'

- De andere Lakedaimoniërs, meende Demaretos er vaag aan te moeten toe voegen; zijn dapper maar niet zoo weêrgaloos als die...

Op nieuw slikte Demaretos Leonidas' naam in.

- Dien gij verslagen hebt, herhaalde wie eenmaal was koning van Sparta geweest.

- Zeg mij, drong de Koning aan; hoe ik ze op de eenvoudigste manier overmeester. Want, werkelijk, het duurt mij te lang.

- Groote Koning, sprak Demaretos. Ik zal u geven mijn raad zoo goed ik het vermag. Zend driehonderd uwer schepen naar Lako-

nië's kust, naar het eiland Kythera. Bedreig van daar Lakedaimonië, dat steeds een zeeleger vreest. Bedwing van daar Lakedaimonië: het overige Hellas valt u dan toe, want uw landleger overwint het gemakkelijk, zoo Sparta, de handen reeds vol, het niet bijstaat. Zoo gij niet volgt mijn raad, zult gij bij de landengte van Korinthe den zwaarsten strijd hebben te strijden.

Maar Achaimenes stond heftig op. Hij haatte Demaretos, dien banneling, wien zijn broeder Xerxes telkens raad vroeg.

En met hevigheid riep hij uit:

- Broeder en Koning! Zult gij leenen het oor aan wie nijdig is van uw voorspoed en uw voordeel niet dient? Zijn de Grieken niet allen zoo: nijdig op anderer voorspoed en haatdragend wie hun meerderen zijn. Vierhonderd schepen hebt gij reeds in den storm verloren: zoo gij driehonderd andere schepen te kruisen zendt langs den Peloponnesischen kust, is de vijand niet sterker dan wij! Blijft onze vloot onverdeeld, zoo zijn wij onverwinbaar. Als landleger en zeeleger te zamen blijven, helpen zij elkander onderling; scheidt ze, en zij zijn elkander waardeloos.

Xerxes was in een zachte, beminnelijke bui.

- Achaimenes, zeide hij, met grootzieligen glimlach om blauwzwarten baard. Je raad schijnt mij goed en ik zal hem vermoedelijk volgen. Maar Demaretos is een eerlijk man en mijn gast: zijn woord was steeds wel te overwegen en ik wil niet, dat men kwaad van hem zegge...

Maar toen Achaimenes en Demaretos de tent hadden verlaten, wikte en woog Xerxes... Driehonderd schepen... naar den Peloponnesischen kust... of niet...

Hij wikte tot laat in de nacht en kon niet slapen.

XXVIII

De Grieksche vloot stevende naar kaap Artemision, Noordelijkste punt van Euboia.

De Korintheërs met veertig schepen; die van Megara met twin-

tig schepen; de Chalkidiërs met twintig schepen ook, die hun de Atheners hadden geleend. De Aigineten met achttien schepen; de Sikyonen met twaalf schepen; de Lakedaïmoniërs met tien schepen; de Epidauriërs met acht schepen; de Eretriërs met zeven schepen; de Troizenen met vijf schepen; met twee schepen de Styrenzen en met twee schepen die van het eiland Keos; de Lokriërs met zeven schepen, velen dier schepen met vijftig riemen, roeiende door de breed bewogene wateren der Aigaïsche zee...

Maar de Atheners stevenden naar kaap Artemision met honderd-zeven-en-twintig schepen, onder bevel van Themistokles; Eurybiades, zoon van Euryklides, een Lakedaïmoniër - want de Verbondenen wilden geen Athener tot admiraal - voerde bewind over héél de vloot.

De Atheners, uit diplomatie en vaderlandsliefde voor het geheele Hellas, hadden niet aangedrongen, trots hun vele schepen, schikten zich voor het oogenblik en Themistokles schikte zich, spinnende in zijne sluwheid verschillende geniale combinaties uit...

Maar de Grieksche kommandanten, vóór kaap Artemision, turende naar de kolossale Perzische vloot - kolossaal nog steeds, trots tegenspoeden - waren van schrik bevangen en wilden vluchten. Die van Euboia smeekten Eurybiades te wachten tot zij in veiligheid hadden gebracht vrouwen, kinderen en slaven.

Zij konden Eurybiades niet overtuigen.

Zij gingen naar Themistokles.

En boden hem dertig talenten, zoo hij de vloot vóór hun eiland weêrhouden kon, opdat de zeeslagen niet elders gestreden zouden worden en Euboia niet weêrloos gelaten.

Themistokles zag glimlachend de dertig talenten voor zich liggen. Hij vond het geen verraad zich door Hellenen te laten omkoopen, ten bate van Hellas; hij vond het ook geen schurkenstreek, ten bate van Hellas, Helleensche kommandanten met Helleensch geld om te koopen deze wateren niet te verlaten. Hij ging met drie talenten naar Adeimantos, den gezagvoerder der Korinthiërs, die reeds aanstalten maakte onder zeil te gaan en zeide hem:

- Adeimantos, bij den almachtigen Zeus, gij zult ons niet verlaten: grooter geschenk zal ik u geven, zoo gij blijft, dan u geven zoû de Koning der Perzen, zoo gij gingt.

En hij gaf hem de drie talenten: Adeimantos bleef, meenende, dat hij Atheensch geld ontving.

En naar Eurybiades ging Themistokles met vijf talenten. Ook Eurybiades bleef, meenende, dat hij Atheensch geld ontving.

Themistokles behield de overige Euboïsche talenten: het waren er twee-en-twintig. Oneerlijk was hij niet geweest, slim alleen, met een glimlach om menschen en dingen, tevreden om Hellas en zich.

Toen werden voor Themistokles gevoerd een man en een jonge vrouw: zij dropen beiden van water.

- Wie zijt gij? vroeg Themistokles.

- Themistokles, zoon van Neokles, zeide de man. Ik ben Skyllias van Skione, de uitmuntendste duiker van Hellas. Zij hier naast mij is mijn dochter Kyana; zij duikt als ik. Toen de Perzische vloot voor het Pelion-gebergte geteisterd werd door den storm, zijn wij beiden trots de woede van het weêr gedoken in de diepte der zee.

- En hebben wij de Perzische ankers los gerukt, zeide Kyana en lachte.

- Maar heb ik den Perzen veel gouden en zilveren vaatwerk van den bodem der zee terug gebracht, zeide schelms de duiker.

- Toch er ook voor ons van behouden! lachte Kyana.

Themistokles lachte ook.

- En nu? vroeg hij.

- Wij wilden niet meer onder de Perzen leven, zeide Skyllias.

- Wij wilden naar die van Hellas terug, zeide Kyana.

- Bij de Afeten, waar de Perzische vloot voor anker ligt, dook ik in zee.

- Ik ook, zeide Kyana.

- Bij kaap Artemision eerst kwam ik boven water.

- Ik ook, zeide Kyana.

Themistokles lachte.

- Het is niet waar, zeide hij, lachende.

- Is het niet waar?? vroeg Skyllias verontwaardigd.
- Niet waar?? vroeg verontwaardigd de dochter.
- Hoe lang zoû je onder water dan hebben gezwommen? vroeg lachende steeds

Themistokles. En hij berekende zelve:

- Tachtig stadiën...
- Kleine stadiën, meende de duiker deemoediger.

Themistokles lachte steeds.

- Je bent in een boot gekomen, zeide hij.

- Maar wij hebben eerst onder water gezwommen, zeide Kyana. De boot wachtte ons op.

- Nu ja, wij hebben niet tachtig stadiën onder water gezwommen, bekende de schelmsche duiker.

Zij lachten allen drie. Toen zeide Skyllias:

- Ik ben een goede Griek. Ge kunt mij vertrouwen. De Perzische vloot - een deel er van - zet koers naar Euboia. Dit wilde ik u alleen maar zeggen. En dat van de Perzische ankers, is waar.

- Ik geloof je, lachte Themistokles. Ik zal de kommandanten voorstellen te beraadslagen.

Raad werd gehouden dien morgen. Dien namiddag trok de kleine onvoltallige Grieksche vloot de Perzische vloot te gemoet, om eens te toonen, wat zij wel vermocht.

Op de Perzische vloot dachten de kommandanten en zeesoldaten, dat er enkele Grieksche gekken aankwamen, met zóo weinig schepen. Zij lichtten hun ankers en meenden zich van die onzinnige Grieken wel gemakkelijk te kunnen meester maken.

De Grieken vielen aan: zij maakten zich in het nauwe vaarwater meester van dertig Perzische triremen...

En die nacht, of Boreas en de windgoden werkelijk de Grieken bleven beschermen, stak de geweldige storm op. Het was midzomer; de donder rolde zonder ophouden met zwarte wolken en regengeraas aan van den berg Pelion. Vele Perzische schepen versplinterden en de lijken en het wrakhout verwarden zich tusschen der andere schepen riemen.

Dit gebeurde alles omdat de god der Grieken - Zeus - tegen den god der Perzen in - dien zij ook wel Zeus noemden - de

Perzische vloot aan de Grieksche wilde gelijk maken: op de riffen van Euboia werden de Perzische schepen meêdoogenloos geslingerd en toen de dag verklaarde, kwam den Grieken versterking toe van drie-en-vijftig Atheensche schepen en zij vernietigden in dien namiddag de Kilikische afdeeling van de Perzische vloot.

Den derden dag streden zij met gelijke krachten: de Perzische vloot, wie haar eigen te talrijke schepen hinderden, zoodat zij in elkanders riemen verwarden en bonsden tegen elkaâr, verloor dien dag tal van schepen en mannen: ook de Grieken leden groote verliezen... Het waren die zelfde dagen, dat Leonidas de Thermopylai verdedigde: te land of te water verdedigden de Grieken den doortocht naar Hellas.

Maar dien avond, terug voor Artemision, gaven de Grieken, vooral de Atheners, zich rekenschap van hun groote verliezen en beraadslaagden zij, hoe ten spoedigste in Hellas' binnenlanden te vluchten.

Het was niet wat Themistokles wilde en hij dacht:

- Zoo ik slechts de Ioniërs en de Kariërs weêr tot ons terug kon brengen...

En hij liet op de rotsen schrijven, bij de bronnen van drinkbaar water, waar zeker de Perzische schepelingen zouden komen hun kruiken vullen:

- 'Ioniërs! Gij doet onrecht te strijden tegen uw vaderen en ons, Hellenen, te willen doen buigen onder Perziesch juk. Vergeet niet, dat gij de oorzaak zijt van dezen oorlog... Houdt u minstens zoo onzijdig mogelijk, mochten de Perzen u dwingen: vecht niet met kracht tegen uw vaderen en broeders...'

En Themistokles dacht:

- Zoo Xerxes van deze opschriften niet hoort, zullen de Ioniërs naar ons overloopen... Zoo Xerxes van de opschriften hoort, zullen verdacht de Ioniërs zijn in zijn oog en zal hij ze niet meê laten strijden.

Maar een verkenner kwam aan van Thrachis en meldde den dood van Leonidas en van de Driehonderd en van de Thespiërs en dat de weg naar Athene open lag...

En het waren zorgenvolle dagen, dagen van vertwijfeling bijna; het was niet raadzaam meer in deze verre wateren te blijven; zelfs al zoû de geheele Perzische vloot hier worden vernietigd, o hoe broos was deze 'houten wal', deze trotsche maar reeds geteisterde, nieuwe vloot der jonge zeemogendheid, die de golven slechts onder zich had, niet meer het land zelve, dat den menschen noodig is.

XXIX

Er waren enkele mismoedige Arkadiërs, die niet hielden van vechten en slechts wenschten te ploegen, te zaaien en te oogsten, naar Fokis over gekomen en zij verschenen voor Xerxes en zijn staf.

- Wat doen de Grieken nu in Elis, in Achaia, in Argolis en Arkadië? vroeg Xerxes, brauwefronsend. Bereiden zij zich voor ons te weêrstreven?

- Neen, Heer, zeide de Arkadische woordvoerder.

- Wat doen zij dan? vroeg Xerxes.

- Er zijn de Olympische spelen te Olympia, Heer, zeide de Arkadiër. Er zijn paarden- en wagenrennen en atletische wedstrijden, Koning.

- Wat is de prijs voor den overwinnaar?

- Soms een drievoet, maar ook veelal een olijvekrans, antwoordde de Arkadiër. De olijvekrans is wel de geliefdste prijs. Om den olijvekrans is de felste strijd...

- Maar wat is dit voor een volk, tot wie gij ons voert, o Mardonios? riep Tritantaichmes uit, Artabanos' zoon. Op het punt van door ons, Perzen, overwonnen te worden, houden zij zich in Olympia bezig met atletische oefeningen en renwedstrijden ter wille van een olijvekrans. Vechten zij dan allen voor den roem, als die Leonidas, in de Thermopylai?

Xerxes fronste ontevreden de brauwen.

- Neef Tritantaichmes, zeide hij. Het is een kwestie van kultuur;

ik begrijp niet, dat je dit niet inzielt. Onze kultuur staat hooger dan die Grieksche; alles wat bij ons organisatie en administratie is, zoû zich verzetten tegen zulke lichtzinnigheid als athletische spelen te vieren aan den vooravond van Noodlotsvoltrekking. Wij zijn degelijker van aard, wij Perzen; wij zouden - ik veronderstel een oogenblik de mogelijkheid van een nederlaag, die ons niet mógelijk is, omdat de god der Perzen ons helpt en verder helpen zal - aan den vooravond van zulk een voltrekking, toch nog beproeven...

- Ik vind het toch elegant! zeide Tritantaichmes.

Maar Xerxes was heel boos, dat zijn neef hem in de rede viel. En niet zijn neef alleen, ook die eenvoudige Arkadiër viel den Koning der Koningen, na Tritantaichmes, in de rede en zeide goedmoedig:

- Heer, ze gelooven er nog niet aan een nederlaag. En wij ook niet, Arkadiërs. Wij komen alleen hier, niet zoo zeer omdat wij aan uw overwinning gelooven, Heer, als om te werken. Ons ontbreekt het allernoodigste en wij zijn meer boer dan soldaat. Wij willen gaarne werken, Heer, en ploegen en maaien en oogsten, als wij er ons levensonderhoud meê verdienen kunnen...

Als Xerxes - wat wel eens een enkelen keer gebeurde met zoo vele broeders en zwagers en neven - in zijn waardigheid van Koning werd gekrenkt, nu waarachtig, door een Arkadischen boer, had hij den goeden smaak zijn ergernis te kunnen bedwingen. Daarom zeide hij alleen maar dit maal tot zijn staf van schitterende veldheeren achter zich:

- Ik had mij altijd voor gesteld, dat de Arkadiërs dichterlijker waren, ten minste, dan deze boer hier. Elegant is deze Arkadiër niet, Tritantaichmes, maar wij kunnen hem in dit overwonnene Fokis eenig bouwland geven in pacht.

Er was een waardeerend aristocratische lach om de monden en baarden der schitterende broeders en zwagers en neven en Xerxes liet de Arkadiërs gaan in vrede... Die bebouwden het overwonnen land van Fokis en dachten aan de toekomst...

XXX

Xerxes ging op weg naar Athene...

Maar hij zond een legerafdeeling rechts naar Delfi. Hij had gaarne zelve naar Delfi eerst willen gaan. Maar hij was bang voor Delfi, een huiver omving hem alleen bij de gedachte aan het Orakel en met een zijlinkschen blik, rechts, naar den Parnassos, dien heiligen berg, waarboven Foibos-Apolloon troonde en langs wiens flanken de Muzen dansten in koren en reien over de dan bloemwelige vlakten, maakte Xerxes zich op naar Athene...

Langs den Kefissos, brandden de steden: Drymos, Elatea, Hyampolis, Parapotamië; de tempels gingen in vuur op; de Apolloon-tempel van Abes werd geplunderd. Dit gebeurde niet altijd op bevel van Xerxes, maar het gebeurde, zoo niet om Xerxes' bevel, toch om de fakkels des Oorlogs en om de hebzucht der Barbaren. Langs den weg lagen de verkrachte vrouwen, stervende; de afgrijselijkheid van het meêdoogenloos overwonnen en vertrapte land, waarover de horden stuwden, bleef alleen achter in die mythiesch heilige dreven, waarover des overwinnaars voet had gedreund en de goden schenen te zwijgen.

De Delfiërs - toen het Orakel op hun vraag, of zij de heilige Schatten des Tempels zouden begraven of weg voeren, hooghartig onduidelijk geantwoord had - zonden hunne vrouwen en kinderen in Achaïa, naar Korinthe, vluchtten zelve de flanken van den Parnassos op of naar Amfissa...

Zestig mannen slechts bleven, tempeldienaars, rondom den Profeet, Akeratos, die de in vervoering gestamelde orakelspreuken der Pythia gewoon was te duiden.

Er dreef die nacht, toen de Perzische legerafdeeling naderde de heilige stad, een lage, zwarte lucht vol wolken. Onder de vroege, vreemde duisternis naderden de Perzische roovers. Weêrstand ontmoetten zij niet maar velen wenschten niet tot dit werk te zijn verkozen. Zij herinnerden zich, dat Foibos-Apolloon misschien wel de zelfde kon zijn als Ormoezd, al was de een een god der Grieken, de andere een god der Perzen. En er was boosheid, er was

goddelijke toorn in die vroege zwarte lucht vol dikke, tragische wolken, op dezen zomerdag. Den Parnassos, bijna onzichtbaar, omdreven de woelende wolken en het lichtte telkens op, onheilspellend, uit de donkere wolkegrotten. Dit was toch een vreemd land, waar zij, overwinnaars, waren en hierboven woonden en toornden de vreemde goden en zijzelve, zij voelden zich, gescheiden van de miljoenen des machtigen legers, bijna geen overwinnaars meer maar roovers, die gingen rooven, in het holst van de nacht.

Tegen de telkens opgelichte zwarte wolkentransen stak de tempelmasa daar ginds zijn huivere lijnen af. De bleekte der marmeren zuilen en geveldriehoeken spookte, onwezenlijk wordende in de huivere atmosfeer voor de oogen der aanmarcheerende Perzen. De bleekte der vierkante muren rondom spookte, als met niet te overkomen goddelijke hindernissen. Over de opene ruimte van het Theater schenen groote, blanke schaduwen te zweven als speelden er de goddelijke spoken hun heilige tooneelspel.

De Perzen zagen de vreemde dingen van den rotsigen weg, dien zij daalden. De regen viel neêr, vervaarlijker werd het onweêr. Daar, aan hun rechterhand, rees de tempel van Athena Pronaia...

En plotseling beefde de aarde. De grond onder de voeten der Perzische roovers beefde, uit den Athena-tempel klonken dreigende stemmen en oorlogskreten, klonk vervaarlijk gerammel van wapenen, of de godin zelve naderde! En van den Parnassos rolden de reusachtige steenblokken neêr of verpletterde de god, wie zijn tempel kwamen ontheiligen. En te gelijker tijd zagen de reeds bij den Apolloon-tempel aangekomene Perzen den Profeet; hij wees op een stapel van in de weêrlichten opschitterende wapenen - schilden, speren, zwaarden, helmen - de heilige wapenen van Apolloon zelve en die nooit werden aangeraakt of verplaatst en zij lagen in een huiveringwekkende massa van vonken schichtend metaal voor de poort van den tempel en de Profeet riep:

- Een Wonder! Een Wonder! De heilige wapenen, nimmer aangeroerd, hebben zich verplaatst tot hier!

De rotsblokken rommelden de bergflanken af in een storting van steenen zoo groot of Titanen ze wierpen. De aarde beefde. De Perzen vluchtten hier en daar en overal, ontzet en twee bovennatuurlijk reuzige strijders - die zijn Fylakos en Autonoüs, de heroën dier landen - achtervolgden hen.

Hunne lijken bezaaiden den volgenden morgen den weg onder aan den Parnassos.

XXXI

Maar Xerxes zond, met een brief aan Atossa en een brief aan Amestris, een postbode van Athene, dat hij vermeesterd had.

De Koninklijke Perzische Post was reeds door Kyros uitgevonden en ingesteld en iets prachtigs van Perzische administratie. De posthalten, militair bedrild, waren op zeer korte afstanden van elkander gelegen; de frissche paarden stonden steeds gezadeld; de uitgeruste koeriers wachtten af, steeds op den uitkijk.

Daar draafde een koerier aan, den postzak om zijn middel gesnoerd; wipte af, hij snoerde den postzak los; de koerier, die hem verving, snoerde den postzak rondom zich vast; besteeg flitsvlug zijn gezadelde paard: hij verdween in een wolk van stof; voort ging het, tot de volgende posthalte...

Zoo, binnen veertien dagen, had de Koninklijke Post uit Athene Suza bereikt...

En lazen Atossa en Amestris hare bijna gelijk luidende brieven voor, die Xerxes aan zijne moeder en zijne vrouw schreef:

- Wij hebben, met hulp van den God der Perzen, een schitterende overwinning behaald. Athene is in onze macht. De vijand vliedt voor ons uit naar alle kanten; zijne verliezen zijn niet te tellen. Groote schatten vielen in onze handen. Onze verliezen zijn zeer gering. De God der Perzen zal verder helpen.

Geteekend:

Xerxes,

Koning der Koningen.

De koninginnen, de prinsessen kenden dergelijke brieven reeds van buiten; alleen dit maal was de gemelde overwinning - Athene! - wel belangrijker dan het bericht, dat met de hulp van der Perzen God, het Athoskanaal was door gevaren of de een of andere nauwelijks bekende stad in Thrakië of Thessalië genomen was. Athene!

Dat was toch eigenlijk Hellas al?

- De oorlog is bijna ten einde, besliste Parmys, en Faïdyma besliste het na.

En Artazostra zeide, blij:

- Ik heb een brief van Mardonios; Allerhoogste Moederlijkheid, Atossa, wenschte ge, dat ik Mardonios' brief voorleze?

De koninginnen en de prinsessen, op de divans in een wijden cirkel gehurkt - Atossa steeds met haar zweep en nijdig genepen oogen, Amestris voor het weefgetouw, waaraan zij Xerxes den gouden mantel weefde - lazen elkander hare brieven voor: het was wel een tijdverdrijving.

Dat Leonidas hem zijn diadeem had afgerukt, schreef Xerxes niet...

Het liep tegen het najaar; uit de buitengalerijen stoomde een zoete wazem van perziken- en perengelei.

XXXII

De Helleensche vloot was van kaap Artemision naar Salamis gestevend en bleef daar liggen, op aandrang der Atheners. Alle vrouwen en kinderen verlieten Athene en vluchtten naar Salamis, naar Troizen, naar Aigina. Maar de orakelen werden bewaarheid en de heilige Slang op den Akropolis, in de Athena-tempel, at niet meer de honigkoeken: een bewijs, dat Athena zelve de haar gewijde stad had verlaten.

De Peloponnesiërs, die, vóór Athene, Boiotië zouden verdedigen, dachten slechts aan eigen heil en bouwden den muur over de landengte van Korinthe.

Xerxes naderde, het Noodlot scheen met hem te naderen...

Voor Salamis, in het stralendste zomerweêr, als spotten de hemel en goden met de noodlottigheden, die duisterden aan over Athene, wachtte de Helleensche vloot af.

Zestien Lakedaimonische triremen, veertig Korinthische, Sikyonische vijftien, Epidaurische tien, Troizenische vijftig, Hermionische drie: alle Peloponnesische vaartuigen. Honderd-tachtig Atheensche, de schitterendste vloot. De Aigineten, twee-en-veertig snelriemige schepen, uitstekende zeilers; de Chalkidiërs twintig, de Eretriërs zeven: zij hadden reeds bij Artemision gestreden. Dan die van Keos, dan die van Naxos, dan die van Melos, met de Sifniërs en Serifiërs: zij rustten de vijftig-riemige schepen uit; behalve deze kleinere, wiegelden er drie-honderd-acht-en-zeventig triremen op de blauwe wateren vóór Salamis, in de enge zeewateren tusschen dat eiland en den Aigaleosberg.

De kapiteinen vergaderden met Eurybiades in Salamis.

Een Atheensche bode trad voor:

- De Barbaren zijn in Athene, meldde hij.

Er was een verwarring; velen wilden met hun schepen dadelijk vertrekken; anderen meenden als laatste poging den Isthmos van Korinthe te moeten verdedigen. Een moedeloosheid verlamde de moedigsten, ook al beminden niet allen, naijverig, Athene, dat zoo gegroeid was in macht, dat nu zoo door het Noodlot gepletterd werd.

- Zij hebben overal in Attika hun toorts gezwaaid, meldde de bode. Thespiäi brandt en Plataiai...

- Drie maanden is het slechts geleden, sedert zij den Hellespont overtrokken! murmureerden de kapiteinen onder elkander; het eene Grieksche volk verweet het andere allerlei; zij verweten allen elkander onderling...

- Athene was verlaten, ging de bode voort. Slechts enkelen, arme, oude mannen, hadden zich achter houten heiningen opgeschoten op den Akropolis. Zoo als de Pythia had bevolen...

Er was een wanhopig roezemoezen van diepe mannestemmen.

- Een handvol mizerabelen heeft de citadel pogen te verdedigen. Xerxes lag met zijn leger op den Areiopagos, over den Akropolis.

Zijne soldaten werden verpletterd door de rotsblokken, die de armzalige maar roemrijke verdedigers neêr op hen deden tuimelen, als zij de heilige poorten naderden.

Er was een bewondering in het stemgedruisch.

- Toen ontdekten de Barbaren den geheimen doorgang, tusschen de steile rotsen... Had het Orakel niet gezegd, dat de Perzen zich meester zouden maken van al wat Athene te land bezat? Toen de verdedigers de Barbaren zagen binnen den Akropolis, doodden zij elkander, stortten zich van de muren of vluchtten den tempel binnen. Maar de Barbaren, trots de olijvetakken, die reikten de smeekelingen, doodden hen en plunderden den tempel; citadel en tempel zijn nu een hoop asch!

- Zij zullen beiden in glorie worden herbouwd! riep Themistokles, naar voren tredend, zonder te weten, dat hij Perikles' Eeuw voorspelde.

En de kapiteinen om den vlootvoogd Eurybiades beraadslaagden, of zij Salamis zouden verlaten en voor de landengte van Korinthe niet het vaderland moesten verdedigen.

Maar Themistokles dacht, dat de Bondgenooten, zoodra hunne schepen de ankers lichtten uit de Salaminische wateren, zich zouden verspreiden, ieder naar hunne eigen gewesten. Hij zeide het niet hard-op maar besprak, aan boord terug, de zaak met zijn vriend Mnesifilos, uitvoerig.

- Als de Bondgenooten hunne ankers lichten... zei Mnesifilos.

Zij keken elkander aan; zij dachten het zelfde.

- Is Hellas verloren, zei Themistokles.

- Niemand, zelfs Eurybiades niet, zal de Bondgenooten kunnen weêrhouden, zeide Mnesifilos. Themistokles, roep op nieuw den raad bij een.

Themistokles begaf zich op nieuw naar Eurybiades; op nieuw riep de vlootvoogd de kapiteinen samen ter raadsvergadering.

En Themistokles sprak, hartstochtelijk, en drong aan maar Adeimantos, de kommandant der Korintheërs, viel hem ruw in de rede:

- Themistokles, wie in de Spelen vóór de anderen zich haast de

lijn te verlaten om zijn doel te bereiken, krijgt een tik met den staf van den Hellanodike.

- Zeker, zeide Themistokles, zonder boos te worden; maar wie achter blijven, krijgen den lauwerkrans niet.

En hij verzweeg weêr zijn gedachte: dat de Bondgenooten niet zouden te zamen blijven, als zij besloten Salamis te verlaten. Hij wist andere bewijsredenen aan te voeren.

- Eurybiades, bezwoer hij, Hellas' heil is in je hand. Redden zal je haar, als je den vijand slag levert in deze wateren en niet luistert naar wie Salamis willen verlaten. Luister en wik en weeg. Bij de landengte zullen onze schepen, zwaarder en minder talrijk dan die der Perzen, moeten strijden in de vrije zee. Wat wij ook winnen, verliezen zullen wij Salamis en Megara en Aigina. En het landleger der Barbaren zal het zeeleger volgen en den Peloponnesos overstroomen; aan het grootste gevaar is dan het land onzer goden bloot gesteld. Volg mijn raad en zeker zullen wij in dezen engen zeestraat, die óns voordeelig is, een schitterende overwinning behalen, met onze weinige schepen. Ik voel het, ik weet het zeker, er suizen stemmen rondom mij in de lucht, die het mij zeggen! Moeten wij Salamis niet blijven beschermen, waar onze vrouwen en kinderen zijn? Zult ge door hier te blijven strijden óók niet den Peloponnesos beschermen, beter nog dan bij Korinthe? Onze vijanden - ik weet het en ik laat het mij niemand loochenen! - na onze overwinning te water, zullen in panischen schrik zich verspreiden; wij zullen hunne millioenen vernietigen!! Zoo wij slechts redelijk zijn: zoo wij onredelijk zijn, zullen ons zelfs de goden van Hellas niet redden!

Toen werd toornig Adeimantos - want hij dacht alléén aan Korinthe - en riep uit:

- En redelijk is alleen, Themistokles, wat jij verlangt?? Redelijk is alleen, dat Eurybiades redt een vaderland, dat niet meer bestaat? Toon mij je vaderland, o Themistokles, toon mij je vaderstad: waar zijn Attika en Athene? Waar zijn ze? In de macht van Xerxes en van de Barbaren!

- Mijn vaderland en mijn vaderstad, riep woedend nu Themis-

tokles uit; Attika en Athene zijn daar waar zij op dit oogenblik machtiger zijn dan Korinthe: op den bodem van meer dan tweehonderd schepen, bemand door Atheners en geen staat in Hellas zoû ons kunnen weêrstaan, al zijn wij niets méér dan onze vloot! Eurybiades, blijf!! Blijf te Salamis en ge redt geheel Hellas! Wat hebben wij Grieken meer dan onze schepen? Blijf dus of... verlaat Salamis; maar dan trekken wij heen, met onze vrouwen, met onze kinderen, met onze slaven, dan trekken wij heen naar Siris, in Italië, zoo lang reeds in ons bezit en zullen er volgens de Orakelen de voorspelde kolonie stichten! En gij allen - woedend dreigde hij om in het rond - verlaten door bondgenooten als wij zijn, zult gij uw lot betreuren!!

Op dit oogenblik aardbeefde het; de zee beefde, de golven hieven hoog de schepen rondom des vlootvoogds schip...

Toen vervloeiden weêr geleidelijk de wateren...

Het was of de goden - die van Hellas en niet die van Perzië - hadden gesproken.

Dankoffers werden den goden gebracht, ook aan de heroën: Ajax en Telamon, opdat hunne schimmen mede zouden strijden in den aanstaanden strijd.

XXXIII

In Athene had Xerxes verschillende Atheensche bannelingen terug in hun vaderstad geroepen; een van hen, Dikaïos, zoon van Theokydes, was een oude vriend van Demaretos, den verbannen koning van Sparta en zij hadden samen, een dier dagen, die den naderenden zeeslag vooraf gingen, in weemoed gedwaald, buiten Athene, als of de terug geroepen banneling niet adem kon halen in dat Athene, waar een Perzische Koning hem terug riep uit grootzielig doende politiek, als of de verbannen koning, die met een vijandelijk leger Sparta naderde, trots misschien spoedig te vervullen eerezuchten, niet ademen kon naast den Atheenschen vriend. En de beide mannen, langs de flanken van den Aigaleos-

berg, die als een muur zich verhief tusschen Athene en Eleusis, de heilige stad der Mysteriën, waren om gedwaald in druk gesprek over de dingen van den dag, die hoopvol en niet hoopvol waren, naar mate zij ze beschouwden en zij waren in de Triasische vlakte gekomen...

De Triasische vlakte lag daar als een hier dorre, heide-gelijke, daar grazige, lange pluimen wuivende woestenij. Voor zij Athene waren binnen getrokken, waren de Perzen hier overheen gegaan; langs deze zandige wegen, langs dezen rotsigen baaierd lagen nog sporen van hunnen marsch: scherven van gebroken vaatwerk, waar zij gekampeerd hadden, de huiden en overblijfselen van het geslachte vee, dat zij verorberd hadden. Hier en daar stak de ruïne van een verbrand huis of hoeve hare zwart roetige karteling in de lucht, die blauwgrijs zwoelde. Het was een tijd van aardbevingen, maar zij werden zoo wel door de Grieken als door de Perzen te hunner eigene gunste geduid. De beide mannen, Demaretos en Dikaïos, waren verder gedwaald dan zij wilden, druk sprekende, met wijde gebaren van zich-laten-gaan in deze eenzaamheid, in deze verlatenheid, die van alle volk gevluht was. Zij strompelden over de steenen en door het zand en verwijderden zich meer van Athene, dan zij zich waren bewust. De zon ging achter Eleusis onder; de heilige stad, met de lange lijn van haar Demeter-tempel, donkerde met duisterende vakken, daar ginds in de verte. De gieren zweefden rond.

- Wij moeten terug, zeide Dikaïos; zoo verre reeds zijn wij, bij Eleusis.

- Het is hier huiverig van licht en lucht om ons heen, zei Demaretos, om zich heen ziende en plotseling wees hij, vlak voor hun voet, vóór hunne nadering door een rotsblok verborgen...

- Zie!!

En hij wees en klampte zich aan den arm van zijn vriend, maar het was niets dan het lijk van een vrouw, half reeds verslonden door de roofvogels, afzichtelijk...

- Neen, zie daar!! riep Dikaïos en wees zelve nu naar de verte...

De beide mannen, aan elkander geklampt, zagen uit. Er was

geen wind en over de vlakte naderde als een immense stofwolk, zoo als een leger zoû hebben verwekt in opmarsch. Maar er klonken geen stemmen, geen stappen. Tot plotseling...

- Hoor! riep Dikaïos. O, hoor!

En hij stond verstomd, versteend, ontsteld. Demaretos, in huiver, begreep nog niet. Maar toen hij luisterde, hoorde hij een klare, zingende stem.

- Zingt er daar een?? vroeg hij, zijn ooren niet kunnende gelooven.

- Eén zingt er daar de Hymne van Iacchos! fluisterde Dikaïos, in grootste ontsteltenis en huiver voor de bovennatuurlijkheid, die geschiedde in dit late namiddaguur, terwijl de hemel vreemd somberde en de bloedige zonnedaling schemerde door de bewegende stofwolk heen.

In der daad klonk het met plechtig mystieken galm van daar ginds:

- 'Iacche! Iacche!'

- Wat beduidt dat? vroeg Demaretos.

- Weet ge het niet? vroeg Dikaïos. Zijt ge nooit in de Eleusinische Mysteriën gewijd?

- Neen, bekende Demaretos. Zeg mij...

- Het is de heilige hymne, die gezongen wordt den zesden dag der Mysteriën, den twintigste van de maand Boëdromion, als het beeld van Bacchos-Iacchos wordt rond gevoerd. En dat wij het hooren, hier, in de vlakte, in deze verlatene wijdte, is verschrikkelijk! Want dààr... Demaretos, dààr... in die zingende stofwolk schrijdt of zweeft een goddelijk wezen... Demaretos, groot onheil spelt dit gehoor! Onheil voor Xerxes! Zie! Dàt daar beweegt zich van Eleusis weg...!

De gieren zwermde rond boven de hoofden der mannen...

- Waar zweeft het heen? vroeg Demaretos en zag angstig toe, geklampt aan zijns vriends arm.

- Naar de Bondgenooten, verklaarde de ingewijde in de Eleusinische Mysteriën. Ongetwijfeld, ongetwijfeld naar de Bondgenooten... Zie toch! Dàt daar... hoe het zweeft! Als het naar den

Peloponnesos zweeft, Zuidwaarts, zal het Perzische landleger worden vernietigd...!

- Maar het zweeft naar het Oosten, het zweeft naar het Oosten!! riep Demaretos, wijzende.

- Dàn, riep Dikaïos uit; zal de vloot van Xerxes bij Salamis worden vernield!! Hoor hoe de hymne heller schalt!

In der daad, zong het, onverklaarbaar vreemd, uit de bewegende wolk:

- 'Iacche! Iacche!'

Demaretos, in de vallende duisternis nu, zijn hand om den arm van Dikaïos, fluisterde:

- Dikaïos, spreek hier nooit van! Noch ik, noch jij zoû het overleven!!

- Neen...!

- Zeg het nooit: dat de goden ons behoeden, ons bannelingen...! En de Perzen...!

De beide mannen vluchtten de vlakte af, strompelend tusschen de blokken steen. De, door hun komst verjaagde, gieren vlogen neêr over het lijk der vrouw...

XXXIV

De Perzische vloot lag bij Faleron en den Peiraieus en Xerxes besteeg zijn eigen Sidoniesch vaartuig en zette zich op zijn troon. Ter beraadslaging waren alle vlootvoogden en kapiteinen op geroepen, want het was voor de Perzen niet minder dan voor de Grieken de vraag of zij den zeeslag hier bij Salamis leveren zouden.

Toen Xerxes zich zette op zijn scheepstroon, onder het gouden zeil, zetten zich alle de anderen; de koningen van Sidon en Tyros en de koningin Artemisia van Halikarnassos en Mardonios vroeg hun ieder wat zij wel dachten. En allen en Mardonios zelve ook waren van oordeel den zeeslag te leveren: alleen de koningin Artemisia zeide, toen Mardonios haar vroeg:

- Artemisia, gij die reeds bij Euboia een heldin waart tusschen ons allen, zeg ons oprecht uwe meening...

- Mardonios, ik ben van oordeel, dat wij onze vloot moeten sparen. Dat wij geen zeeslag moeten uitlokken: de Grieken zijn op zee der Perzen meerderen, zoo goed als de mannen de meerderen der vrouwen zijn. Is het dan volstrekt noodzakelijk een zeeslag te wagen? Is Xerxes dan niet van Athene meester en heeft hij zijn doel niet bereikt? Zal het overige Hellas niet onvermijdelijk in de macht der Perzen vallen? Luister: zoo wij hier onze schepen zoo veel mogelijk in de havens laten en over den Isthmos naar den Peloponnesos optrekken, zullen wij overwinnen: de Grieken zullen ons niet lang weêrstaan; gij, Mardonios, zult hen verjagen, terug naar hun steden: zij hebben geen voorraad te Salamis. En als gij naar den Peloponnesos trekt, zullen de Peloponnesiërs niet rustig in Salamis blijven: wat kan het hun schelen voor Athene te vechten? Maar als tot den zeeslag besloten wordt, vrees ik na een nederlaag te water een nederlaag te land. Want al onze duizenden bondgenooten, o Mardonios, zeg het aan Xerxes, zijn slaven, zijn slechte slaven, zijn onvertrouwbare slaven: Egyptenaren, Kyprioten, Kilikiërs, Pamfyliërs...

Xerxes waardeerde Artemisia zeer, hoewel hij in zijn eigen hof te Suza geen feminist was. Hoewel hij van oordeel was, dat een koningin beter deed, als zijne moeder Atossa, het hof met de zweep te regeeren of, als zijne vrouw Amestris, gouden galamantels te weven, dan ten strijde te tijgen, waardeerde hij toch zeer, in dit bizonder geval, Artemisia. Hij vond de Amazone-te-water decoratief tusschen zijne admiralen en kapiteinen. Zij droeg haar helm, waaruit de zwarte haren stroomden, met zwier en de korte wapenrok ontdekte hare sierlijk in glinsterende scheenplaten omsnoerde kuit. Xerxes gevoelde een aesthetische verteederling voor Artemisia en toen Mardonios hem - volgens de etiquette der Perzische beraadslaging - Artemisia's raad mede deelde, was hij het heelemaal niet eens met wat de koningin ried, maar glimlachte toch beminnelijk naar haar toe. Hij vond haar origineel, wèl origineel. Tè origineel misschien, maar toch...

Het eindresultaat der schitterende vergadering was, dat Xerxes... tot den zeeslag besloot. Trouwens, hij had reeds tot den zeeslag besloten, vóór de vergadering. Zoo deed Xerxes meestal en tevens had hij zijne eigen origineele ideeën en ingevingen, zoo goed als Artemisia van Halikarnassos. Idee en ingeving van dit oogenblik deelde hij aan Mardonios mede, terwijl de schitterende koningen, de koningin, de vlootvoogden, de kapiteinen - zij verblindden allemaal van eereketenen en vele armbanden - in de sloepen af daalden na de vergadering...

- Mardonios, ik geef toe, zeide Xerxes; dat wij verleden maand bij Euboia niet gelukkig zijn geweest. De zeetroepen hebben er niet hun plicht gedaan: onze vloot had er dat Grieksche vlootje moeten verslaan. Het kwam alleen omdat ik er zelve niet bij was. Ik zal nu van mijn troon - beveel, dat men dien op een gerieflijke rotspunt stelle - den zeeslag bij Salamis aanzien. Wij zullen er, met hulp van den God der Perzen, het Grieksche vlootje vernietigen.

Mardonios, die nacht, trok met het landleger op naar de Peloponnesos, maar hij hoorde, dat de verbondene Grieken - Arkadiërs, Eleiers, Korinthiërs, Sikyoniërs, Epidauriërs, Fleiaziërs, Troizeniërs, Hermioniërs - op den Isthmos een hoogen muur oprichtten. Dat gebeurde onder opperbevel van Kleombrotos, broeder van Leonidas.

XXXV

Zoodra de Grieken voor Salamis door spionnen hoorden, dat Xerxes tot den zeeslag had besloten, brak een paniek los. De zelfde beraadslagingen van een week geleden herhaalden zich: de meeste der Bondgenooten verweten Eurybiades zijn weêrgalooze onvoorzichtigheid, voor Salamis te blijven liggen met een vloot, zoo gering in vergelijking met de Perzische scheepsmacht: Themistokles, met de Atheners, de Aigineten, de Megariërs bleven halsstarrig bij hunne meening, dat slechts bij Salamis Hellas' heil was te vinden.

Het begon Themistokles te vervelen. Vooral toen hij zag, dat de tegenpartij won, dat besloten zoû worden tot het verlaten der Salaminische wateren. Hij sloop de raadzaal uit, ontbood Sikinnos, den paedagoog zijner kinderen en zijn vertrouwde. En hij beval:

- Ga in een boot naar de Perzische vloot.
- Naar de Medische vloot, verbeterde de paedagoog: het was een soort van purisme, min of meer nationaal getint, de Perzen - die met de overwonnen Meden één volk waren geworden - de 'Meden' te noemen.

Themistokles haalde de schouders op.

- Ik zeg, herhaalde hij; ga in een boot naar de Perzische vloot en zeg aan Xerxes...

Themistokles fluisterde drie lange zinnen aan het oor van den paedagoog.

- Kan je het onthouden? vroeg Themistokles.
- Ja, zei de paedagoog. En mijn boodschap zal het heil zijn voor Hellas en de ondergang voor de Meden.

Themistokles, om de 'Meden', haalde op nieuw de schouders op. De paedagoog, met twee matrozen, voer weg in een sloep, of hij ging spelevaren. De zee was kalm, de dolfijnen speelden tusschen de golven. De lucht was heel blauw in prachtig midzomerazuur. De paedagoog voer kaap Kinosura om; de kusten, de riffen, de rotsen, ginds het eiland Psyttaleia, blauwden weg als in mist van louter licht. Daar lag de Perzische vloot, immens, maar wiegelende, als nauw wegende op de nauwlijks bewogene golven: vaartuig bij vaartuig bij vaartuig, de zeilen gerold, ingetrokken de lange riemen, met het touwwerk nauw donker streepende in fijne lijnen tegen de diep trillende, Zuidblauwe lucht.

De paedagoog woei met den witten doek.

De 'Meden' zagen hem: hij woei, hij naderde; hij vond het wel vreemd in zijn sloep met twee matrozen die immense 'Medische' zeemacht te naderen.

Of hij den Koning der Koningen spreken mocht - riep hij, hand aan mond - met boodschap van Athene's oppersten vlootvoogd.

Hij mocht. Hij naderde. Hij werd voor Xerxes geleid, maar die ontving zulke boodschappers met voorzichtigheid: in een haag van Onsterflijken. En de paedagoog, tusschen een wacht in:

- Koning der Koningen, begon Sikinnos. Themistokles is welgezind aan Uwe Medische Majesteit. Hij wil, dat gij verwint; hij wenscht den ondergang der Verbondenen. Deze, in wanhoop, dat gij, sterk als het Noodlot, nadert, beraadslagen de vlucht te nemen en de Salaminische wateren te verlaten.

- Die nauwe zeeëngte daar ginds? wees Xerxes.

- Gij zegt het, o Medische Majesteit. Val dadelijk, morgen vroeg, aan, o Koning en uw triomf zal onvergelykelyk wezen over die Verbondenen, die het niet eens zijn met elkaâr en steeds met elkander liggen te harrewarren.

Sikinnos vaarde terug. Hij bedacht hoe vreemd belangrijk één enkel woord van een enkeling vallen kan te midden van een duizendvoudige macht. En tevens overdacht hij, tusschen het dartele spel der dolfijnen, die hij rondom zijn sloep zag, de belooning, die Themistokles hem had beloofd, zoo hij slaagde in zijn sluw schijnverraad: veel geld en het burgerschap in Thespiæ misschien, later, als de oorlog gedaan zoû zijn...

En de paedagoog vond zich een purist, een wijsgeer en een goed vaderlander op den koop toe.

XXXVI

De nacht viel. Vele Perzen ontscheepten zich te Psyttaleia, het eiland tusschen het vasteland en Salamis. De lucht stond in een stralend starregewemel en de ommelijnen der kusten, kapen, rotsen en riffen bogen tegen elkander aan met een harmonie als van bekers, die godenhanden kunstvol gebogen hadden uit donker lazuursteen en amethyst kristal, om er de stille zee in op te scheppen. Het rondde en wendde en verwijdde of verengde zich als met schalen vol, nauwlijks gerimpeld, violet en liquide nachtblauw.

Toen - en de voorzichtige riemen klotsten nauwlijks het schuimelende water op - bewoog de Oostelijke vleugel van de Perzische vloot van den Peiraieus achter het eiland Psyttaleia tot naar kaap Kinosura toe. De zilveren waterstralen droppelden in een zelfde, bijna Lydische maat en melodie van de riemen af, of dit niets met oorlog te maken zoû hebben. Er was een stemlooze stilte, om de kommando's gefluisterd. Na de bevallige manoeuvre, die alleen de starren zagen, lag de zeeëngte van Salamis geblokkeerd in het Oosten. En dreven, zoo dicht mogelijk langs de kust, zoo ver mogelijk uit het gezicht der evenwijdig aan hun koers liggende Grieksche schepen, de andere talrijke Perzische triremen de zeeëngte in, in een fantastiesch voort-bewegen vol lichtheid en ijlheid, als iets van muziek en rythme, dat zoo was om de nacht, om de stilte en om de schoonheid van het in lijnen steeds verglijdende, nachtblauwe, zeeviolette landschap met de amethysten, starbelichte rotsen en riffen...

De kleine Grieksche vloot, die nog dacht te zullen vluchten dien morgen, lag ingesloten tusschen de beide machtige flanken van de Perzische vloot.

Themistokles, op den uitkijk op zijn schip, in de nacht, turende in de kristallijnen stilte van de blauwe nacht, zocht te zien wat hij ried, dat geschiedde op zijn raad van sluw schijnverraad: hij glimlachte...

XXXVII

Te Salamis, in den nog duisteren dageraad, beraadslaagden weder de vlootvoogden en kapiteinen. Themistokles, met zijn glimlach, sprak bijna spottend: hij begreep, dat vlucht niet mogelijk was, na wat hij had gedaan en liet wie vluchten wilde in den waan...

Maar aan de poort van de raadzaal riep hem een stem:

- Themistokles!

Hij zag om. Het was zijn vijand Aristides, zoon van Lysimachos. Athener, had het volk hem verbannen met het scherven-

gerecht. Hij kwam nu van Aigina.

- Wat wil je? vroeg Themistokles hoog.
- Met je spreken. Alleen.

Themistokles kwam met hem meé, buiten de zaal.

- Je haat mij, zeide Aristеides.
- Ja, zeide Themistokles. Ik kan je niet zetten. Iedereen prijst je. Al ben je verbannen.

- Laat ons vergeten weêrzijschen wrok, zeide Aristеides. Voor persoonlijk gevoelen is geen plaats en geen tijd. Het Noodlot drukt zwaar dezer dagen Athene. De Peloponnesiërs willen vluchten...?

- Ja, zeide Themistokles.

- Zij kunnen niet. De Perzische vloot omsingelt ons; ik, die van Aigina kom, zag het met deze twee eigen oogen. Zelfs Eurybiades en de Korinthisers zouden niet uit deze wateren kunnen, zoo zij het wenschten. Ga terug in de raadzaal en zeg het hun: ik, een banneling, mag dat niet.

- Ik vermoedde al wat je mij meê deelt.
- Je vermoeddet...?

- Ja. De Perzen deden naar mijn eigen raad. Ik pleegde een schijnverraad om ons te dwingen den zeeslag te leveren. Je hebt gezien wat ik wenschte. Dat de Perzische vloot de onze omsingelt. Deel het zelve mede in den raad: het is de beste tijding, die een balling kan brengen. Als ik het zeg, zullen zij meenen, dat ik het verzin. Kom binnen: gelooven zij, dan is het goed; gelooven zij niet, dan is het ook goed; want omsingeld, kunnen wij niet vluchten.

Aristеides trad in de raadzaal. Hij begon:

- Atheners, met deze beide oogen zag ik...

De vlootvoogden twijfelden nog. Maar een trireem was van Tenos gekomen, gekommandeerd door Panaitios: hij bevestigde Aristеides' woord.

Toen zeide het Themistokles, hoog:

- Het is mijn werk...

Er was niet te vluchten meer. De kapiteinen verzamelden de

troepen. Themistokles sprak de zijne toe in een vurige rede vol roemzucht. De troepen scheepten zich in... De Grieksche vloot - driehonderd - tachtig schepen - lichtte de ankers.

De zon rees, stralend en goud, toen de 'houten wal' in beweging kwam; de vrouwen en kinderen, op de kaden voor den haven wriemelend, met hunne doeken en sluiers wuifden de verdedigers toe van het land der Helleensche goden.

In den rōzen schemermist van eersten zonneshijn in het Oosten, doemde de immense Perzische vloot, bedekte geheel den einder. Het was de dag van Salamis, het was de zon van Salamis. In de uitschitterende straling dier zon wemelden, onzichtbaar voor het oog der sterflijken, de onsterflijke Nikè's, die van Zeus' hand uit vliegen naar de menschen, nu naar den een, dan naar den ander, zoo als de god het wijs wil en beschikt.

XXXVIII

Ten Noord-Westen van den Peiraieus stak een vierkant schiereiland hoog verheven als een rotsige tribune de zee in. De rustige zomergolven klotsten er met schuimende kammen melodisch tegen op. De natuur had deze plek reeds eeuwen en eeuwen geleden gevormd, met het doel hier eenmaal Xerxes te doen tronen en den zeeslag van Salamis te doen aanzien.

De Koning der Koningen zat hier als voor een schouwspel, als voor een naumachie. Het was een prachtige nazomerdag. Xerxes had de rijzende zon in den rug; dat was niet hinderlijk en een lieflijke bries woei. Trouwens, een verhemelte van goud doek was gespannen boven den troon. Xerxes zat in gouden wapenrusting, een nieuwe diadeem, hoog gepunt, op het hoofd. Zijn blauwzwarte baard geurde van kosmetiek. Hij zag tevreden en minzaam om zich rond.

De Onsterflijken, met Hydarnes, waren als een haag van gouden schilden, helmen, speren aan de vier kanten van het zoo gerieflijke schiereiland gesteld.

Naast Xerxes zat Mardonios, om Xerxes zaten vele broeders, zwagers en neven. Het was een schitterende verzameling prinsen en zij flonkerden en flikkerden allemaal van de gouden armbanden en eereteekenen. Dat was vooral in de zon verblindend: het was een onophoudelijk gevonkel en stralend geschicht. Xerxes, als hij minzaam om zich zag, beminde het zoo stralend schichten te zien en zoo onophoudelijk te zien vonkelen. Hij was tevreden. Toch betreurde hij wel zijne beide broeders, Abrokomas en Hyperanthes, die, in de Thermopylai, hem verdedigend, waren gesneuveld. Want Xerxes had familie-zwak en gevoel voor zoo vele broeders, zwagers en neven. Ook dacht hij even, dat de hofgoudsmid, die hem vergezeld had in Europa, dezen nieuwen diadeem iets te wijd had gemaakt en dat zijn kroon, die Leonidas hem in de Thermopylai had afgerukt, nauwkeuriger hem voegde om de slapen. Hij poogde, zonder met de hand aan den diadeem te komen, deze door opwaarts fronsen en rimpeling van het voorhoofd wat hooger zitten te doen. Maar het hielp niet; de diadeem zonk Xerxes weêr op de brauwen. Eenmaal, bevallig nonchalant, schoof hij de kroon naar boven. Toen deze daarop weder zonk, schikte hij zich, filozofiesch.

Hij gevoelde zich anders van daag zeer zeker, zeer kalm, zeer evenwichtig. Het was prachtig weêr en zijn immense vloot, die daar voor hem lag in een immensen, onoverzienbaren, Noord-Westelijken flank en een anderen flank, beiden de Grieken omsingelende, vloot, die zich strekte van Westen naar Oosten, vervulde hem met een zwellenden hoogmoed. Hij werd zich bewust, dat geen vorst ter wereld zulk een zeemacht, zulk een landmacht ook, achter zich, in de vlakten van Attika, had verzameld als hij, Xerxes, Koning der Koningen. Hij zoû zich niet uit zijn humeur laten brengen door dien te wijden diadeem. Hij zoû zich ook bedwingen en - mocht er eens, een oogenblik, van daag iets gebeuren gaan, dààr voor hem, dat een ongeval zijn zoû, een ongeluk, nu ja, er kón wel eens een schip zijn, dat niet zijn plicht zoû doen, zelfs al zat hij, Xerxes, hier - niet in ééns opspringen van zijn troon. Hij had zich hiertoe laten verleiden, toen hij dien vervloekten tegen-

stand in de Thermopylai had moeten aanschouwen van zijn veldtroon. Deze vloottroon zat ook gemakkelijker, was ruimer. Xerxes was, over het algemeen genomen, in een goed humeur en zeker van de overwinning. De God der Perzen zoû hem en de zijnen helpen.

Reeds drie kwartier zat Xerxes daar. Hij sprak nu en dan met Mardonios. Het was of de Koning der Koningen te vroeg was gekomen in zijn loge om een schouwspel te zien. De schitterende broeders en zwagers en neven spraken ook onder elkaâr, gefluisterd, als de etiquette het wilde. De Onsterflijken zwegen, roerloos als gouden statuen, kolossale prachtkerels, gedrild als nergens Onsterflijken waren gedrild. Hunne gouden ruggen en hunne vergulde schilden en hunne vergulde helmen maakten hen tot een muur van goud en het geheele schiereiland was een klomp van goud in de zon.

Plotseling zag de Koning uit het Westen de Grieksche vloot naderen. Alle de Perzen zagen de Grieksche vloot. Tusschen de beide machtige flank-armen van de immense Perzische zeemacht doemde, een smalle sikkkel, de Grieksche vloot. Xerxes schudde even het hoofd in verwondering, bedacht toen, dit voortaan na te laten, om den te wijden diadeem. Maar verwonderde zich toch wel. Wat dàchten zij nu toch, die Grieken?!

- Het gaat beginnen, zeide Xerxes.

En tot een omcier-van-dienst naast zich:

- Roep de secretarissen achter mij.

De secretarissen naderden kruipend; zij hurkten neêr, achter Xerxes, een zestal, met lange rollen en schrijfstiften in de hand. Zij zouden in spijkerschrift boeken het verloop van den slag.

- Zie! wees Mardonios. Zie, Zwager en Vorst!

Xerxes zag. Het zomerlicht van den morgen waasde nog, trilde nog over de blauwe zee, over de blauwe wendingen der wijkende kusten, over dier ingeschulpte golvingen, over dier uitstekende, omschuimelde kapen. En in het trillende waas was niet dadelijk alles goed te onderscheiden. Van zoo ver... Maar turende zagen Xerxes en Mardonios nu een Grieksch en een Perziesch schip slaags.

- Welk schip is het? vroeg Xerxes aan de officieren rondom zich.

Zij tuurden. Zij konden het niet zien. Het ontstemde Xerxes omdat hij het niet kon doen boeken. De secretarissen, met gereede stiften, zaten gehurkt om hem rond, klaar om neêr te storten op hunne rollen papyrus.

Het was daar ginds, Ameinias, de Athener, die den strijd was begonnen. Maar de Aigineten, later, betwistten hem die eer. Ook hadden de Grieken gemeend te zien in de zon, die hen verblindde, een goddelijke schim, een vrouw - Pallas Athena - die hen had aangemoedigd met een gebaar, meenden sommigen zelfs gehoord te hebben der godin vermaning niet laf te zijn, niet achterwaarts te manoeuvreren. Een extaze deed hen, zelfs in de zon, zien de heerlijke hallucinatie en hooren de goddelijk klinkende stem...

Xerxes en Mardonios, zich nu wennende aan licht, waas en verte, onderscheidden de Foinikiërs: zij bewogen zich tegen over de Atheensche vloot; de Ioniërs lagen over de Lakedaimoniërs.

Estafetten, die op en neêr roeiden tusschen de beide flanken van de Perzische vloot, deelden den Koning en den prinsen mede wat er geschiedde op zee...

De estafetten wezen; Xerxes zeide, achter zich:

- Schrijft op, secretarissen!

En de zes secretarissen stortten zich met den gereeden schrijfstift op de lange rollen papyrus en boekten er de Historie: de zes contrôleerden elkander:

- 'De Ioniërs... der Koningen Koning getrouw...'

- ...En oom Artabanos zeide mij nog de Ioniërs te wantrouwen! zeide, hoogmoedig lachend, Xerxes in het rond.

- '...Ontnemen', boekten de secretarissen; 'den Grieken vele schepen...'

- Boekt het aantal! gebod Xerxes dringend.

De secretarissen, stilzwijgende voorwaarde, boekten dubbel zooveel schepen als de estafetten hadden vermeld.

- De namen der Ionische kapiteinen? vroeg Xerxes.

- Theomestoros, zoon van Androdamas... Fylakos, zoon van

Histiaios, beiden van Samos, meldden de estafetten.

De secretarissen boekten: het spijkerschrift kriebelde haastig neêr over de lange rollen.

- Het zijn dappere, getrouwe Ioniërs! prees Xerxes. Ik zal Theomestoros koning maken van Samos... En Fylakos grondgebied geven aldaar... Beiden met den titel van 'orosanges'; ik zal vier breede armbanden aan Theomestoros geven en twee breede armbanden aan Fylakos. Boekt, secretarissen...

De secretarissen boekten ter zijde der Perzische overwinning de door den Koning beloofde belooningen... Maar achter Mardonios fluisterde de chef der estafetten:

- Vorstelijke Mardonios... Niet alle Ioniërs zijn trouw... Sommige schepen zijn klaarblijkelijk dadelijk met voorbedachten rade naar de Grieksche linie toe gevaren... Er schuilen verraders onder die Ioniërs...

- De namen der kapiteinen? vroeg Mardonios gestreng.

De chef der estafette zeide de namen. Mardonios, brauwefronsend, fluisterde Xerxes in van het Ionische verraad.

- Hoe is het mogelijk!? ergerde Xerxes zich. Het zal niet waar zijn...!

Hij knipte, om beter te zien, met de oogen naar de Ioniërs, die ginds in de duidelijker, blauwe verte, zich bewogen... En nijdig, haastig, tot de secretarissen, die dachten, dat er te boeken viel en die eerbiedig hun klerkekoppen uitrekten naar den Koning der Koningen:

- Neen, er is niets te boeken.

Intusschen was over de geheele lengte van de zeeëngte van Salamis de zeeslag ontbrand. Ontbrand, in werkelijksten zin, want uit de scheepsballisten vlogen de pijlen, met in zwavel en olie gedrenkte brandende proppen voorzien, over en weêr. Hier en daar, aan beide kanten, stond een trireem in brand, in den klaargouden, blauwen dag nauwlijks gloeiend van vuur, omdat de gele vlammengloed bleek bleef, de rook alleen zwartende in hooger verijlenden smook. De schepen botsten op elkander aan, het eene met den bronzen snab in den flank van het andere: schuin

viel het doorboorde schip; mobile bruggen werden uitgeslagen van schip aan schip: de zwaar geharnaste soldaten werden handgemeen, zij tuimelden in de zee. Maar een verschrikkelijk wapen waren de zeizen, een, door meerdere mannen bediend. De slagzeizen werden van beide zijden uitgezwaaid, de vreeslijke zeizen; zij maaiden met in de zon schel schichtende en weêr doovende bliksems hoog, als in een duel van woedende Tijden; zij maaiden door het touwwerk en de zeilen; zij hardnekkigden aan tegen de masten. De schepen, die nog kort geleden daar, in waas en klaarderen dag, hadden gemanoeuvreed met hunne correcte fijnheid van teêr lijnige silhouetten op het blauwe water en tegen de blauwe lucht, verwarden in elkanders riemen; vooral die der Perzische vloot verwarden zich, om hun te groot aantal, in elkanders wriemelende riemen. En de Perzische roeiers vloekten tegen elkander...

Intusschen woedde heviger de strijd. Terwijl de zeizen maaiden en zeilen en touwwerk tot rafels en rag verscheurden, terwijl de masten kraakten en braken en meerdere schepen, over en weêr, oplaaiden in den ijlen, gelen gloed, die nauwüjks dieper rooden kon in al het blauw en zonnegoud van den zomerdag, zwaaiden ook heen en weêr de dreunende, ijzeren stormrammen, die aan de masten hingen aan kettingen; heen en weêr, heen en weêr beukten zij met hunne zware, scherpe punten in de flanken der elkander aanvallende schepen, boorden de schepen de flanken tot splinters, tot zij kantelend zonken en het verschrikkelijk gedreun dier, aan de kettingen knarsende en zwoegende, rammen werd als het rythme van den krijg, de begeleiding der schreeuwende soldatenkoren, der hoog gegalmde commando's. Van Xerxes' troon, óver den strijd verheven, was wel alles te zien in een vervagende verwarring. Maar toch, om die verwarring zelve, niet alles te onderscheiden: de indruk, dien de zeeslag maakte, was vooral die eener immense verwarring onderling, in welke verwarring de vernielingen klaarblijkelijk werden, terwijl tevens daarna weêr elk schip, dat in brand vloog, door zwartenden rook en grauwendes smook vervaagde wat eerst nog duidelijk door de Perzische prinses werd waar genomen.

Xerxes, een poos, had gezwezen. Maar het was meer en meer waarneembaar, niettegenstaande smook en rook, niettegenstaande onderlinge verwarring, niettegenstaande de dichte klompen der elkander bestrijdende triremen, dat de Perzische vloot groote verliezen leed. De secretarissen, den stift in de handen, boekten niet meer want boekten geene Perzische schepen, die verbrandden of zonken. Nu was reeds, voor zoo ver Xerxes zien kon, de geheele zeeëngte tusschen de schepen in, bezaaid met het wrakhout, den drijvenden rommel der afgemaaide zeilen en kabels, de verdrinkende schipbreukelingen. En het trof Xerxes, dat de Grieksche schipbreukelingen naar Salamis zwommen, en dat de Perzische, te zwaar geharnast, of onkundig des zwemmens, verdronken, verdronken in dichte massa's elkander in doodsstrijd omklampende mannen. Nu was, met het water, de lucht ook bezoedeld. De schoone reinheid van den zomerdag scheen uitgeveegd, vuil verdoezeld in de dikke wolken zwart en grauw, die opstegen uit de brandende schepen. De rotsen blauwden niet meer als te voren; het landschap bezwijmde in valere tinten; de lucht was onadembaar. Tot over Xerxes' troon warrelden de brandende flarden, de rookerige atomen, vielen de roetspetten neêr. Over het verontreinigde water, tusschen de schepen, dorsten, van beide zijden, de dappersten, in sloepen, met de dubbel snijdende bijlen de kabels der groote roeren door te hakken: het schip was dan buiten strijd en manoeuvre gesteld en werd veroverd in een bloedbad op de mobile bruggen, die heen en weêr werden geslagen...

En Xerxes verbleekte, want hij zag, dat het vooral de Perzische schepen en die hunner Bondgenooten waren, die werden in brand gestoken, geënterd met lange harpoenen en haken en door de dreunend gezwaaide rammen in den grond geboord. Xerxes verbleekte: wat wàs toch de reden, dat deze zeeslag, van welks uitslag hij zóó zeker geweest was, weêr niet geheel beantwoordde aan zijn verwachting? Waren die Grieken dan werkelijk betere zeelui? In alle geval konden zij zwemmen en de Perzen en de Bondgenooten niet. Hoe was het toch mogelijk, dacht Xerxes, dat zij niet

zwemmen konden! Hij verbeet zich van woede, dat zij niet zwemmen konden, dat zij bij geheele massa's, dààr, vóór zijn oogen, verdronken. Terwijl die Grieken rustig, vlàk over hem, naar Salamis toe zwommen, voor zoo ver hij het zien kon, rustig naar Salamis! En meer en meer ongerust, kon hij niet zwijgen meer, omklampte Mardonios' arm en zeide met een holle stem:

- Mardonios...

Maar het was al dat hij zeide. Hij zag Mardonios even bleek als hij zichzelf voelde. Met een snellen blik had hij om zich geschouwd en gezien hoe aandachtig, bleek, de schitterende broeders, neven, zwagers zaten te staren. Toen eindelijk, sissend, kwam het er uit:

- Wat vechten ze slecht en dat zelfs onder mijn oogen! Ik zal Achaimenes...

Maar wat hij Achaimenes toe dacht, zijn broeder en opperste vlootvoogd, ginds, op het prachtige Sidonische admiraalschip, zeide hij niet. In eens was hij opgerezen, hoe hij zich ook had voorgenomen zich te bezitten, zich te bemeesteren, te blijven zitten op zijn troon, wat er ook voor mocht vallen. Want hij had de trireem van Artemisia ontdekt, van de koningin van Halikarnassos, te midden van de dichtste verwarring, tusschen de elkander met de stormrammen rameiende schepen, de zeilen aan flarden en brandende. Een Atheensche trireem joeg Artemisia's schip na; slag scheen zij niet te durven leveren en zij vluchtte, zij vluchtte met de op en neêr, op en neêr hijgende riemen. Tot zij stiet op de bevriende schepen voor zich... Maar zij scheen zich geen oogenblik te bedenken: het schip van de koningin van Halikarnassos bonsde met de snob dwars op het haar het vaarwater versperrende schip van Damasithymos, koning der Kalyndiërs, Perzische bondgenooten...

Het getroffen schip zonk, als weg getrokken onder water...

Artemisia's schip schoot vooruit, nauwelijks met een zijlinkschen bocht...

De Athener, vermoedende, dat hij zich vergiste en dat Artemisia's schip Grieksch-gezind was, hield zijn vaart in, wendde elders heen...

- Wien heeft Artemisia in den grond geboord? vroeg Xerxes.

Men wist rondom hem, dat hij Artemisia wèl was gezind. Niemand - ook wie hen herkend had - gaf veel om de Kalyndiërs en hun Damasithymos. Een onbeteekenend koninkje... Trouwens, zoû iemand van zijn bemanning wel zich redden om over te vertellen wat gebeurd was? Het scheen een plotse, snelle, stille samenzwering, ten gunste van Artemisia. Xerxes, op dit kritieke oogenblik, dacht niet aan Damasithymos... Was zich zijn bondgenoot nauwelijks bewust... Er waren wel honderd van die koninkjes. Kende Xerxes, Koning der Koningen, alle die honderd koninkjes?

- O Koning der Koningen! gingen stemmen op tusschen wie Xerxes omringden. Artemisia is de moedigste, al is zij een vrouw! Zaagt ge, hoe zij dat Atheensche schip boorde in den grond??

- Was het een Athener? vroeg Xerxes.

- Het was een Athener, het was een Athener! riepen de neven en zwagers; Mardonios zweeg, was niet zeker...

- Die vrouw strijdt als een mán! riep Xerxes. Terwijl mijn mannen...

Hij had willen roepen: vechten als wijven... Maar hij bedacht zich, zeide het niet en gebod den secretarissen, die stortten toe met de stiften op de papyrusrollen:

- Boekt, secretarissen... Artemisia, de koningin van Halikarnassos, Kos en Nisyros, boort een Atheensche trireem in den grond... En weest trotsch, dat gij de Geschiedenis boekt!

Maar uit een sloep, onder aan den troonrots, was een estafette gestegen. Hij klom naar boven, den uitgehouwen trap op; hij wierp zich zweetende, radeloos, zonder helm, voor Xerxes' voeten; hij riep uit:

- Heer, Koning der Koningen! De zoon van Dareios, Ariabignes, uw koninklijke broeder en zeevoogd... is verdronken!! Zijn schip is in den grond geboord, met al zijne officieren en de bemanning...

- Wát?? schreeuwde Xerxes razend.

Een tweede estafette volgde de eerste. Hij wierp zich bloeden-

de, zwaar gewond, aan Xerxes' voeten; hij riep uit:

- Heer, ik kom u melden, dat het de Ioniërs zijn, die ellendige Ioniërs, die verraders, door wier verraad de Foinikische schepen vernietigd zijn!

- Die Ioniërs! Die Ioniërs! brulde Xerxes, ballend de vuisten. Het zijn verraders! Oom Artabanos waarschuwde ons al!

Maar een derde estafette wierp zich neêr voor den troon, terwijl de secretarissen, radeloos, niet wisten hoe en wat te boeken...

- Koning der Koningen, ik meld u integendeel, dat de Ionische Samothrakiërs een Atheensche trireem in den grond boorden!

- Boekt die overwinning! gebod Xerxes den secretarissen: dezen stortten zich weêr, stift op rol: het spijkerschrift kriebelde snel neêr over de kinkelende papyrus-rollen...

De tweede estafette was bezweken; de eerste en derde droegen hem weg, terwijl een vierde estafette, druipend van water, zich lang-uit smeed voor Xerxes' troon:

- Heer, Koning der Koningen, een Aiginetische trireem heeft den Samothrakiër, van wien u meldde mijn voorganger, in den grond geboord...

Xerxes knarsetandde van woede, balde de vuisten. De estafetten volgden elkander op, maakten file op de, in het rotssteen gehouwen, trap. Er was zelfs een ontroering in de anders roerlooze, ronde, gouden ruggen der Onsterflijken...

En de estafetten smeten zich neêr, de een na den ander, voor Xerxes' voet. Bracht de een ook goede tijding, de volgende, oogenblikkelijk, deed die te niet. Meer en meer werd het duidelijk, dat de zeeslag niet meer te winnen was, hoe onwaarschijnlijk het klonk.

Xerxes gaf aan iederen zeevoogd en aan ieder volk op zijn beurt den schuld, dat de slag niet verliep als hij wenschte. Tevens was er de naïve verwondering in hem groeiende, dat die Atheensche schuitjes, nog plomp op den koop toe, het niet alleen uithielden tegen zijn formidabele zeemacht, maar zelfs haar dreigden te overmeesteren! Het was ongelooflijk, ongelooflijk en hij zag het

daar vóór zich, van af zijn troon! De Samothrakiërs, intusschen, van het in den grond geboorde schip, hadden desniettemin de Aiginetische trireem, die hen had aangevallen, beklommen, zich meester gemaakt van hun overweldiger en, uitstekende spieswerpers, de Aigineten verjaagd en gedood. Dit heldenstuk verzoende Xerxes een weinig, wendde zijn aandacht van de Ioniërs, die verraders! voor wie oom Artabanos reeds had gewaarschuwd. Maar daar zijn woede een uitweg zocht, viel zij neêr op de Foinikiërs, wier schepen vernietigd waren.

- Slaat wie er van hunne kapiteinen zich hebben gered, de koppen af! brulde Xerxes met dronken oogen en den te wijden diadeem scheef om zijn slapen. Opdat die lafaards niet lasteren kunnen wie dapperder zijn dan zij!

De Ioniërs, in dat oogenblik van wisselende ontroeringen, waren gered. Maar duidelijk over de bezoedelde zee, in de bezoedelde atmosfeer, was het te zien, dat de geteisterde Perzische vloot in de verwarring een terugtocht zocht achter het eiland Psyttaleia naar de bocht van Faleron. Zij vluchtte, de Perzische vloot! Op den troonrots waren alle de Perzische prinsen rondom Xerxes en Mardonios opgestaan en zagen de Perzische vloot vluchten! En de Atheensche schepen joegen haar op en de Aiginetische schepen roeiden haar driest te moet! Zij viel als in een val, zij verwarde zich in haar eigene, te vele, te dicht op elkander roeiende riemen. Het scheepsvolk vloekte, de kapiteinen vloekten: de nederlaag was te zien, was te hóóren: er was niet te twijfelen meer!!

- Xerxes! fluisterde Mardonios, alle etiquette vergetende. Het is hier niet veilig meer...

Op het eiland Psyttaleia zelve, waar duizenden Perzen trachtten te landen, woedde ook de strijd - vlak voor den troon van Xerxes: het was Aristides, Themistokles' vijand maar met hem verzoend dezer dagen, die met tal van zwaar gewapende Atheensche hopliten de Perzen vernietigde...

Toen omving Xerxes in één wanhopigen blik het geheele rook- en smookbezoedelde landschap van de zeeëngte van Salamis: de meer en meer om brandende schepen zwart en grijs ver-

doezelde kusten, kapen, rotsen, wier anders blauw en sierlijk verglijdende lijnen en einders onherkenbaar hem schenen, veranderd in een helsch landschap van wanhoop, terwijl tot vóór den rots, waarop hij troonde, de riemen, het wrakhout, de lijken aanspoelden met den zwellendenloed. En toen zeide hij alleen, tot Mardonios:

- Kom...

Alle Perzische ruggen op den troonrots wendden zich om: de Onsterflijken, de neven en zwagers en broeders, Xerxes zelve: het was een lange schitter, een in de dalende zon verglinsterende lijn van nutteloos goud, dat vloeide als met een beschaming de, in het steen gehouwen, trappen af: het was de Koning der Koningen, die vluchtte...

XXXIX

Er dreef die nacht als een vreemde kalmte over de zelfde zee, waarover dien dag de zeeslag gewoeld en gewoed had. Een man was langzaam de rotsen op geklommen, Noordelijk van Salamis en hoog, zette hij zich, moede, en staarde... Van de verslagene Perzische vloot was hier niets meer te zien: zij had zich in het Zuid-Oosten terug getrokken, in de golf van Faleron. De Grieksche vloot zag de man voor Salamis liggen, gebogen de smalle sikkel als zij gisteren had gebogen gelegen: van hare averij was nu in de nacht niet meer te raden dan hier en daar zeil en mast, die ontbraken, in de nachtelijke violette vervaging, aan de naast elkander als uitgeput liggende schepen. De rook en smook der branden schenen nog niet geheel verijld te zijn: een reuk van branderigheid waarde nog om. Maar de starren drongen naar voren door walm, die waziger werd.

De moede man, rondom zich ziende, wende zich aan de duisternis. Hij onderscheidde meer en meer. Hij onderscheidde ten Noorden de wijde der Eleusinische golf. Die lag horizonloos als een zee, nauw gekabbeld in deze stilte der winden. Dan onder-

scheidde hij meer en meer, vóór zich, de kammen van den Aigaleos-berg, reuzig gehakt tegen de nachtelucht aan, waarin meer en meer de starren verwonnen. En de lijnen der kusten en der spitse kapen teekenden zich in lila verglijdingen, plan achter plan, als met de schermen van een wereldwijd etheriesch tooneel.

De man, droomende, elleboog op knie, kin in palm, weidde zijn blik over de, na woeling en woede ongelooflijk verkalmde, stilte en wijde. Er klonk geen geluid, noch van de stad beneden, waar de Atheners, terug bij vrouwen en kinderen, gedachten hunne dooden met de overwinning mede, noch van de schepen, waar het scheepsvolk, uitgeput, sliep.

En de droom van den man, in de violette nacht, tegen de lila einders der wijde stilte en alomme eenzaamheid, hier op de hooge rotsen, werd er een van Noodlot en Goden, van Misdaad en Medelijden en het was hem, of de schimmen vóór zijn oog uit traden, tusschen die schermen, die waren als van een etheriesch tooneel.

De man was Aischylos, zoon van Euforion, uit Eleusis, dààr ginds, geboortig. Hij had dien dag op een Atheensche trireem gestreden tegen de Perzen; hij had gestreden met zijn broeder Ameinias. Bij Marathoon, tien jaar geleden en jeugdig nog, had hij gestreden met zijn broeder Kynegeros, die zwaar gewond was geworden, wien een arm was afgehakt... Maar behalve een dapper zeesoldaat op de Atheensche vloot was Aischylos een dichter. Reeds twintig jaren lang schreef hij zijne tragediën en dong hij in de dichtwedstrijden mede met den beroemden Pratinas. En vele malen reeds was hij bekroond geworden...

Hij was de eerste geweest, die te Athene het nieuwe, half steenen Theater van Dionysos, dat het oude, houten theater aan de Zuidflank van den Akropolis had vervangen, volgens zijne inzichten had doen bespelen. Nu was de tijd van de Kar van Thespis, waarop de Bacchische dithyramben door met droesem besmeurde spelers werden gedeclameerd, voorbij. Het was de franke, vrije kunst geweest van oogenblikkelijke bezieling en niet bestudeerde voordracht, een kunst, schoon, eenvoudig, natuurlijk, opwellende uit de extatische harten der dichterspelers, die hadden uit-

gezegd het godsdienstige en het tragische in één galm van niet te betoomen vervoering en daarna waren zij verder met hun kar en ezel getrokken de steden door, de dorpen langs, als gelukkige vagebonden, verheugd om het leven en verrukt om de schoonheid, die zij in zich voelden en gaven, in altijd wellenden overvloed en voor enkele opgehaalde geldstukken slechts, of ook wel voor een middagmaal...

Als de dichter-soldaat, als Aischylos aan deze primitieve tijden dacht, werd hij bijna weemoedig en voelde hij de wenteling der Noodlottigheden. Trouwens, de Noodlottigheden, zij waren altijd hem bewust, in zijn nooit rustende verbeelding, in zijn altijd scheppende fantasie. De groote schimmen... hij zag ze altijd vóór zich gaan... Hij zag ze gaan... ginds... tusschen de, in de violette nacht schemerachtige, schermachtige, langs elkander vergleden heuvelen en verdere bergglooiingen; hij zag ze gaan op hun wijden broozentred, gegroeid hunne meer dan menschelijke, heroïsche en goddelijke gestalten met het wijde gebaar hunner wijd omwade armen en de prachtige plooien hunner pralende mantels en met de vreemd angstige of huiverwekkende, verheven uitdrukking hunner groote maskers. En het was of hij uit de holle rondten der maskermonden de zwaar klagende tiraden hunner smarten en smeekingen in rythmiesch gedragenen woordenvol hoorde daveren, terwijl boven hen, als in die nacht vol opklarende sterren, de goden beschikten over der stervelingen leed en geluk en óm de goden heen de Noodlottigheden, de onafwendbare Noodlottigheden en het almachtige, onverzoenbare, eeuwig aanwezige Noodlot heerschten in schrikwekkende Almacht. Een Almacht, die het Medelijden wekte met der stervelingen onaf-weerbaar leed. En hun misdaad, waarom zij leden en die zij niet hadden wren kunnen uit hun aan elkaâr geschakelde daden, als onafweerbare schuld deed erkennen, waarna niets hielp dan vroom en deemoedig zijn aan Wie zoo almachtig was...

Zoo zag, als hij droomde, zoo zag nu hij droomde hier, in de nacht, de dichter-soldaat de schimmen... zag hij de schimmen van Agamemnoôn en Klytaimnestra, zag hij de schim van Prome-

theus tusschen de zwevende Okeaniden, die hem troosten kwamen, zag hij de schim van Orestes tusschen de hem vervolgende Eumeniden, zag hij de verheven misdadigers en de glans-stralende goden, die over hun lot beschikten, terwijl vooral de Noodlottigheden, samen groeiende tot het immense Noodlot, geheel den nachthemel te vullen schenen, achter en tusschen de sterren en in wat de geest zich verder verbeeldde om de wereld heen en de sterren zelve. En zag de dichter-soldaat, zag de droomer-dichter Aischylos, plots, in het onweêrhoudbaar doemende vizioen zijner verbeelding en fantasie, de werkelijkheid van dien dag zelve. Zag hij als in een sublim verheffing en verheerlijking wat gebeurd was dien dag in de nauwe wateren van Salamis' zeeëngte: de vernietiging van de reusachtige Perzische vloot, aan wier vernietiging hijzelve zijn deel van enkeling gewijd had uit vaderlandsliefde, hij de niet meer jeugdige man, zag hij vooral, wat hem zóó getroffen had van zijn eigen Atheensche triereem af: de vlucht, de met een gouden schitterlijn in dalende zon verzwijmende vlucht van den Koning der Perzen en van al wie schitterend hem hadden omringd... Zie, daar, daar ginds tusschen de violette kapen, de amethyst in starrenhemel verklarende eilanden, wemelde het weder omhoog maar verhevener, immenser, ontzettender misschien dan het werkelijk geweest was en zonder de ironie, die der werkelijkheid steeds aankleeft. Zie, daar wemelde het omhoog en het was in Aischylos, of iets van zijn vaderlandsliefde vervloot in die hem onbewust grootere, algemeen menschelijke golven van Medelijden, die zijn ziel overstelpten, zijn ziel van dichter-soldaat, na de Ontzetting, die hem had doen huiveren om de Schuld... Om de Schuld van Xerxes, om des Hoog-moeds immense Misdaad, die erbarmingloos onverdroten millioenen mede gesleept had en geöfferd aan wat de zich god denkende mensch had beöogd ter verwezenlijking van zijn niet te verwezenlijken, hoogmoedig, slecht ideaal. Der Wereld Almacht in zijne zwakke handen te wegen terwijl der Hemelen Almacht, waarin Wereldalmacht rond wirrelt als een pluis in een draaikolk, boven alle menschelijkheid weegt en neêr drukt wat niet deemoedig

is... O, het vreemde, immense Medelijden van dien Griek, die dien dag nog gestreden had voor zijn land met allen moed en kracht, die hij in zich had opgegiërd; het onverklaarbare, goddelijke Medelijden van dien Atheenschen dichter, die vergat, dat hij was soldaat, Medelijden met dien Perzischen Koning, dien hij als een schuldige, als een misdadiger, zich daar ginds, op een rots, op een troon, had zien omwenden, tusschen alle de zijnen, om te vluchten, om te vluchten waarheen hij van zoo verre gekomen was! Naar Perzië, ginds, naar het verre land, van waar hij met millioenen soldaten, met tal van volkeren, met tal van koningen, niet tal van prinselijke bloedverwanten was gekomen, zegevierend laatdunkend, over overbrugde zeeën heen en dwars door gespletene bergen... O, het niet uit te denken, niet uit te zeggen Medelijden, dat Aischylos toch woelde in het scheppende brein, toch welde op de rythmiesch hem de lippen overvloeiende verzen! Met Xerxes, den hoogmoedigen, geknakten, immensen vluchteling Xerxes, dien Aischylos daar ginds, in de violette nachtlandschappen van zee en rotsen zag vlieden, maar stappende op de hooge broozen, de armen wringende uit de wijde, in wanhoop verscheurde koningswaden, klagende om zijn verslagene vloot en soldaten uit de opgesperde holte des maskermonds terwijl de tragische maskertrekken zich afgrijzenwekkend verwrongen tegen de paarsche wazen der nacht... Daar, daar ginds, achter die wazen, het onbekende maar verbeelde land... Perzië... de vorstelijke stad: Suza... De sonore klank dier schoon klinkende Perzische namen: Ariomardos, Farandates, Tritantaichmes, Anchaes, Xanthes, Arsakes... die als met schreeuwende klaaggalmen schenen de nacht te verscheuren, terwijl de Getrouwe Grijsaards in Suza Xerxes rekenschap vroegen, wat hij met zoo vele jeugdige, dappere, heerlijk bloeiende broeders, zwagers, neven gedaan had... En Xerxes, ginds op het wijde nachttheater, gilde terug, dat zij gesneefd waren en gesneuveld, dat hunne lijken dreven in zee tusschen duizenden versplinterde riemen, dat hunne nooit met eere den brandstapel toe gedragene lijken aanspoelden tusschen vreemde, barre, vijandige rotsen en hij riep den Grijsaards toe:

- Weent! Snikt! Verscheurt, o, Ouden, uwe kleederen! Rukt u de baarden! Weet al ons onheil! Zij zijn allen, zij zijn allen dood! Zie, mijn pijlkoker is van pijlen leêg! Mijn koningsmantel scheurde ik in flarden! Mijn diadeem verloor ik ginds! Mijn Onsterflijken zijn sterflijk gebleken!

En de Getrouwe Grijsaards stemden in:

- Perzië's macht is gebroken! Onze smarten zijn niet te dragen!

Slaan wij de borst ons, slaken wij zuchten! O wanhoop, o wanhoop!

- Galm uit de Mysische weeklacht! riep de schim van Xerxes, daar ginds...

En de Ouden galmden:

- Moeten wij zoo wanhopig ons in Perzië vertoonen?!

- Ja! schreeuwde smartelijk Xerxes. Dat Perzië getuige zij van mijn wanhoop, van onze wanhoop! Helaas, mijn schepen heb ik verloren! Weeklaagt, o vroeger al te gelukkige Perzen...

Toen, achter die smart, scheen de dichter, in wien den soldaat, in wien zelfs den vaderlander, het opwellende, zijn ziel overgolvende Medelijden had weg gevaagd, zoodat hij niet meer dan dichter gebleven was, de rijzende, rijzende figuur te zien van een moeder. En hij zag Atossa en hij zag haar niet, als zij, Oostersche vorstin, zat op een divan, een zweep in de hand om slavinnen en waschvrouwen nijdig te tuchtigen, tusschen de zwoelte der stoomende marmelade-geuren en roze-oliën... hij zag haar immens, verpuurd, vergeestelijkt, ginds tusschen de amethysten en doorzichtige heuvelschermen met die schimmigheid van het paleis te Suza, doorzichtig zuilende, achter haar; hij zag haar van vorstelijkheid en van moederlijkheid godinnegroot gegroeid, hij zag haar tragiesch, komen en, handen wringende, gaan, vol van zorg en onbegrepen droomen, die zij vroeg te verklaren den wijzen Ouden; hij zag haar eindelijk bij eens Boodschappers wanhoops-verhaal uitwerpen de moederlijke armen en schreeuwen hare smart uit den zwart gesperden maskermond, om haar zoon, den goddelijken Xerxes, die met verscheurden mantel en leêgen pijlkoker vluchtte, naar de gespleten bergen en overbrugde zeeën terug...

En terwijl den dichter de Ontzetting en het Medelijden de ziel overstelpen, daar, op dien hoogen, eenzamen rots, die uit stak bij Salamis en uit zag naar Eleusis, werden Aischylos' 'Perzen' in zijn verbeelding en trillend gemoed ontvangen, met het heilig ontroerend geluk, dat des dichters ontvangenis is.

XL

In zijn dicht gegordijnden harmamax, het vierspan er razend dravende voor, vluchtte Xerxes terug naar Athene, der Onsterflijken wacht rondom zich, de prinsen en het leger volgende... Niemand der Perzen had nog het woord 'vluchten' gezegd, maar de paniek was in aller oogen, in alle paardehoeven, in elken waaienden plooi der militaire mantels, die recht-uit stonden van schrik achter de schouderen der ruiters aan. En Xerxes, achter-over gegooid in den wagen, die holderdebolderde over den weg naar Athene, vroeg zich af: Hoe was het mogelijk? Hoe was het mogelijk?! Was zijn vloot werkelijk verslagen door die plumpe Grieksche schuiten... hij noemde ze al schuitjes niet meer... In naïef ongeloof vroeg hij het duizend malen zich af, ongemakkelijk liggende in zijn wapenrusting, den slecht passenden diadeem in de hand.

En het was wèl reeds vluchten, maar niet het prachtig tragische vluchten als de soldaat-dichter het die nacht zien zoû in zijn scheppende verbeelding, want Xerxes verscheurde zijn kleederen niet, trok zich den baard niet uit en de Koning der Koningen droeg om zijn schouder geen pijlkoker, die, symboliesch, Aischylos zien zoû leêg van pijlen: de Koning der Koningen was te hoog om zijn eigen boogschutter te zijn...

Terug in Athene, in het huis, hem tot Perziesch paleis zoo kwaad en goed als het gegaan was, herschapen, tusschen de prinsen, de veldheeren, warrelde de nerveuze stemming. Tot wat zoû besloten worden? Tot Xerxes eensklaps verscheen en beval, met hooge, woedend trillende stem:

- Beveel dadelijk een verbinding samen te stellen tusschen het

vasteland en dat verdoemde Salamis!

De prinsen en veldheeren stonden versteend, openmonds te staren, niet begrijpende.

- Ik meen, raasde Xerxes voort; laat de Foinikische transportschepen samen binden tot een brug en een muur: we zullen die Grieken wel krijgen!

En zijn vuist ballende in de lucht, sloot hij zich op in zijn kamer. Hij zat en staarde, at niet en bedacht hoe hij tijding van dezen rampzaligen dag kon zenden naar Suza, naar oom Artabanos, naar Atossa... Hij vond de bewoordingen niet.

Mardonios vroeg om een onderhoud. Xerxes dorst het zijn zwager en generalissimus niet weigeren. Hij liet Mardonios binnen.

- Wat wil je? vroeg Xerxes ruw.

Mardonios, bleek, stond voor den Koning der Koningen, die steeds zat te staren, stil in zich razend en radeloos. En Mardonios, die zich voelde schuldig aan dezen ramp, aan den oorlog, waartoe hij gedwongen had, zeide:

- Xerxes, mijn zwager en Vorst! Zeg mij - wij zijn alleen - wilt ge werkelijk een nieuwen zeeslag wagen? Of is die brug naar Salamis een minstens mij doorzichtige list? Om een algemeene vlucht voor te bereiden en voorsprong op de ons achtervolgende Grieken te hebben?

- Ik weet het niet, zeide Xerxes, met dol starende oogen. Ik weet niets meer...

Toen zeide Mardonios, ontroerd, want Mardonios had een mooie ziel, al had hij tot den oorlog geraden:

- O Koning, wil langer niet rouwen meer om wat gebeurd is te Salamis! Beschouw dat niet meer als onoverkomelijk kwaad! Het welslagen van dezen krijg hangt niet alleen af van onze schepen! Hebt ge Mardonios niet meer en geheel uw machtig landleger van voetvolk en van paardenvolk? Werd dat ooit overtroffen, ja, geëvenaard? Die Grieken, die wellicht meenen, dat alles door hen bereikt is, zullen hun schepen, hun eenige macht, niet verlaten om ons te bestrijden. Die op het land bleven, zijn niets waard. O mijn

Koning, verlaat u thans op Mardonios! Laat ons dadelijk den Peloponnesos bestormen! Of wilt gij liever een verademing? Zoo ontmoedigen wij ons toch niet daarom! Die Grieken, zij zijn uitgeput en zij zullen uw slaven worden. Eenmaal zult gij ze rekenschap vragen van het Heden en van het Verleden! Eenmaal zult gij ze rekenschap vragen van Marathoon en van Salamis! Maar zoo gij verkiest terug te gaan naar Perzië... als ik vermoed... zoo hoor dan mijn raad, o Koning!

Mardonios, zeer ontdaan, want zijn mooie ziel, hoewel blind voor wat de Toekomst zoû geven, was hevig ontroerd, knielde neêr op één knie voor zittenden, stil razenden, radeloozen Xerxes.

En zeide:

- Veroorloof, o Koning, niet, dat wij tot spot worden voor die Grieken! De Perzen deden geen nadeel aan uwe zaak! De Perzen vochten als leeuwen! Het zijn onze laffe Bondgenooten, die de schuldigen zijn! Het zijn de Foinikiërs, het zijn de Egyptenaren, het zijn de Kyprioten en de Kilikiërs, die deden niet hun plicht en wat zij deden, kunt ge óns, kunt gij mij, o Xerxes, niet aanrekenen! Luister naar mij, o Xerxes!

En Mardonios waagde het zijns zwagers hand te grijpen en zeide:

- Zoo ge niet blijven wilt, ga terug met het meerendeel uwer legers. En laat mij hier! Met driehonderd-duizend man slechts. Ik zweer u, bij onze goden, ik buig die Grieken onder het juk van uw macht. Of ik sterf!

Xerxes, mede, was zeer ontroerd. Hij keek Mardonios lang aan en bewonderde diens mooie ziel. Ook was Xerxes gevoelig voor de schoone dramatiek van dit oogenblik, want Xerxes had aesthetische verteederingen. Voor wat de dichter-soldaat van Xerxes zoû dichten, zoû Xerxes ook gevoelig geweest zijn: Xerxes zoû Aischylos' 'Perzen' hebben bewonderd, had hij die tragedie over zichzelf ooit kunnen hooren en zien. En om zijne verteedering en ontroering, opende Xerxes de armen. Hij deed het met een dramatiesch bewegen: misschien deed hij het zoo wel onbewust. Maar het was goêd zoo als hij het deed. Hij omhelsde den knielen-

den Mardonios tegen zich aan en zeide:

- Mardonios, je bent een held. En je hebt een mooie ziel.

Toen werd Xerxes practiesch, na de hevige ontroering, en zeide:

- Laten wij beraadslagen met onze broeders en neven en zwagers, wat ons te doen staat.

Mardonios stemde toe. De vergadering werd belegd. Maar Xerxes, na met de broeders, neven en zwagers te hebben beraadslaagd, zeide - hij had reeds enkele malen in het rond gekeken in de volle zaal met de veldheeren:

- Waar is de koningin van Halikarnassos? Waarom is Artemisia niet hier? Men ontbiede de koningin van Halikarnassos. Zij is een heldin en ik ben zeer gesteld te hooren wat zij mij raadt.

Artemisia, die achter een voorhang te luisteren stond, een weinig ongerust om de trireem der bevriende Kalyndiërs en hun koning Damasithymos, die zij om zelfbehoud in den grond had geboord, trad dadelijk binnen, heur hart wel kloppend onder haar kuras. Xerxes bleef met Artemisia alleen, want hij wenschte haar zonder getuigen te hooren. Het beleedigde de broeders, zwagers en neven, maar zij toonden de beleediging niet...

Zij vertrokken. Xerxes toonde de koningin een zetel. Zij zette zich; hij sprak:

- Artemisia, Mardonios raadt mij den Peloponnesos te bestormen. Of met mijn leger terug te trekken naar Perzië. En hem met driehonderd-duizend man in Attika te laten om de Grieken te dwingen onder mijn juk. Artemisia, gij, die heden een heldin bleekt te zijn...

Artemisia herademde; Xerxes wist van niets...

- ...Zeg mij: wat raadt ge mij te doen?

- O Koning...! juichte de zegevierende vrouw.

Maar listig liet zij haar blijde stem zinken:

- Het is moeilijk u hierin te raden... Maar van oordeel ben ik, dat gij gaat. Dat gij Mardonios hier laat met de troepen, die hij kiest. Hij zegt, dat hij de Grieken onder uw juk zal buigen...

Zij stond op. Zag snel om zich rond. Zette zich op de treê van

Xerxes' troon. En fluisterde naar hem op:

- Zoo hij slaagt, zal het te uwer eere zijn, Xerxes. Zoo hij niet slaagt... is het nóg niets: gij zult verre zijn en in veiligheid, gij en uw vorstelijk huis. Zoo lang Xerxes leeft, zullen de Grieken beven, ook al diende het toeval hen heden. Gij zult ze weêr en weêr bestrijden: zij zullen eenmaal verpletterd worden. Zij zullen eenmaal buigen en bukken. Zoo Mardonios valt... wat is hij méér dan een slaaf van Xerxes, zoo als wij allen, o Vorst, uw slaven zijn!

Zij hief verleidelijk haar gelaat naar hem op. Zij was zeer schoon en hij was gevoelig voor de decoratieve, romaneske bekoring van die Amazone-te-water. Zij was een heldin en toch een vrouw: wat hij aan zijn eigen hof niet geduld had, niet in stijl had gevonden met de tradities der vrouwevertrekken te Suza, vond hij wel bekoorlijk gedurende den veldtocht. Deze koninginstrijdster, die deed of zij hem beminde, zoo als hij deed of zij haar beminde. Het was een verstrooïng, het was op dit oogenblik een hem zeer noodige veraangenaming des levens: deze Semiramis, die zich aan zijne voeten vlijde. Juist dat kuras om haar boezem, die scheenplaten om hare beenen bekoorden hem: zij waren in aesthetische harmonie met dit oogenblik. Een zijner bijvrouwen, waarvan tal hem vergezelden, zoû in lang, slepend Mediesch vrouwegewaad, hem op dit oogenblik niet veel hebben gezegd.

- Artemisia... begon hij teeder.

Zij leunde vragend tegen zijn knie. De blauwzwarte baard kriebelde tegen haar voorhoofd. Maar een plotse, nieuwe emotie werd in Xerxes wakker. Hij gedacht zijn drie jonge bastaardzonen, die hij heel lief had en die hem vergezelden.

- Artemisia, vervolgde Xerxes op anderen toon. Dank voor je raad. Dank voor de liefde, die je mij toe draagt. Maar het is nu geen oogenblik om... Ik heb te veel aan mijn hoofd. Ik dacht aan mijn drie zonen... Ik ben bang voor ze. Ze zijn zoo jong en ze zijn mijn vreugde. Zij loopen gevaar nu, misschien. Wie weet, wat de terugtocht nog geven zal voor bezwaren... Mag ik ze je toe vertrouwen, Artemisia? Je kan zeker ongemerkt met je schepen weg zeilen... En ze meê nemen, naar Efesos...

Artemisia juichte in zich. Liever dan een herdersuur met den Koning was haar dit vertrouwen. Zij behoefde niets meer te vreezen. Zij stemde dadelijk toe.

Xerxes gebod aan de wacht:

- Laat de jongens hier komen...

De drie bastaardprinsjes kwamen. Zij waren drie mooie Perzische knaapjes, amberbleek, zwart gekruld, rijk gedost. Zij waren als Xerxes' speelgoed, met hun juweelen amuletten en juweelen dolkjes. Hij omhelsde ze heel teeder, toen de eunuch Hermotimos hen binnen leidde...

Maar achter hen was gedrang. En de officier van de wacht, ter aarde zich buigende, riep in de deur:

- De Koninklijke Post, o Koning der Koningen!

Het was de estafette, die brieven van Suza bracht. Het was de prachtig ge-organizeerde Perzische Post; het was de estafette, die van de laatste halte aan draafde en die in allerijl van zijn voorganger had over genomen de brieven voor Xerxes en de broeders, zwagers en neven. Sneeuw, regen, warmte, nacht, niets weêrhiel de dravende, Perzische estafette. Hij smees zich lang uit voor Xerxes' troon en reikte in beide handen de tasch.

De broeders, zwagers en neven, gewaarschuwd, traden binnen. Er was schifting der brieven.

Xerxes ontving er van Amestris, de koningin; van de Moederlijkheid Atossa; van oom Artabanos. De brieven waren juichende, om den val van Athene!

En luidden ongeveer eensluidend:

- Aan Xerxes, Koning der Koningen. Wij juichen, dat onze Vorst meester is van Athene en dat het hooge doel van den oorlog bereikt is! De straten in Suza zijn met myrtetakken bestrooid; op alle pleinen walmen de geurvaten van brandende geuroffers aan Perzië's goden! Wij wachten, o Xerxes, u zegevierende terug...!

Xerxes was begonnen te lezen. Allen, zwijgende, luisterden bleek toe. Toen, plotseling, kreukelde Xerxes woedend oom Artabanos' papyros in een prop en wierp die over den grond. Want het was de avond van Salamis...!

- Verbrànd Athene, o Koning der Koningen! riep, juichende toch, Artemisia, terwijl zij, hare armen om de drie bastaardprinsjes, de drie speelgoedmannetjes, vertrok, gevolgd door den eunuch.

XLI

Die nacht, op hoog bevel, vertrok de rest der Perzische vloot met Artemisia uit den haven van Faleron... De vloot roeide Oostwaarts, in aller ijl; zij was in de vage nacht, met alle hare zeilen ontplooid, als eene de zee overijlende menigte van gevleugelde, spookachtige, monsterachtige waterdieren, met op en neêr uit de golven rijzende en dalende, lange pooten; zij was als een immens vizioen, als een in de rijzende maan doorzichtig wordende schim van nutteloos geblekene menschenmacht, nutteloos omdat de goden niet hadden gewild. Zij roeide, zij zeilde nu weg om de schipbruggen over den Hellespont te beschermen voor een mogelijken aanval en vernieling der Grieken maar al was dit heur doel, meer scheen zij een vluchtende schimmenstoet, over de zee verspreid, meer scheen zij een vlucht van zeespooksels dan een nog machtige vloot en strijdbaar...

De stilte der nacht hield haar vlucht geheim en de vale maneschijn omhulde haar geheel in een waas van geheimzinnigheid, dat geheimzinnigheid ook voor haarzelve was... Die haarzelve, spook, deed spooksels zien, als zij de, uit den manemist opdoemende, kapen, rotsen, eilanden, in hare angsten, meende te zien vorm aannemen van haar te gemoet zeilende Grieksche schepen... Zoodat hare eigene, den bangen eilanders, die haar in de nacht voorbij zagen stevenen, spooksels toeschijnende schepen vluchtten hier en daar als verwaaid door een wind, die er niet woei...

Om zich dan, dwaling bewust, weêr te verzamelen en te verijlen en te verdwijnen aan de parelen einders, naar den veiligeren morgen toe...

Dien morgen zagen de Grieken het landleger der Perzen aan de

overzijde van Salamis gelegerd...

En meenden zij hun vloot nog bij Faleron.

Maar hoorden weldra van de vlucht.

En achtervolgden haar met hun schepen, tot het eiland Andros: de Perzische vloot was buiten gezicht...

De Grieken beraadslaagden voor Andros.

- Achtervolgen wij de Perzische schepen door de Aigaïsche zee!

riep Themistokles. Wij moeten de schipbruggen bij den Hellespont vernielen!

- Wachten wij wel ons daar voor! riep Eurybiades. Zoo Xerxes niet weg kan met zijn leger van miljoenen, wacht ons de grootste ramp: hongersnood, die toch al dreigt!

- Laten wij den Koning gelegenheid geven te vluchten! riepen de Peloponnesische kapiteinen.

- Laten wij hem later in zijn eigen land beoorlogen! riepen er anderen.

Themistokles, in een ingeving van genie, had reeds in verbeelding gezien den Perzischen koning afgesloten van Azië, in de macht der Atheners, die met hem zouden doen naar welgevallen. Het vizioen was verblindend...

Themistokles lachte er zelve om na.

Maar de Atheensche kapiteinen, rondom Themistokles, waren verontwaardigd, dat de Verbondenen de Perzische vloot duldden te vluchten: zij stelden voor zonder hen naar den Hellespont te roeien...

Het was of Themistokles, glimlachende nog, iets van de Toekomst zag, die hèmzelve zoû doemen... ongenade in Athene, waarom niet? met de grilligheid der fortuinlijkheden... ballingschap... een toevlucht, waar?... In Perzië...??

Dat alles scheen, nauwelijks duidelijk omlijnd, voor zijn geestesoog: toch was het, onbewust, de geniale voorziening van wat gebeuren zoû...

En Themistokles, met een berustigende beweging van zijn opgeheven hand, zeide, glimlachend nog steeds:

- Atheners, het zoû niet de eerste maal zijn, dat een overwonnen

en radelloozen vijand zóo een nieuwe kans werd geboden den eersten tegenspoed weêr te herstellen. Atheners, laat ons niet, nu wij die horden Barbaren tegen onze verwachting in hebben verjaagd, vervolgen een vijand, die vlucht. Aan onze kracht wijten wij niet deze zege maar aan de beschermende schimmen onzer heroën en aan den god der Grieken, zeker, aan den god der Grieken! Hij heeft niet geduld, onze god der goden, onze groote Zeus, dat één man, één goddelooze, één schelm, die niet weet te onderscheiden goddelijk en menschelijk, der goden tempels verbrandde en hunne beelden omver stiet, de zee geeselde en in boeien wenschte te klinken, dat hij alleen de overweldiger zijn zoû van Azië en Europa! Atheners, wij hebben groot voordeel behaald, wenschen wij er niet nog grooter: blijven wij in Hellas; wijden wij ons aan de onzen. Verjaagd is de Barbaar: bouwen wij op wat ligt vernield; zaaien wij de oogsten der Toekomst! En met den aanvang der lente, laat ons gaan naar den Hellespont en in Ionië binnen vallen!

De Atheners juichten Themistokles toe.

Maar dadelijk zond, listig, Themistokles den pasdagoog Sikinnos naar Xerxes, met geheime boodschap. De paedagoog ging in een sloep met eenige mannen: zij roeiden hem langs Attika's kusten; hij wenkte de Perzische schildwacht.

- Boodschapper ben ik van Athene's vlootvoogd naar den Koning der Meden!

Sikinnos werd naar Athene gevoerd voor Xerxes: Sikinnos zag de ontroering in de overwonnen stad.

Xerxes herkende hem: dit was de man, die hem had aangeraden van Salamis. Hij werd bleek van woede. Maar de paedagoog zeide:

- Medische Majesteit, mij zendt tot u Themistokles, de Neoklide, oppervlootvoogd der Atheners... Om u te zeggen, dat hij niet ongenegen u is...

- Themistokles? vroeg twijfelend Xerxes.

- Zeker, Medische Majesteit. En om u te zeggen, opdat gij en uwe zonen het nimmer vergeten, dat...

- Dat wat?

De paedagoog gaf declamatorischen nadruk op ieder woord:

- Dat hij, voor uw welzijn, de Grieken weêrhouden heeft, Verbondenen en Atheners, uw vloot te achtervolgen en de schipbruggen over den Hellespont te vernietigen.

Gij kunt, Medische Majesteit, onbezorgd terug keeren in uw rijk...

De paedagoog roeide terug. Hij vond Themistokles, op zijn schip, bezig in zijn kajuit geld te tellen. Themistokles hoorde glimlachend den uitslag van zijn boodschap naar Xerxes.

- Waarom, o heer, zeide de paedagoog; gij mij dit maal zondt naar den Meed, is mij een raadsel.

- Mij misschien ook, zei Themistokles vaag.

- Wat zoekt ge bijna Medische vriendschap?

- Zoû het verraad zijn, wat ik deed, Sikinnos?

- De goden behoeden mij, heer, dit te zeggen. Door uw schijnbaar verraad heeft de Atheensche vloot den slag van Salamis gewonnen. Maar toen begreep ik wat ik moest melden. Nu begreep ik het niet en sprak slecht mijn boodschap uit als de tweede acteur het dit voorjaar deed in het Theater van Dionysos, in een treurspel van Aischylos, den zoon van Euforion.

Themistokles stond op.

- Sikinnos, zeide hij. Ik heb geld noodig. Veel geld.

- Gij hebt te veel het geld lief, heer, zeide Sikinnos ontevreden. En van uw jongelingsjaren af veel te veel geld uitgegeven.

- Het is mogelijk, lachte Themistokles. Ik ben maar een mensch, met menschelijke zwakheden. Ik ben niet als Leonidas.

- Wat meent ge, heer?

- Ik ben niet een halfgod. En geen Spartaan.

- Ge zijt een Athener.

- Ja, zeide Themistokles. En een mensch. Die geld noodig heeft. Ga aan wal en zeg in Andros, aan de autoriteiten, dat zij niet kunnen nalaten geld te geven aan Athene, ter eere van twee groote godinnen.

- Welke, heer?

- De Noodlottigheid en de Overreding, glimlachte Themistokles.

De paedagoog ging. Hij kwam na een uur terug, aan boord.

- Welnu? vroeg Themistokles.
- Die van Andros zeggen, heer, dat Athene, beschermd door zulke machtige godinnen, met recht groot, rijk en machtig is. Maar dat op hun eiland verblijf houden...
- Wie?
- De Armoede en de Onmacht.
- Weigeren zij??
- Zij voegen er zelfs bij, dat Athene's Macht nooit machtiger zijn kan dan onmachtig is hun Onmacht.

Themistokles glimlachte niet meer. Hij fronste de brauwen. En zeide:

- Zij zijn geestig. Maar zij zullen belegerd worden, die verraders van Andros. Sikinnos, ga naar Karystos en Paros. Vraag den mannen daar geld. Ik heb geld nodig.

XLII

In Athene was de voorbereiding, omslachtig, tot den terugtocht. De terugtocht van geheel het immense landleger, van millioenen, den zelfden weg terug, dien het gekomen was, naar Boiotië. Want Mardonios meende beter te doen Xerxes een eind te vergezellen en te overwinteren met de door hem gekozene troepen, om het volgende voorjaar den Peloponnesos binnen te trekken. In Thessalië terug, koos Mardonios zijn mannen. Hij koos de Onsterflijken, maar hun generaal, Hydarnes, wilde bij Xerxes blijven. Hij koos de thorekofoeren, duizend man kavalerie; Meden, Saken, Baktriërs en Indiërs koos hij daarbij. Hij vormde een keurleger van louter prachtkerels, goed gedrild; kerels, die hadden verdiend vele kettingen en armbanden, die zwaar hingen over hunne kurassen en breed om hunne spierige armen sloten. Toen Xerxes, dien laatsten morgen in Thessalië, vlug, altijd de nachtmerrie op zich, dat de schipbruggen over den Hellespont vernield konden worden en de Verbondenen hem afsneden den

terugkeer in Azië, dit leger van driehonderd-duizend prachtkerels inspecteerde, stak zijn even gefnuikte hoogmoed omhoog. Het was onmogelijk aan te nemen, dat de Verbondenen tegen dit prachtleger iets zouden vermogen ook al was op zee de Fortuin, om een gril, niet uit te denken, tegen de Perzen geweest!

Na het einde der inspectie werd een heraut der Lakedaimoniërs voor Xerxes gevoerd. Hoe had de kerel hem in Thessalië weten te vinden, verwonderde zich Xerxes met geheime vrees en de mogelijkheid der misschien al vernielde schipbruggen was niet uit zijn brein, wat ook Themistokles, die onvertrouwbare, hem had doen melden.

De heraut was door Sparta gezonden naar aanleiding van een orakelspreuk van Delfi, die bevolen had Xerxes rekenschap te vragen van den dood van Leonidas en als voorteekeken te aanvaarden het antwoord, dat de Koning zoû geven.

Xerxes, trotsch op zijn paard, den diadeem nu vast sluitende om zijn slapen, ontving den heraut, die zeide:

- O Basileus der Meden! De Lakedaimoniërs en de Herakliden van Sparta vragen u rekenschap van den dood van Leonidas!

Xerxes begon luid en schamper te lachen.

- Is dat alles? vroeg hij laatdunkend. Zenden de Spartanen alleen een heraut om zulke nuttelooze rekenschap mij te vragen?!

Juist op dit oogenblik reed Mardonios aan, schitterend tusschen zijn schitterenden staf.

Xerxes wees met herwonnen zwierig gebaar naar Mardonios: het keurleger glinsterde over de vlakte...

- Zie hier, heraut, den held, die uw landslieden rekenschap geven zal!

De heraut keek strak Mardonios aan. Hij weidde een langen blik over het leger.

Toen zeide hij:

- Uw woord, o Xerxes, aanvaard ik als voorteekeken, als het Orakel beval!

Xerxes haalde de schouders op. De heraut vertrok. Maar de nachtmerrie drukte op den Koning der Koningen. Hij nam af-

scheid van Mardonios. Toch een mooie ziel, Mardonios, meende Xerxes dikwijls, op zijn terugtocht. Een terugtocht, vreeslijker iederen dag, een terugtocht gelijk aan een durende nederlaag, al werd er geen bloed vergoten. Een nederlaag om honger, pest en buikloop. Langs wegen en velden bleven de soldaten achter, uitgeput, zich voedende met wat zaad zij vonden, zich voedende met het gras der weiden, met schors en bladeren van wilde en gekweekte boomen. Vee was nergens meer, reeds verslonden door deze horden, toen zij Griekenland binnen vielen. In alle steden, die Xerxes door trok en waar, met ziekten en honger, armoede heerschte, liet hij duizenden soldaten achter, zaaide hij ze achter zijn voet. Geheele volkeren liet hij achter, de volkeren, die eerst zijn leger had mede gesleept in zwellenden, zwellenden vloed.

- Voedt mijn soldaten en verzorgt hen! gebod Xerxes overal in de steden, aan de autoriteiten.

Het was een ijdel woord, een onopvolgbaar bevel. Er was niets. Er was niets dan regen. Er was water in de rivieren om den pestlijders en buikloopzieken den dorst te lesschen, maar het water was besmet. In den regen lagen de stervenden met de lijken als gestrooid aan den weg. Xerxes ging voort, de oogen voor zich uit. Meestal deed hij zich in den dicht gegordijnden harmamax vervoeren met snellen draf van afgeranselde, knie-knakkende paarden. Toen hij in Makedonië kwam, vroeg hij om de Heilige Kar van Zeus, den God der Perzen. Maar hij vond de Kar niet meer. De Paioniërs hadden haar in bewaring gegeven aan de Thrakiërs. Toen hij haar aan de Thrakiërs vroeg, antwoordden zij Xerxes, dat de heilige Nizaïsche paarden waren gestolen door de roovers van Opper-Thrakië, die bij de onbereikbare bronnen van den Strymon woonden en van hunne hooge rotsen Xerxes hadden uitgelachen, in het voorjaar, toen hij gekomen was.

Bij Eion, aan den Strymon, ging Xerxes aan boord van een Foinikiesch schip. Vijf-en-veertig dagen duurde de terugtocht des legers, een iederen dag meer en meer vergruwzamende katastrofe. Daar lag, eindelijk, de Hellespont en de schipbruggen zag,

herademend, Hydarnes, die het leger terug voerde, hoe ook geteisterd door stormen en niet in boeien te klinken golven, als een brooze lijn van redding wiebelen over de zee...

XLIII

Maar Xerxes, aan boord van het Foinikische schip, dacht aan duizenden dingen. Hij zag bleek, met holle, dolle oogen en den blauw-zwarten baard gunde hij niet de schaar van den scheerder. Ter nauwer nood, durende die maand ellende, had hij zich gegund te verwisselen van kleeding onder zijn wapenrusting. En hij dacht, wezenloos en verpletterd liggende achter een gordijn, terwijl der Foinikische roeiers eentonige roeideun hem toe dreunde als een eindelooze klaagzang vol troosteloosheid, aan Mardonios, met de prachtkerels achter gebleven. Hij moest wel zich de laatste revue goed voor den geest brengen om zijn moeden moed weêr te wekken. Het ongelooflijke scheen gebeurd en wel weêr te kunnen gebeuren... Hij dacht achter zich aan Mardonios, hij dacht voor zich aan oom Artabanos... Het oude wijf, dat altijd tegen den oorlog geweest was... Was dit het einde? Neen, het kón het einde niet zijn... Mardonios zoû overwinnen. Maar zóó terug te keeren in Suza... Hij zoû toch een triomftocht houden, meende hij; dat stond beter... Veel brieven had hij niet meer gezonden naar oom en naar de vrouwen. Hij hād ze niet op kunnen stellen. Hij hād niet kunnen verzinnen de mooie fraze's, die eindigden met die allermooiste: de god der Perzen zal verder helpen... En de Kar gestolen, en de Paarden gestolen!!

En altijd die eeuwige wind in die zeker den Perzen altijd vijandelijke wateren der Aigäische zee! Hoor, hoe het weêr woei! Het duisterde van grauwe wolken en het schip slingerde links en rechts; de roeideun der roeiers zwoegde, hunne riemen zwoegden de baren door, de zeilen werden gereefd, de trireem kraakte als spleet iedere plank harer flanken...

Xerxes rukte zich op van zijn legersteê. Hij sloeg de gordijnen

open. Hij zag den storm. Het was de onverbiddelijke herfst, die rukte als met graaiende klauwen in het touwwerk. Op het dek klampten zich aan elkander vast tal van kapiteinen, officieren, enkele neven van Xerxes. En de stuurman aan het roer, wrikte en wrikte, met stille razernij.

- Stuurman! riep Xerxes. Is dit gevaar?
- Ja, Basileus!
- Er is toch wel àlle hoop ons te redden, stuurman? vroeg Xerxes boos.
- Geen enkele hoop, o Despoot, zoo niet verlicht wordt deze overbelaste schuit.
- Overbelast? Bagage het ik bijna allemaal achter!
- Overbelast met mannen, o Basileus.

De storm, de herfst, als met een woede van wraakgodinnen, raasden over de links en rechts in de golven neêr slaande trireem, die niet verder kon: de riemen hijgden te vergeefs in de over het dek stortende golven.

- Zoo beveel ik, riep Xerxes; dat de Foinikische roeiers zich werpen in zee!
- Wie zal dan roeien, Heer! Uw Perzen roeien niet als Foinikiërs roeien. Werpen zich de Foinikische roeiers in zee, dan vergaan wij zonder twijfel.
- Perzen! riep Xerxes nu. Gekomen is het oogenblik uw liefde voor uw Koning te toonen! Van u hangt zijn leven af!

Een aarzeling onder de dicht aan elkaâr geklampte Perzen. De voornamen stuwen de minderen voor. Zij smijten zich eerst voor Xerxes, als in aanbidding. Dan richten zij zich op en springen in zee. Zijn de minderen gesprongen, zoo springen de voornameren. Links en rechts van het zwalpende schip springen zij. De hooge stortgolven smijten velen der offerlingen terug over het dek. Voeten van wie om den Koning blijven, stooten hen weêr in de wateren. De roeideun der roeiers kreunt door als een klaaglied... De verlichte trireem steigert de woedende golven over...

Den volgenden morgen bedaart de storm. Daar grauwt de kust in den nog hevigen wind. Dat is de Aiolische kust, dat is Azië, dat

is het heil voor het kostbare koningsleven.

Xerxes ontscheept zich. Den stuurman schenkt hij een gouden krans - hooge eerbewijzing - omdat de stuurman redde des Konings leven.

Dan laat hij hem den kop afhakken, omdat die zelfde stuurman de oorzaak is van den dood van honderd Perzen.

Het is geen wreedheid. Het is logica en koninklijke rechtspraak.

XLIV

Na een kort verblijf te Sardes keerde Xerxes naar Suza terug. Hij keerde er niet terug als de dichter-soldaat van Salamis, als de door de Muze omzweefde Aischylos het zich verbeeld had die nacht van Salamis, op de violette rotsen, in zicht van de amethystkleurige zee... Hij keerde er niet terug met het prachtige symbool van verscheurde kleederen en leêgen pijlkoker. Hij keerde er ook niet alléén terug, als de protagonist in de tragedie. Hij keerde er tusschen zijn vele neven, zwagers, broeders - van wie niet àllen gesneuveld waren - hij keerde er niet met de Onsterflijken, die om Mardonios waren gebleven, maar Hydarnes reed aan zijn zijde en een aanzienlijk leger van Perzen en Meden volgde den daverenden hoefslag van den Koning der Koningen en zijn steeds schitterenden staf. Xerxes, hoogmoedig en zich opschroevende tot hooger en hoogmoed, zat hoog op zijn paard. De menigte in de straten zweeg; trouwens, Xerxes had den takt gehad van dezen intocht geen brallenden triomf te maken. De weg van de groote stadspoort naar de dichtstbij zijnde poort van het paleis, dat zelve was als een stad, was kort. Het leger verspreidde dadelijk naar winterkamp en kazernen. Een koude wind woei en voerde de verwaalde sneeuwvlokken mede van het Noorden, van de Hyrkanische zee.

In het paleis sloot Xerxes zich spoedig op, kort van woorden en hoog tegen oom Artabanos, omdat hij gelijk had gehad den oor-

log tegen Griekenland te ontraden. De Moeder, Atossa, ontving hij eerbiedig als de etiquette tegen zoo hoog eerwaarde het eischte maar toen zeide hij, dat hij moê was. Daar zijn kleederen niet waren verscheurd, als Aischylos het in zijn tragedie zich beeldde, behoefde Atossa ook niet nieuwe kleederen voor haar zoon te bereiden, zoo als de dichter het schoonheid vond haar te laten doen in zijn treurspel. Maar wel ontving Xerxes een oogenblik zijne vrouw, Amestris, die hem een mantel kwam brengen.

- Mijn Heer en Gemaal, zeide Amestris, wijzende op vier slavinnen, die op hare armen beurden den mantel, véélkleurig en met gouden weêrglans geheel overtoegen. Zie, dezen mantel hebben mijne handen u geweven in de eenzaamheid der vrouwevertrekken...

...Amestris had er steeds geweven tusschen de koningin-weduwen van Dareios en de andere prinsessen en conversatie was er rijkelijk om gegaan...

- ...In de eenzaamheid der vrouwevertrekken, zeide Amestris met klagelijken nadruk. Mijn Heer en Gemaal, mag ik hopen, dat u mijn werk behage en dat deze mantel u moge vallen van de koninklijke schouderen?

- Het is goed, het is goed; dank je, Amestris! zeide Xerxes, geënerveerd en weerde de slavinnen af, die met den open geplooiden mantel hem naderden. De slavinnen weken en spreidden den mantel over een zetel uit.

Amestris was kwaad en vertrok, beleedigd. Xerxes bleef alleen. Het paleis was stil; uit de parken klonk geen geluid; de stad om het paleis was stil. Toch was dit alles zoo groot en wijd en ver van Griekenland en ver van Salamis, dat er nauwlijks iets scheen gebeurd. Xerxes, op en neêr loopende door het vertrek, of zich werpende over een rustbed, dacht: wàt is er eigenlijk toch gebeurd?

Er scheen niets gebeurd. Het scheen alles een droom te zijn geweest. De Athos gespleten, de Hellespont overbrugd, de tocht van het iederen dag aanzwellende leger, tot het geworden was een stroom van millioenen... De Thermopylai en de diadeem, dien

hem die malle koning van Sparta had af gerukt... De inname van Athene... En die vreeslijke ongelooflijkheid, onbedenkbaarheid: de zeeslag van Salamis!

Was het alles gebeurd? Het scheen een droom... Hier was hij terug. En het was alles het zelfde. Het Perzische rijk, immens, kolossaal als alles kolossaal om hem was. Suza, zijn hoofdstad: er was niets veranderd.

Nu ja, drie zijner broeders waren gestorven: Hyperanthes, Abrokomas, Ariabignos: er stierven wel meer bloedverwanten rondom hem, al stierven zij meestal ouder van dagen dan deze beide dappere veldheeren en admiraal waren geweest... Maar een droom? Neen, het wàs geen droom... Het was wààrheid. Want Mardonios toefde in Thessalië en de Onsterflijken waren om hem...

Toen werd Xerxes, lang-uit in de kussens, melancholiek. Het was geen droom. Het was een zeer bittere werkelijkheid. Zijn God van Perzië had hem niet goed geholpen. Het was wel vervelend, dat de heilige Wagen en de Nizaïsche paarden waren gestolen maar toch... daarom zoû Zeus toch niet zoo hebben getoornd. En dat Perzië - hij bekende het zich hier even - nièt geheel en al had verkregen wat het beöogd had. Ongelooflijk, die dag van Salamis. En met eigene oogen had hij het gezien. Ongelooflijk, ongelooflijk! Hij had toch naar niets onbehoorlijks gestreefd voor een Koning der Koningen! Naar de Wereldalmacht alleen maar! Wat was er tegen, dat Perzië heerschte over de Wereld: Azië en Europa? Er was niëts tegen. Perzië was het best geörganizeerde rijk, dat ooit bestaan had. De Egyptische kultuur van vroeger woog niet op tegen Perzië's organisatie. De Assyrische en Babylonische kulturen ook niet. Aan Perzië was de menschelijke almacht toe beschikt. Aan hem, Xerxes. Kyros en de onvergetelijke vader Dareios hadden den weg voor hem gebaad: aan hèm was het nu te grijpen... Hij had verkeerd gegrepen. Het had er nog niets van. Het was heelemaal niet gegaan.

Xerxes stond op. Het was koud in zijn kamer. De open ramen zagen uit op de open zuilengang, en het verschieft van het ver-

waaide park was troosteloos. De palmboomen zwikten met hunne lange stammen en de enkele verdwaalde sneeuwvlokken deden huiverig aan, hier in dit oriëntalische Zuiden, in dit wijde koningsvertrek, dat slechts met gordijnen van buiten kon worden afgesloten. Omdat Xerxes huiverde, viel zijn doellooze, een weinig dol dwalende blik op den mantel, het geschenk van Amestris. Het spreidde uit over den zetel: het was zeer schoon, scharlaken purper met een breeden rand van zwartachtig blauw en den gouden weërschijn was door geheel de stof heen geweven. Het was een prachtige mantel, vond Xerxes. Hij nam den mantel en zwaaide dien om. Het was een lange, Medische, even slepende mantel, met wijde mouwen, een mantel, zoo als vrouwen of mannen droegen, om het even, bij plechtgelegenheid. Xerxes, in den gepolijsten gouden spiegelwand, vond, dat de mantel hem goed stond. Hij wikkeldde zich in den mantel, verschikte de plooien, bekeek zich behaaglijk in den spiegelenden glans, streek zich tevreden over den blauw-zwarten baard. Hij was nog jong en, in den spiegel zich ziende, begon hij zich een haan te voelen. De laatste tijden dan ook... Na Salamis... Tijdens dien terugtocht, dien afschuwelijken terugtocht... Nauwlijks had hij zich tijd gegund zijn gordel te slaken... Hij had nu behoefte een haan te zijn.

Mardonios, daar ginds, zoû het wel klaar spelen. Xerxes, hier, voelde zich een haan. Maar al die bijvrouwen? Neen... Amestris? Neen... Het zoû zijn, als of hij haar voor den mantel extra wilde bedanken... Hij wilde iets liefs, iets jongs, iets teeders... En hij wist niet wie of wat...

De Koning der Koningen, in zijn prachtigen mantel, voelde zich zeer ongelukkig, hoewel hij het zich niet bekende. Het was zijn melancholie-verteedering en die kwam soms, slag op slag, na zijn hoogmoed en tevredenen eigenwaan...

Hij kon de eenzaamheid niet langer harden: hij sloeg op den kolossalen gong, die als een zon hing tusschen twee bronzen stijlen.

- Roep de jongens hier, gebod Xerxes.

De eunuch, Hermotimos, voerde de drie mannetjes binnen.

Xerxes had ze heel lief, liefkoosde hen: ze waren zijn drie liefste zoontjes. Hij gaf ze juweelen geschenkjes en liet ze snoepen en bewonderde ze. Zij deden tegen hem als poesjes: zoo moesten ze doen... En ze vertelden hem van hun terugkeer, met Artemisia, die hen naar Efesos had gebracht: van daar had Hermotimos hen naar Suza gebracht.

- Kijk, zeide op eens het oudste mannetje. Kijk, daar gaat Artaynta!
- Wie is Artaynta? vroeg Xerxes en keek naar buiten.
- De dochter van oom Masistes, zeide het tweede mannetje.
- En van tante Artaxixa, zeide, met heel hoog stemmetje, het derde.

Xerxes, naar buiten kijkende, zag door het park een der jonge prinsessen gaan, de dochter zijns broeders Masistes. Zij was zeer schoon, zeer jong en zij lachte als met een betoovering tusschen hare vrouwen, terwijl zij allen zich voor wind en waienden sneeuwvlok dichter hulden in hare plooirijke mantels. Eunuchen volgden.

- Artaynta? vroeg Xerxes den eunuch Hermotimos, die in de portiek wachtte tot de Koning genoeg van zijn zoontjes zoû hebben.

- Ja, Basileus. Zij gaat zeker terug naar het vrouwenvertrek na haar vader verwelkomd te hebben.

Xerxes kende haar nauwlijks, herkende haar niet. Hij vond haar betooverend jong, mooi en maagdelijk, dat nichtje...

Hij fluisterde Hermotimos twee woorden in.

- Ja Basileus, antwoordde de eunuch en neeg ter aarde.
- Neem de jongens dan meê, beval Xerxes.

XLV

Artaynta, het mooie meisje, stond twee weken later voor Xerxes, die zat en zij was wel trotsch op de liefde van haar oom, den Koning.

- Artaynta, zeide Xerxes. Noem mij wat je hebben wilt en een kostbaar geschenk zal ik je geven.

Artaynta wist reeds lang wat zij vragen wilde.

- Zult ge mij toe staan wat ik u noem, o mijn oom en Vorst? glimlachte Artaynta in al het besef harer bekoorlijkheid.

- Ik zweer het bij den oppersten God der Perzen, zeide Xerxes.

Het was die onvoorzichtige eed, die Perzische koningen wel eens zwoeren en waarvan zij zich moeilijk los konden maken, als de eed bezwaren mede bracht.

Artaynta, hare handjes nog in Xerxes' handen, dacht, als een echte Perzische prinses, die in het vrouwenvertrek tusschen veel intrigues was opgegroeid, aan hare toekomst. Er waren zoo heel veel nichtjes om haar heen, dat zij voor die toekomst wel eens bezorgd was, te gelijk met hare moeder, Artaxixa, zij, die zoo uitmuntte in het maken van marmelade.

- Dan wil ik de vrouw worden, o Vorst en Koning, zeide Artaynta betooverend behaagziek; van uw zoon, Dareios. Dan wil ik uw schoondochter worden, o Xerxes, en de kroonprinses van Perzië.

Xerxes fronste de brauwen. Hij was teleur gesteld, dat Artaynta in dit oogenblik der belooningen, dat volgde na weken van willige overgave, vooral dacht de vrouw van zijn zoon te worden.

- Dareios is nog heel jong, zeide Xerxes; en hij is eigenlijk bestemd om tot eerste vrouw te nemen... ik weet werkelijk niet wie van je nichtjes, Artaynta.

- Ik weet het wèl, zeide Artaynta schalk. Maar ik wil Dareios' eerste vrouw worden. Ik wil later koningin worden.

- Dat gaat niet, Artaynta.

- Dat gaat wèl, dwong Artaynta. Ik wil Dareios' eerste vrouw worden.

- Misschien kan hij je als tweede vrouw nemen...

- Neen, neen, dwong Artaynta. Ik wil de koningin worden.

- Je kan trouwen met Artaxerxes, Artaynta, poogde Xerxes te sussen.

- Ik wil niet, dwong Artaynta. Artaxerxes is nog een kind. Da-

reios scheelt maar een paar jaar met mij. Ik wil trouwen met mijn neef Dareios en koningin worden van Perzië. Oom en Vorst, je hebt gezworen mijn verlangen toe te staan.

- Eigenlijk is het niet zóó onbescheiden, moest Xerxes toe geven. Goed, Artaynta, we zullen maken, dat je de eerste vrouw van Dareios wordt...

- En dat ik koningin van Perzië word, later...

- Later, ja later, Artaynta...

- En dan wil ik nóg iets, zeide Artaynta, die nu eigenlijk aankwam met haar voornaamsten wensch.

- Wat dan nog meer, Artaynta...? vroeg Xerxes, een beetje bang.

Artaynta, liefjes, behaagziek, maakte hare handjes los uit de handen van Xerxes. Zij week achter-uit, als bereidde zij zich voor tot een dans, maar zij danste niet. Achter-uit wijkende, bereikte zij den zetel, waarover de prachtige mantel lag uit gespreid, de mantel, dien Amestris had geweven Xerxes.

En toen zeide Artaynta, haar handje uitstreckende naar den mantel:

- Ik wil dezen mantel.

Xerxes schrikte hevig op.

Maar Artaynta had zich reeds den Medischen mantel om geslagen. Het scharlaken purper met zwartblauwen, breeden rand en geheel overtogen met gouden weêrglans kleepte haar, of zij reeds koningin van Perzië was.

Xerxes was in één beweging op gestaan.

- Dat kàn niet, Artaynta! riep Xerxes boos.

- Jawel! dwong Artaynta en hulde zich in den mantel en bezag zich in den glanzenden spiegelwand zoo als Xerxes zelve er zich in had gezien: zij wendde zich en wendde zich...

- Het kan werkelijk niet, Artaynta! herhaalde Xerxes, rood van toorn. Het is de mantel, die Amestris mij weefde gedurende den oorlog. Ik kan je den mantel niet afstaan.

- Ik wil dezen mantel, dwong Artaynta en bezag zich. Ik heb hem tante Amestris zien weven: ik weet er alles van. Hij is niet zoo heel mooi geweven: er zijn fouten in. Kijk hier, in den rand...

Maar ik wil hem toch hebben. Ik geef den mantel niet terug, oom Xerxes. Ik hoû den mantel: hij is van mij nu...

- Heusch, Artaynta...

- Je hebt me gezworen, me toe te staan wat ik vroeg, oom Xerxes...

- Ja, maar je vraagt...

- Ik vraag niet veel. Ik vraag Dareios' eerste vrouw te worden en koningin van Perzië, later. En ik vraag dezen mantel: hij is niet eens zoo heel mooi geweest.

Xerxes, wanhopig, balde de vuisten, overmeesterde zich, wilde overreden.

- Artaynta, zeide hij zachter, innemend, toch hoog, toch vorstelijk, zoo als een vorstelijke minnaar hoog en innemend moet zijn tegen zijne nieuwe, jeugdige favorite.

Artaynta, het kàn niet. Heusch, lief kind, het kàn niet. Vraag mij iets anders.

- Ik wil niet.

- Vraag mij eenige steden, in bezit.

- Ik wil geen steden, zeide Artaynta. Ik wil den mantel.

- Vraag mij goud, goud, zoo veel als je wilt.

- Maar ik wil geen goud: ik heb goud genoeg en als ik koningin van Perzië ben, krijg ik alle goud, dat er op de wereld is.

- Vraag mij dan een leger, Artaynta. Artaynta, een leger is de grootste gift, die de Perzische koning geven kan. Een leger, dat je zèlve kunt commandeeren...

- Ik wil geen leger commandeeren, zei Artaynta. Ik wil dezen mantel! Ik wil dezen mantel! Je hebt me den mantel beloofd, oom Xerxes; je moet me den mantel geven! Anders breek je je koninklijk woord. En vertel ik alles... aan vader, vertel ik Masistes, dat Xerxes zijn koninklijk woord brak!

Zij had zich eensklaps als een kleine furie, gedrapeerd in den mantel, opgericht. Zij tartte hem. Slavinnen waren de Perzische prinsessen harer vaders, broeders, ooms, neven, maar zij maakten hèn tot slaaf, zoo zij verkozen.

- Maak dan, dat Amestris niet ziet, dat je hem draagt, zei Xerxes, terwijl Artaynta, lachende, weg slipte in het haar zwaar koninklijk omkleedende kleed.

Zij droeg de eerste dagen den mantel alleen voor haar eigen spiegel, bewonderde er zich mede in verschillende houdingen van aanstaande koningin van Perzië. Om haar bewonderden haar heur slavinnen. Toen, omdat de mantel zoo goed haar stond, werd zij driester. Zij waagde er zich mede buiten in de portieken. Hare moeder, Artaxixa, waarschuwde haar. De koningin-weduwen Faidyma en Parmis zagen er haar mede pronkende wandelen in het palmenbosch van het park. De praatjes gingen nu in het vrouwenvertrek gefluisterd van de een tot de ander, tusschen de vele prinsessen, de bijvrouwen, de slavinnen... Artaynta was de favorite van den Basileus en zij droeg den mantel, dien Amestris durende den oorlog geweven had voor Xerxes! Niet iedereen wilde gelooven: glurende kwamen de vrouwen kijken, om de zuilen heen. Eindelijk zag haar ook Amestris. Amestris was woedend, zij krabde zich van woede en ranselde met zweepen hare vrouwen. Er was in het vrouwenhof een hevige emotie, die verdrong de rouwaandoeningen om de gesneuvelde broeders, zwagers, neven, mannen ook, die verdrong ook de geheele emotie om den noodlottigen oorlog. De oorlog was zoo ver geschied, ginds, heelemaal in 'Europa': de mantel, hier in 'Azië', in Suza, het favorite-schap van Artaynta, dat alles was eigenlijk veel interessanter dan die oorlog in 'Europa', dan die 'Ioniërs' en dan Athene. De mantel, die was het, waarover alle vrouwemonden fluisterden, terwijl iedereen zag, dat Amestris woedend was en met zelf-gekrabde wangen liep.

En er was groote nieuwsgierigheid, wat Amestris doen zou...

Het scheen, zij zou niets doen. Tot de verjaardag van Xerxes naderde. Die dag was groot feest in de stad en het paleis. Het is de 'tycta', als de Perzen zeggen of het 'Volmaakte Feest'. Dagen van te voren zijn in de keukens de koks bezig met de immense pasteien en zoete geleie-taarten, en bakken de bakkers de duizenden broodjes in gewijde en symbolische vormen en de suikerbakkers bakken hun suikerwerk in die zelfde vormen. De zoete palmenwijnen worden gekruid en vermengd met myrica-honig...

Dien dag zelven, na offers den goden gebracht en tusschen zang, spel, dans, heeft plaats de wijding van het hoofd des Ko-

nings. De priesters zalven den Koning voorhoofd, kruin, slapen: de geuren druipen hem af van het blauwzwarte haar en langs den blauwzwarten baard. Door de geheele zaal geuren de zwoele oliën. Xerxes had Artaynta voor dien dag den mantel terug gevraagd; hij zat, in den mantel omplooid, terwijl de priester hem zalfde.

Toen at hij, alleen, op een verhevenheid, gediend door zijn naaste bloedverwanten: het was één glans van goud van alles waaruit hij at en dronk op het goud geweven tafellaken met de gouden franjes, die sleepten over de treden. En geheel het hof aanzag den Koning en het volk aanzag hem, van verre: het verdrong zich daar ginds achter de marmeren balustraden, om een glimp te pakken van al het geschitter en van de heiligheid van het vorstelijk banket.

Toen de Koning in statie gegeten had en gedronken, ieder gebaar een zwierige ceremonie, die Xerxes met bevalligheid en koninklijk bewustzijn volbracht, naderde het oogenblik, dat hij de geschenken zoû geven, aan alle de zijnen, aan geheel het hof, aan het volk. En dat hij toe zoû staan wat men hem vroeg. Het was voor den vrager wel gevaarlijk onbescheiden te zijn, maar tevens was de wet van het koninklijk huis, dat de Koning niet weigeren mocht. Omdat Atossa de plechtigheid niet bijwoonde om hare jaren, trad de koningin het eerste voor.

De Koning rees op, gratie-vol, voelende aller oogen op zich en vroeg Amestris wat zij verlangde.

- O, hooge Despoot, zeide Amestris; uw slavin vraagt u... den mantel terug...

Xerxes schrikte. Maar er was niet te weigeren: hofbeambten ontteden Xerxes van den mantel en naderden er mede Amestris.

Terwijl zij Amestris het zware kleed over de schouders hingen, voltooide Amestris:

- En Artaynta.

Nu verbleekte Xerxes en hij sidderde en was woedend te gelijker tijd.

Wat de koningin ook later zoû wedervaren voor haar onge-

scheidenheid, er was niet te weigeren. Tusschen de prinsessen gaf Artaynta een kreet van afgrijzen, maar er was niet te weigeren. Zij werd der koningin toe gevoerd en deze verwijderde zich, bevelende Artaynta achter haar mede te voeren.

Het was een schandaal, maar Amestris had zich gewroken. Het volk, daar ginds, zoo ver, begreep niet, zag openmonds al het schitterende pralen aan. Maar tusschen de zwagers, broeders, neven, tusschen al de prinsessen en de vrouwen, tusschen alle de duizenden van het hof was het stemmenrumoer. De belanghebbenden vergaten er om gunsten en geschenken te vragen...

- Wat wil Amestris met mijn dochter, o Vorst en broeder? vroeg Masistes, Artaynta's vader.

Xerxes, mantelloos, maar nog waardig, zeide iets... Het was niet verstaanbaar. Er was een algemeene verwarring. In de zuilengangen klakten woedende zweepen. Een pasteibakkersjongen, met rieten schalen vól gebak en suikerwerk, werd onder den voet geloopt...

Het was een schandaal, vonden de koningin-weduwen en Artazostra, de vrouw van Mardonios. De portieken zwermten vol vrouwen en vol woordengezwatel. Er waren heftige commentaren en nieuwsgierigheid wat Amestris met Artaynta zou doen. Er was afkeuring, dat de koningin zulk een feestdag, de dag van het 'Volmaakte Feest' bedierf, door zulk een schandaal te maken. Want een schandaal was het en dat juist, terwijl er zoo veel heerlijk gebak en suikerwerk was bereid...

Intusschen was Artaynta achter Amestris tusschen wachten en een zwerm van eunuchen, slavinnen in het vrouwenvertrek gekomen. En Amestris, die tot nog toe hare stille razernij had kunnen bemeesteren, wendde zich woedend om en balde de vuisten: wreed en vreeslijk stond zij voor Artaynta, die was neêr gevallen op de knieën, smeekend.

- Genade, genade! riep Artaynta, de handen heffende. Koningin, vorstelijke tante, genade!

- Nu ben je van mij! riep Amestris, terwijl het schuim van wreedheid, als in een komenden wellust, haar siste tusschen de

geklemd tanden. Nu ben je van mij! Eunuch, roep de beulen hier! Zij is van mij, die slet, ze is mijn slavin: de Koning heeft haar mij gegeven! Ik zal haar de borsten laten afkappen en die voor de honden gooien!

- Genade, genade! schreeuwde radeloos Artaynta's rillende stem en zij wrong zich over den grond, aan Amestris' voet.

- Ik zal haar den neus af laten hakken!

- Genade!!!

- De ooren!! De tong laten uit rukken!!

- Genade!!

- De lippen laten afsnijden!

Artaynta riep niet meer om genade. Maar zij schreeuwde, zij schreeuwde dol, zij schreeuwde met krankzinnig puilende oogen. Zij leed reeds, om haar angst, den gruwel, dien gruwel, die wel eens gebeurde om ijverzucht en haat, in de Perzische vrouwenvertrekken, dien gruwel, dien zij wel eens gezien had, dat geschiedde aan bijvrouw of aan slavin, maar nimmer nog aan een koninklijke prinses. De zweep regeerde immer, maar als de zweep te zwak scheen om te tuchtigen of te wreken, kwam de beul met zijn bijlen en scharen en tangen. Er was een ruischen van stijgende ontzetting onder de op elkaâr dringende vrouwen, die met de eunuchen zich verdrongen tusschen de zuilen en aan de deuren. Vooral toen de beul verscheen met zijn helpers en zij waren allen in feestgewaad omdat het de Volmaakte Feestdag was, de dag van des Konings jaardag en heilige zalving...

Op het zelfde oogenblik verscheen aan de deur, die naar de vertrekken der koningin-weduwen leidde, Atossa. Zij was heel oud, hare violette sluiers hingen moê en dicht als spinrag op spinrag en om hare takkige leden en om hare grijze haren en om haar gerimpelde trekken. In hare bevende, magere hand hing de zweep, die zij steeds droeg, maar die zij zoo moeizaam meer richten kon omdat hare jichtige spieren weigerden... Maar zij was zeer indrukwekkend, met de toe geknepen oogen, terwijl zij verscheen tusschen de andere koningin-weduwen, Artystona, Parmys, Faidyma, die haar hadden gewaarschuwd. Tusschen haar al-

len had zij het grootste gezag en de vrouwen huiverden meer voor haar dan voor den Koning zelve.

- Wat is hier te doen? vroeg zij met koele stem.

Amestris stond hoog, een furie gelijk.

- Moederlijkheid! riep zij. De Basileus heeft mij die slet gegeven om met haar te doen als ik wil! Die slet, die pronkt met den mantel, dien ik weefde voor mijn Gemaal! Ik zal haar de lippen laten afsnijden, de tong laten uitrukken, de ooren en den neus laten afhakken en ik zal haar de borsten laten afkappen en die voor de honden gooien!

- Grootmoederlijkheid! gilte Artaynta en kroop over den grond naar Atossa.

Genade! Genade!!

Maar Artaxixa, hare moeder, was met Artazostra, Mardonios' vrouw, in heftige beroering binnen gekomen. Zij hadden Xerxes gesmeekt om genade voor Artaynta: Xerxes had gezegd, dat hij er niets aan kon doen en de geschenken en gunsten uit moest deelen aan zijn kapiteinen en hofbeamten...

Een zweeps slag echter cirkelde als een slang door de lucht. De riemen ranselden neêr over Artaynta's rug en Atossa had goed geraakt. Het meisje schreeuwde van pijn, wat bloed purperde over haar nek.

- Weg!! riep Atossa razend. Hoor je me?! Weg! Naar binnen, naar je kamer! Teef!!

En de oude vrouw hief nogmaals de zweep, maar miste doel: de zweep viel haar uit de handen; slavinnen grepen die om strijd, boden de zweep krimpde en kruipde aan in geheven palmen.

Maar het was de genade, die de oude vrouw verleende, zij heerscheresse, almachtig, in het vrouwenhof, zij, de dochter van Kyros; zij, om wie zich reeds de legende weefde van eerbied en huiveringwekkendheid. En Artaxixa rukte hare dochter op, hare slavinnen stortten toe en een derde zweeps slag wees de schuldige maar wie genade verleend werd, den weg:

- Naar je kamer!

Artaynta, tusschen de vrouwen, vluchtte. Maar Amestris schreeuwde, of een prooi aan de bloeddorst van een dier ontsnapte.

- De Basileus heeft mij haar gegeven! riep zij razend in Atossa's gezicht.

De zweep spiraalde omhoog. De zweep kringelde als een slang door de lucht. De zweep dreigde Amestris, de koningin van Perzië, en uit de geknepen oogen van de almachtige Moederlijkheid flitste de woede en flitste het onaantastbare gezag.

Amestris schreeuwde naar de zuilen op, om hare fruiking. Hare handen krampten van woede, zij schreeuwde door en hikte in hysterische machteloosheid hare haar verstikkende snikken uit.

- Naar haar kamer, met de koningin! ziedde het tusschen Atossa's oude, dunne rimpellippen. Naar haar kamer! Ik heersch hier: ik, ik!

Alles beefde. Amestris gehoorzaamde. Hare slavinnen omringden haar steunende, terwijl zij met de vuisten sloeg en zich wrong als een overmeesterd wild dier: de eunuchen omringden haar, beurden eerbiedig voorhangen op voor deuren.

Atossa had een langzamen ommeblik van hare steeds pijnlijke, om ouderdom en ziekte geknepen oogen in verwrongen gelaat. Alles zweeg. Geen stem geluidde, geen woord ritselde tusschen de roerloze, op elkaâr gepakte vrouwen: prinsessen, bijvrouwen, slavinnen. Toen wendde Atossa zich langzaam om...

Zij verwijderde zich met de andere koningin-weduwen van Dareios: Artystona, Parmys, Faidyma. Om Artaxixa en Artazostra zwatelden dadelijk, in een nu niet meer bedwingbaar geruisch, de honderden vrouwestemmen.

- Ze heeft juist wat ze verdient! meende Artaxixa's moeder, op hare dochter doelende.

Er was heftige commentaar. Maar uit de portieken zwoelde het zoet lekker ruikend naar binnen, van de taarten en al het symbolische suikerwerk, gebakken voor het 'Volmaakte Feest'.

- Toch is dat geen reden, meende Artaxixa na; om zoo veel lekkers niet aan te roeren!

Allen waren het met haar eens. De stoet der slavinnen, die op bladen van riet het suikerwerk en de taarten brachten, vloeide binnen, plechtig bijna, met godsdienstige wijding, in hiëratische

houdingen beurende boven hare hoofden en voor hare boezems de heerlijk riekende snoeperijen...

- Wij zullen er Amestris van zenden, zeide Artaxixa.
- En Artaynta, zeide Artazostra, met medegevoel.
- En aan de koningin-weduwen, gonsde het heftig omrond.

Artaxixa en Artazostra kozen her en der uit de heerlijkheden en vol wijding begaven slavinnen zich met bladen-vol naar de koningin-weduwen.

Naar Amestris.

En ook naar Artaynta, die arme.

Dien avond verliep het Volmaakte Feest of er niets was gebeurd.

XLVI

De winter was voorbij, de vroege Zuidelijke lente woei met amandelbloesemgeur over Hellas, over Thessalië, waar Mardonios, tusschen de hem wel gezinde prins des lands, met zijn leger was gekampeerd. En de Atheners, die hunne verbrande stad weêr waren binnen getrokken, - maar nauwlijks hadden herbouwd om de onzekerheid der dingen van toekomst - en de Peloponnesiërs, die den muur over den Isthmos van Korinthe hadden voltooid, meenden het oogenblik gekomen hun gezamenlijke vloot - honderd-tien schepen - naar Aigina te zenden: strateeg en nauarchos was Leotychides, zoon van Menares, over de Peloponnesische, was Xanthippos, zoon van Arifron, over de Atheensche schepen.

Want Themistokles studeerde Perziesch. Themistokles, na de drievoudige haven van den Peiraieus bij Athene te hebben gesticht, omdat de bocht van Faleron wel wat klein was voor zulk een macht in wording als de Atheensche vloot, studeerde Perziesch. Themistokles, na muren om Athene te hebben opgericht - hij had, gedelegeerd naar Sparta, zóó traag de bepleitingen voort gesleept, dat de muren om Athene plots een voldongen

feit waren!! - Themistokles studeerde Perziesch. Waaróm had hij misschien niet dadelijk kunnen zeggen. Misschien ook wel en gevoelde hij, dat Athene nooit zoû blijven beminnen een die te machtig werd in haar republiek. Een, die te veel deed en gedaan had. Een, die de republiek tot zoo groote glorie had gebracht boven de andere Helleensche staten. Daarom, misschien, studeerde Themistokles Perziesch. Het was of hij voorgevoelde wat komen zoû in latere jaren: de nijldige beschuldigingen van Sparta dat hij geheuld had met den Koning van Perzië, zijne verbanning en zijn vlucht...

Zijn vlucht naar Perzië, maar nog in verre toekomst, dezer dagen, dat Themistokles, of hij, helderziende, iets van die toekomst ried, Perziesch studeerde...

Intusschen bedacht Mardonios zijn groot offensief. Hij overwikte het met de bevriende Thessalische vorsten en hij deed meer: hij zond Mys, een Griek en geen Pers, naar alle orakels van Hellas. Maar het scheen wel of Mardonios, na dat prachtig gebaar voor Xerxes, na, geknield voor Xerxes, te hebben verzekerd, dat hij de Grieken zoû buigen onder Perzië's juk of sterven zoû, somber was geworden, wantrouwend. De winter van wachting was als een ballingschap, hier in Thessalië. Mys kwam terug met verschillende antwoorden verschillender orakels en Mardonios werd er niet blijder om.

Vóór te besluiten tot het groote, beslissende offensief, dacht Mardonios er plotseling aan de vrede den Grieken te bieden.

Waarom eigenlijk deze oorlog, waartoe hij zelve zoo gedrongen had? Uit wraak om zijn vroegeren nederlaag van tien jaren her, toen hij nog een enthoeziast jeugdig veldheer geweest was, een bloeiende prins, die de groote dingen voor zich uit zag stralen en die zich verveeld had te Suza, in de weekheid en intrigue der vrouwevertrekken? Waarom eigenlijk deze oorlog? Om Atossa Lakedaimonische dienaressen en Korinthische te bezorgen? Waarom deze oorlog? Om zich te wreken over invallen der Grieken in Klein-Azië? Mardonios wist het nauwlijks zelve meer. Het was of hij meer dan een jaar ouder geworden was, de zwager van

Xerxes, gedurende de matte maanden, die gevolgd waren den ramp van Salamis en de vlucht van den Koning. Als Xerxes, sliep hij niet meer. Voelde hij niet meer zóó zeker, wat hij wilde... Was er een tegenzin, bijna, in hem, den oorlog voort te zetten... Verlangde hij naar Perzië, Suza, zijn vrouw, Artazostra, zijn jonge kinderen... Voelde hij tegen zich een geheime kracht... Een Noodlot, dat school in deze vijandelijke luchten, hoe zij ook gebalsemd waren dezer dagen van de bloesemende amandelen... Scheen het of de goden van Hellas scholen, ergens, achter de langzaam drijvende voorjaarswolken in den blauwen ether en sterker zouden zijn dan Perzië's goden, wat Xerxes ook altijd beweerde...

Mardonios gevoelde zich moê en vol heimwee... Hij zond naar Athene een hoogen gezant, Alexandros, zoon van Amyntas, vorst van Makedonië, zeer Perziesch gezind, Perziesch verwant, een Perzische ziel en daarbij gast-bevriend met de Atheners, die hem veel waren verschuldigd om vroegere dingen. Mardonios zond Alexandros naar Athene, om te bewerken, dat de sterke, jonge zeemogendheid de Perzische hand niet zoude weigeren.

Dan zoû Mardonios, hij, het wel klaar spelen met de Verbondenen te land.

Het was een illusie om moêheid, het was een zwak oogenblik, waarvan Mardonios zichzelf nauwelijks rekenschap gaf. Mardonios bood de vrede aan...

XLVII

Alexandros sprak tot de verzamelde Atheners:

- Atheners, hoort wat Mardonios u meldt door mijn mond: 'Boodschap is mij geworden van den Basileus en hij zegt: ik vergeef den Atheners wat zij misdeden...'

Het was een ingewikkeld begin, dit begin van Alexandros' toespraak. De ikvorm sloeg eerst op Alexandros zelven, toen op Mardonios en ten slotte op Xerxes. Wie ver stond, begreep in den

beginne niets van dien drievoudigen ikvorm. Het scheen een oogenblik, dat Alexandros den Atheners vergaf wat zij misdaan hadden.

En wat hadden zij misdaan? Die eerste woorden van Alexandros wekten geen sympathie. Alexandros echter, bewust van zijn sprekerstalent en van de verplichtingen, die Athene, om vroegere dingen, aan Makedonië had, ging voort, zeggende wat Xerxes Mardonios had gemeld:

- 'Doe dus wat ik beveel, Mardonios en geef den Atheners hun land terug...'

De verst staande Atheners begonnen eerst langzamerhand te begrijpen en een Athener is lang niet dom maar de vorm, dien Alexandros koos voor zijn peroratie, was wel heel omslachtig.

- 'En laat hun nog ander grondgebied bij Attika kiezen.'

De verre Koning Xerxes, ver, daar ginds in Suza, beschikte wel heel eigenmachtig, dachten de Atheners.

- 'Dat zij leven volgens hun eigen wet...'

Zij zouden nooit anders...

- 'En dat, zoo zij bondgenootschap met mij, Koning der Koningen, sluiten willen, ik bevelen zal hunne verbrande heiligdommen te herbouwen.'

Dààr was het! Een gegons ging door de raadsvergadering, een rumoer, een gedruisch: bondgenootschap, bondgenootschap sluiten met Xerxes: nooit!

- 'Deze bevelen', ging voort Alexandros, nu of hij Mardonios ware; 'zal ik opvolgen, zoo gij mij geen hindernissen legt in den weg. Nu spreek ik u toe uit mijn eigen naam...'

- Uit Mardonios' naam, spreekt hij... meenden de dicht bij staande Atheners.

- En zegt hij wat Mardonios hem heeft gezegd...

Alexandros ging voort.

- 'Wat dwaasheid is dit den Koning den oorlog aan te doen?'

- Hij heeft óns den oorlog aangedaan! rumoerden de Atheners. De schuld is aan hem, aan Xerxes!

- 'Gij zult hem nóóit overwinnen en niet altijd kunnen weêr-

staan. Zijn groote daden zijn u bekend, ook de menigte zijner legers: ook hoordet ge van mijne strijdmacht...'

- Wat zegt hij? riepen de verren. Wiens strijdmacht?
- Die van Mardonios, verklaarden de dichter bij staande Atheners.
- 'En zelfs wanneer gij de overwinning behaaldet over mijn leger - wat gij, zoo ge wijs zijt, u niet zult inbeelden - zullen nog machtiger legers mij komen wreken. Waant gij u gelijk aan Perzië? Wilt gij uw vaderland en uw leven wellicht verhezen? Verzoent u dus met den Basileus...'

- Neen! riepen de verre Atheners, die hadden verstaan.
- 'Wilt zijn genade aanvaarden!'
- Wat voor genade? Neen!!
- 'Nooit zullen eervoller voorwaarden u worden geboden, o gij, Atheners!'

Er was een heftig rumoer. Alexandros echter ging voort:

- Zie daar, Atheners, wat Mardonios mij beval u te zeggen...
- Spreekt hij eindelijk uit zijn eigen naam? rumoerde het ontevreden.
- Wat mij betreft, zal ik uitwijden hoe welwillend ik u gezind ben!
- Hij is een Pers, hij is een Barbaar!
- En mijn raad is: verwerp niet Mardonios' woord! Gij zijt niet in staat tot het einde

Xerxes te weêrstaan.

- Hij is voor ons gevluht, na Salamis!
- Zoo ik u machtig wist te weêrstaan tot het einde, ware ik hier niet met dit voorstel gekomen. Des Konings macht is onmetelijk, is bovenmenscheijk. Zoo ge niet bondgenootschap met Perzië sluit op zoo voordeelige voorwaarden...

Het rumoer was oorverdoovend. Alexandros' woord ging verloren in de zee van nijdig geroezemoes.

- Vrees ik voor u! Voor u vooral! Van uwe bondgenooten zijt ge het meeste bloot gesteld aan Xerxes' wraak! De eerste slachtoffers zult gij wederom zijn! Onschatbaar is wat de groote Koning u biedt. Gij zijt de eenigen aller Hellenen, wier vriendschap hij wenscht!

Zoodra Alexandros, tusschen het heftig rumoer, zijn rede besloten had, rezen de Lakedaimonische afgezanten, die de raadsvergadering bijwoonden, als een man op, waardig en verontwaardigd. Hun woordvoerder sprak:

- O Atheners, Sparta vaardigt ons af om u te bidden niets te ondernemen ten nadeele van Hellas. Niet het oor te leenen aan Xerxes' voorslag. Een bondgenootschap met Perzië zoû een schande zijn! Gij hebt den oorlog gewild tegen Sparta's wil...

Rumoer gonsde op. Sparta had wèl den oorlog gewild, riepen stemmen; de Atheners riepen om stilte.

De Spartaansche woordvoerder ging voort:

- De oorlog was eerst slechts uw zaak...

Tegenwerpend rumoer...

- Nu is de oorlog ons aller belang...

Gejuich, blijdschap als van uitgelaten scholieren.

- Zoudt ge, na de oorzaak geweest te zijn dezer rampen...

Heftige weêrstreving tusschen het volk; gesis om stilte...

- Nu Hellas willen zien buigen onder het Perziesch juk, gij Atheners, die steeds waart de verdedigers van der volkeren vrijheid?

Een immens gejuich, een immense schreeuw uit duizend monden tegen de tyrannie, tegen de overweldiging, tegen wie de wereldalmacht wenschte voor zich alleen.

De Spartaan had gewonnen. Hij vervolgde in nieuwe, frissche stilte, met zachte stem:

- Atheners, wij lijden meê het leed, dat gij leedt. Uwe huizen liggen in puin. Twee jaren oogsttet gij niet. Gevoelig aan uwe weeën bieden wij aan te voeden uwe grijsaards en vrouwen en kinderen. Laat u niet overhalen, smeeken wij u, door Alexandros' fleemtaal. Hij is een tyran, slaaf van een tyran. Weest wijs: vertrouwt den Barbaar niet, die is onvertrouwbaar, altijd!

Toen antwoordden de Atheners, bij monde huns woordvoerders, Alexandros:

- Het is onnoodig met pochende redenen, o Alexandros, zoon van Amyntas, der Meden macht op te blazen: wij weten als gij, dat grooter hun leger is dan het onze. Maar wij zullen, blakend

van heilig vuur, verdedigen onze vrijheid tot onzen lesten droppel bloeds. Zoek dus niet ons over te halen bondgenootschap met Xerxes te sluiten: nooit zullen wij dat doen. Boodschap dus aan Mardonios Athene's antwoord, o Alexandros: zoo lang de zon langs den zelfden weg stijgt en daalt, zullen wij nooit ons binden aan den Barbaar maar vol vertrouwen in de bescherming onzer goden en heroën, wier tempels en beelden Xerxes verdolg, zullen wij den overweldiger trekken te moet en hem verdrijven van onze gebieden.

Ademloos hadden de Atheners geluisterd; een eerbiedig gejuich steeg op; de woordvoerder hernam, nu dreigend:

- Wat u betreft, Alexandros, verkondig nooit meer dergelijke boodschap den Atheners. Maan nooit meer ons tot de schande aan onder schijn ons land te dienen want al bond wet van gastvrijheid en vriendschap ons samen, uit zoû het zijn met die wet!

Alexandros verbleekte; de Athener antwoordde nu Sparta:

- De vrees der Lakedaimoniërs, dat wij onderhandelen zouden met den Barbaar, is ongegrond. Wel schandelijk zoû zulke onderhandeling zijn. Neen, geen goud is er op aarde, geen land is er zoo schoon, dat ons zoû kunnen verlokken der Meden bondgenooten te worden om Hellas te brengen tot slavernij... Wij, Hellenen, zijn een van bloed en taal en de zelfde goden bidden wij aan, de zelfde taal spreken wij allen... O Spartanen, wij danken u voor het aanbod onze vrouwen en kinderen te voeden, maar wij zullen weten zelve te voorzien in ons onderhoud... En nu dit alles zoo is, leidt uw leger ten strijde... Zoodra de Barbaar gehoord zal hebben, dat wij weigeren wat hij ons biedt, zal hij Attika binnen willen vallen... Zijn wij hem dus voor in Boiotië!

Een heftige ontroering... Een geschreeuw, een gejuich, een gedrang. Alexandros, bleek en woedend, staat op het plein voor het raadsgebouw. Een heraut nadert hem en zegt:

- Alexandros, zoon van Amyntas, mij is geboden u te melden op straffe des doods niet langer te toeven in Athene dan die zon daar aan den hemel staat...

Uit de rumoerige menigte sist het, scheldt het, schimpt het. Eenige steenen vliegen de lucht door.

XLVIII

Mardonios, voelende, dat het Noodlot het wilde, verliet met de Thessalische vorsten, met heel zijn leger, Thessalië. Na straffe marschen vielen de Perzen Boiotië binnen en rukten het bevriende Thebe in: had Leonidas niet altijd zijn Thebaansche gijzelaars gewantrouwd?

Die van Thebe wilden Mardonios tegen houden zoo snel voort te varen.

- Gij vindt verder-op geen geschikte plaats te kampeeren... Volg onzen raad: zend geld naar Grieksche steden; verdeeldheid zal heerschen; met wie gij zult overhalen, zult gij de weêrspannigen overwinnen. Blijven allen vereenigd, zoo zult gij niet gemakkelijk meester over Hellas worden.

Mardonios, in de koorts, die als een noodlottig vuur hem schroeide, achtte niet het woord der Persgezinde Thebanen.

Hij viel als met een stormvloed Attika binnen; voor de tweede maal namen de Perzen Athene, tien maanden na de eerste inname. En Mardonios, glorifieerende, hoewel de stad geheel was verlaten - wederom hadden de Atheners toevlucht op hunne schepen voor Salamis gezocht, - gaf bevel, den Koning, in Azië, te melden Athene's val.

Dit gebeurde sneller nog dan door de prachtig geörganizeerde Perzische Post. Dit gebeurde door het snelle toortsbericht, zoo als Aischylos, de dichter-soldaat, in zijn Agamemnoon, aan Klytemnaistra laat melden den val van Troja. Toorts op een toren van Athene ontstoken, is vlammeende zichtbaar vele stadiën ver. De wachter op een tweeden toren in de Thriasische vlakte, ziet den vuurgloed in de nacht; hij ontsteekt op zijn beurt de toorts. Verder-op ontbrandt in de duisternis de derde fakkel van het overwinningsbericht. Langs de geheele kust, langs den langen weg ontbranden de toortsen en schakelen met gloed aan gloed de keten der vlammeende, snelle signalen. Vóór de nacht in den dageraad rozig weet Xerxes, weten alle Perzen, weet geheel Azië, Athene's tweeden val. Het snelschrift van vuur heeft in de zomer-

nacht zijn vlammeende letterteekens, die beduiden, dat Mardonios Athene nam, beschreven tegen de nachtelijke luchten van Athene tot Suza toe...

De Hellenen hebben geen tijd gehad den Perzen in Boiotië te ontmoet te treden. De Atheensche gezanten verwijten het in Sparta den Lakedaimoniërs, die vieren de Hyakinthia, de lentefeesten van Hyakinthos, den lieveling van Apollo. Zij manen de Bondgenooten aan minstens nu met hen samen den Perzen slag te leveren in de Thriasische vlakte.

Er is bondgenootschap, maar er is altijd het egoïsme der staten, zoo als er, trots vriendschap, het egoïsme der individuen is. De muur over den Isthmos van Korinthe is bijna voltooid: de Peloponnesiërs hebben eigenlijk weinig van de Perzen te duchten. En Apolloon is de grootste god en de Hyakinthia zijn heilige feesten, die vieren de wedergeboorte der heilige Natuur. Moeten de Lakedaimoniërs in vroomheid te kort schieten, al vallen de Perzen in Attika?

De Eforen van Sparta antwoorden echter den Atheners, na uitstel van tien dagen, waarin de muur, die hen beveiligd, geheel is voltooid: dat vijfduizend Spartanen, ieder van hen bij gestaan door zeven Heloten, die zijn hunne slaven, op weg naar Attika zijn.

De koning van Sparta, die de aanvoerder zoû moeten zijn van de Lakedaimonische strijdmacht, is Pleistarchos, de zoon van Leonidas. Maar het knaapje is niet meer dan een kind, dat speelt nog maar oorlogje met andere knaapjes en nu zijne moeder, Gorgo, de blonde, jonge vrouw van den koning-heros, die de eeuwige held der Thermopylai zal blijven, hem toe voert zijn neef en voogd, Pausanias, zoon van Kleombrotos, die veldheer der Lakedaimoniërs zal zijn, buigt Pausanias zich toe naar het kind en omhelst het kleine koninkje: groep en oogenblik van schoonheid zoo zuiver, dat het Homerische rythme in de blauwe lentelucht schijnt te trillen.

XLIX

Mardonios hoort, dat de Spartanen naderen. Wat hij ook heeft geïntregeerd met die van Argolis, het heeft niet gebaat: hun snelste hemerodromos of 'daglooper' is het hem komen melden, dat de Spartanen naderen. Mardonios zal niet in Athene blijven; slag zal hij leveren in de wijde vlakte van Thria of noordelijker nog, aan de andere zijde van den Kithairon...

Op nieuw gaat Athene in vlammen op; op nieuw worden niet alleen muren en gebouwen met mokerslag gesloopt maar zelfs der goden tempels ontziet Mardonios niet: het is het Noodlot van den Barbaar, dat hij, verblind één tragiesch oogenblik, verzuimt te sparen wat gewijd werd door de heilige eerediensten der menschen maar zoo het hem ooit verweten wordt, hij zal weten te antwoorden met het zelfde verwijt! En schuld heeft alles en iedereen en wereld; tijden en menschen veranderen niet.

De estafetten volgen elkander op. Zij melden, dat er een duizendtal Lakedaimoniërs naar Megara komen; zij melden, dat hun grootste legermacht naar den Isthmos tijgt, om den muur te verdedigen.

Mardonios, ook, beveelt een muur op te richten langs den Asapos en zijn leger ligt gekampeerd van Erythrai tot Plataiai toe. Maar te Thebe geeft Attaginos, zoon van Frynon, ter eere Mardonios' een groot festijn: vijftig Perzen van aanzien liggen met Mardonios aan; vijftig Thebanen mede. Op ieder der bedden ligt een Thebaan met een Pers, de wijnen vloeien de bekers in; er is weelde van gerechten er is zang en spel en dans.

Een Pers vraagt aan Thersandros van Orchomenos, met wien hij samen aanligt, in het Grieksch:

- Waar zijt gij van daan, tafelgenoot?
- Van Orchomenos, zegt Thersandros. Maar zeg mij, op uw beurt, tafelgenoot, waarom zijt gij zoo ontroerd?

Want de Pers, doende de vraag om niet anders dan hoffelijkheid van tafelgesprek, is zeer bleek, zijne oogleden beven, zijne handen trillen.

De Pers antwoordt:

- Zal ik u zeggen wat mijn ontroering is, die ik zelfs niet schijn te kunnen verbergen achter tafelkout? Zoo hoor dan, Thersandros van Orchomenos, opdat gij van mij, die mede met u plengde uit de zelfde schaal, in de dagen, die komen zullen, een herinnering zult behouden, een herinnering u wellicht voordeelig.

De Pers grijpt Thersandros' arm en zegt:

- Ziet gij de feestvierders daar allen liggen?
- Ja, zegt Thersandros en kijkt langzaam rond.
- Ziet gij, daar ginds, tusschen de zuilen en gordijnen door, in de vlakke, schemeren het leger?

- Ik zie, zegt Thersandros.
- Ziet gij niets meer? vraagt de Pers, huiverend.
- Ik zie niets anders, zegt Thersandros verbaasd. Wat wilt ge, dat ik meer zoû zien?

- Ziet ge dat vreemde licht niet?
- De dag is bewolkt, de zon is schuil.
- Maar ziet ge niet dat blauwige, vale licht, dat over het leger ligt?
- Neen...
- Ziet ge niet dien bleeken, huiveringachtigen schemer, vaal als de naderende Dood altijd met zich mede sleept, een tragen mist gelijk...

- Ik zie het niet. Ziet gij het?
- Ik zie het...
- Gij zijt een gevoelig man; gij ziet de dingen met een zesde zintuig...
- Ik zie den nevel. Ik zie den mist. Dat komt van buiten, zie, dat huivert als een vale schemer over de tenten en soldaten daar ginds... En zie toch, hièr, hier binnen in deze zaal, huivert het vreemde schemeren als een tint van den Dood zelven, over Mardonios en over alle Perzen bijna, die hem omringen...

De beide tafelenooten zien elkander, bleek, aan.

- Gij zijt nu ontroerd als ik ben, zei de Pers.
- Ik ben ontroerd, zeide Thersandros. Ziet gij dat alles?

- Ik zie het.
- Wat voorspelt dit vreemde gezicht?
- Den Dood. Van alle deze Perzen, van alle deze mijne landgenooten... zullen ter nauwer nood, na enkele dagen, eenigen nog de zon zien. Ikzelve...
- Hij aarzelde; hij tàsste als om zich rond of hij de kilte voelde, die hij niet zag vlak om zich.
- Ik weet het niet voor mijzelfen, aarzelde hij. Maar zij allen...
- Hij wees in het rond.
- Zullen zij dood zijn? vroeg Thersandros.
- Zoo velen van hen.
- De Pers weende, achter zijn beker zich verbergend.
- En waarom dit Mardonios niet te melden?
- De Pers legde wederom zijn hand op Thersandros' arm.
- Neen, mijn gastheer, zeide de Pers. Wat God besloten heeft, is niet te wenden en wie niet gelooven wil, gelooft zelfs niet wat onbetwifelbaar is. Maar zie om u rond...
- Ik zie om mij rond... Ik zie vele Perzen, die...
- Spreek uit.
- Die bleek en ontroerd zijn als gij! Zien zij?
- Zij zien, zeide de Pers.
- Zij schenen te zien. Zij zagen, de, elkander nu bleek in de ontstelde oogen aanziende, Perzen, den valen schemer, den lijk-kleurigen mist, die dreef, één oogenblik, als een vizioen, om veler hoofden...
- Maar Mardonios zag niet en glimlachende, pratende met zijn tafelgenoot, Attaginos, deed hij, drinkschaal ter hand, de plenging...

L

Mardonios, vijf dagen later, heeft ontvangen per koninklijke estafette gelukwensch van Xerxes, om de tweede inname van Athene. De wastabletten hebben hem even gelukkig gemaakt. Hij

heeft toch behoefte aan eenzaamheid en, deze nacht, na een dag velerlei ontroeringen, aan lucht. Hij bestijgt zijn wit paard en hem vergezelt Artabazos, Farnakes' zoon, de veldheer van hooge verdienste.

Waarom deze ironie der gebeurtenissen, vraagt zich Mardonios af, terwijl hij zwijgend met Artabazos, langzaam voort rijdt, ter zijde van het kamp, en een wacht van enkele Onsterfliken, achter de veldheeren, volgen, gedempt den hoefslag der paarden. Waarom deze ironie? Deze zelfde dag, dat Mardonios Xerxes' gelukwensch ontving, is er een geweest van grooten rouw en smart. Nu is de nacht zwoel en starrenloos, bijna geheel donker en geheel stil, maar deze dag, o deze dag is bijna te zwaar geweest... De ingewanden der offerdieren, die de Eleïsche waarzegger, Hegistratos raadpleegde, bleven ook steeds ongunstig spellen en de verkenneren zijn komen melden, dat hunne offers den Grieken wel gunstig waren. De Lakedaimoniërs hebben hun kamp geslagen over den Isthmos, achter den muur; zij zijn toen met de Atheners te zamen, den muur om, voort gemarcheerd tot den voet van den Kithairon...

Maar zij zijn niet de passen van den Kithairon door getrokken. Zij schenen, voorzichtig, lang te beraadslagen, beschermd door de hun heilige bergen. Mardonios heeft dezen morgen zijn prachtige cavalerie bevolen hen aan te vallen en Masistios voerde het paardvolk aan. O, dag van wee, hoe kan de nacht zoo vreemd kalm, stil, donker en rustig zijn na wat rampspoedigs dien dag gebeurde! Hoor, er klinkt niets, dan de doffe hoefslag der paarden door de eenzaamheid, waarover de zwoele, zware hemel de duisternis floerst als met waden van dichten rouw! En Masistios, de held, op zijn Nizaïsch paard, goud getuigd, Masistios, zoo groot en mooi, als een der heilige helden van Perzië, wier schimmen nu om de goden zijn, Masistios is met zijn ruiters op de Grieken gestort en heeft hun veel kwaads aangedaan en hen voor wijven, die zich schuil hielden, gescholden. O, hoe zal Mardonios het melden nu, aan den Koning, wat is gebeurd!

Versterking kwam den vijand toe, Atheners kwamen, de Per-

zen lokten hen de passen door in de vlakte, de strijd ontbrandde. Maar Masistios, o dag van wee...! Hij reed voor, te overmoedig steeds voor een veldheer, te ongeduldig van moed en plotseling trof een pijl zijn prachtig paard in de flank. Mardonios, van verre, heeft het dier steigeren gezien, zijn dolle wanhoopshinnik gehoord en toen stortte het neêr, boven Masistios. En de Grieken stortten toe, lansen geheven, maar zij konden hem niet dadelijk treffen om de gouden schubben van zijn sterk kuras, tot zij hem troffen in het oog en hem doodden! En wat Mardonios zag van verre, zagen de Perzische ruiters, zoo dicht bij, niet terstond, omdat zij chargeerden en weêr, lokkende, weken en omdat niemand Masistios had zien vallen, onder hen allen. Tot zij het zagen en toe stormden om minstens het lijk van hun veldheer te hebben.

Hoe hebben zij om het lijk gevochten! En, toen zij het hadden, na verbitterdsten strijd, hoe hebben zij toen allen geweeklaagd! Hoe hebben de dappere Perzen toen als vrouwen en weensters geweeklaagd! Zij hebben zich haren en baard geschoren; zij hebben hun paarden de manen geknipt en hun lastdieren alle vlokken; zij hebben den grootsten rouw bedreven en Boiotië moet weêrgalmd hebben van hunne weeklacht. Deze vijandelijke hemel moet getrild hebben van hunne weeklacht. Want Masistios, de held, was niet meer. Zij hebben zijn lijk op een strijddar gelegd en hem langzaam door het kamp heen gevoerd. Alle soldaten liepen huilende van smarte aan om Masistios' lijk te aanzien. Wat was hij mooi en groot, zoo als hij daar lag, al was zijn oog geheel doorboord! Wat geleek hij den heiligen helden, die om Perzië's goden zijn! Zijn geest, zeker, was ook in het paradijs van azuur, waar Ormoezd troont in een glorie van licht, tusschen zijn staf van gevleugelde helden! Maar is de glorie daar hoog, de rouw drijft omlaag! O, de tegenspoed, de vreeslijke tegenspoed! Wat drijft er toch in de lucht? Wat dreigt er toch in de nacht? Is het werkelijk het loeren van Perzië's boos Noodlot? Zoû het mogelijk kunnen worden...? Na de Thermopylai, na rampzalig Salamis? Zoû er een verweeking vloeien, hier, uit deze vijandige atmosferen, in de kracht en de verwachting, die waren in hen,

overwinnaars trots àlles, tot nog toe, zij, die twee malen Athene namen? En als Mardonios zwijgend voort rijdt, naast zich, zwijgend, Artabazos, achter hen de wacht der Onsterflijken, zoû hij het willen uitschreeuwen naar dat raadsel van zware nachtlucht toe: zoû het mogelijk kunnen worden... dat hij, Mardonios, die dezen strijd en tocht heeft gewild en door gezet en die gebleven is, toen de Koning beter deed te gaan, verslagen zoû worden door deze Doriërs en deze Ioniërs? Dat de machtige Pers niet almachtig meer blijken zoû, na Kyros, na Dareios...

Het kan niet zijn. Mardonios herwint zich, zet zich stram. De stille, woordenlooze rit is ten einde. Daar is Mardonios' tent. Hij stijgt af en met Artabazos treedt hij binnen. Het is de weelde, die Xerxes hem achter liet. Het is zijn vergulde zetel, zijn verguld bedde, het kostbare vaatwerk, de weelderig geweven tapijten. Der lampen weêrglans spiegelt in al het brons en goud; de brandende pitten gloeien tegen de purperen tentwand. Er is beraadslaging, met de andere, ontbodene veldheeren en kapiteinen. Het is beter het kamp meer te verplaatsen naar het Westen toe: daar zijn zuiverder bronnen, daar is overvloed van water...

- Hoe heet de stad, waarbij wij dan zullen liggen? vraagt Mardonios.

En er klinkt door de tent een naam, naam, die als die van Thermopylai, van Salamis, een echo is van de eigene stem des Noodlots:

- Plataiai...

LI

Er zijn acht dagen voorbij gegaan. Over elkander, in de vlakte, aan den voet van den Kithairon, liggen de twee vijandelijke legers. Er is aan weêrszijden het achterdochtig geduld, er is aan beide zijden de wachting. Het is een nazomerdag; stapelende massa's blanke wolken drijven aan den wind-doorwoelden hemel. Aan den boord van den Asopos doet Hegistratos de offeringen.

Mardonios, ongeduldig, staat er bij, als de waarzegger, op een altaar, het ingewand der runderen raadpleegt.

- Spelt het gunstig? dringt Mardonios.
- Nog niet, zegt de waarzegger.
- Het Grieksche leger groeit eiken dag aan, zegt Mardonios. De verkenner meldt het allen.
- De voortekenen, zegt de waarzegger; zijn noch gunstig den Perzen, noch den Grieken, die met hen zijn.
- Den Thebanen niet?
- En niet den Thessaliërs. Het is beter te wachten.

Mardonios is zijn ongeduld niet meester. Vooral sedert den dood van Masistios is gestegen bij hem de koorts om wraak te nemen, eindelijk, op die Grieken. Hij beveelt nieuwe offeringen te volbrengen en een nieuwe waarzegger, Hippomachos van Leukas, zal der offeren ingewand verklaren. Maar ook die nieuwe waarzegger meent, dat, om tot een aanval te besluiten, het ingewand den Perzen niet gunstig ligt.

Mardonios zou de goden willen dwingen. Soms voelt hij het, zoo als zijne Perzen het zagen aan het feestmaal te Thebe. Zoo als zij den valen schijn zagen als eene bleeke sfeer van hen naderenden dood, zoo voelt soms Mardonios het. Maar hij wil het niet voelen. Hij wil dit maal winnen en hij is ziek van zijn ongeduld, om te beginnen. Des nachts, op het weelderige tentbed, dat Xerxes hem achter liet, kan hij niet slapen...

Er verlopen nog een paar dagen. De Perzen en ook de Thebanen rijden tartende telkens tot aan de boorden toe van de rivier en roepen den verbonden Grieken schimptaal toe. Waarop wacht het Noodlot, waarom sleept het de dingen, die gebeuren moeten, zoo voort, tusschen deze wolken, deze bergkammen en dezen stroom, tusschen die tenten daar ginds bij Plataiai en die tenten daar ginds aan den breeden voet der heilige bergen, de wijde vlakte tusschen de beide, van elkander verre, tentewemelingen, met nu en dan, over die vlakte, der Perzische ruiters tartende ommerij, hun in de vuist zwierend drillenden speer, hun schimpenden roep of die Ioniërs en die Doriërs niet durven daar?!

Elf dagen nu liggen de legers over elkaâr. Wie zal den aanval beginnen? Wien zullen de goden de zege gunnen, die vliegt af van Zeus' opene palm? Hoe de Perzen ook tarten, de Grieken vallen niet aan en zijzelve... der offeren ingewand blijft hun te ongunstig om anders te doen dan te tarten.

Mardonios raadpleegt Artabazos en de andere veldheeren. Artabazos, die het ook zag, die het ook voelt, zegt:

- Breken wij het kamp op. Versterken wij ons in Thebe. Daar is voedsel en voorraad en voer. En hoor mij, Mardonios; laat ons dezen oorlog eindigen, als het kan, zonder meer te strijden. Het ingewand blijft ongunstig spellen. Laat ons de goden niet tarten. Zij zijn tegen ons... Zend den verbonden Grieken goud. Gemunt goud, ongemunt goud. Zilver ook en al het talrijke schenken drinkgerei van edel metaal, dat de Koning ons achter liet, zend alle die schatten den Grieken, zend ze aan wie onder hen voeren gezag.

De Thebaansche veldheeren beaâmen Artabazos' raad. Zij manen tot voorzichtigheid aan. De goden zijn niet gunstig gezind.

- De goden? roept Mardonios en richt zich hoog en dol, of een vervoering hem doorvaart. Welke goden? De Grieksche goden, aan wie wij offerden...?

- Onze goden, zegt Artabazos.

- Ik offer niet meer, roept Mardonios en de veldheeren zien hem ontzet aan. Ik wil de wet der Perzen eeren, en ik zal strijden naar der Perzen voorschrift. Te lang reeds vertrouw ik waarzeggers, onder deze vijandelijke luchten geboren. Ik vertrouw hen niet meer. Onze goden zullen ons helpen en mijn leger is machtig!

Niemand spreekt hem meer tegen: hij is de opperbevelhebber; hij heeft altijd den oorlog gewild en hij wil nu, trots alles, den strijd.

Zij zien hem hijgende staan en hij is tragiesch als de helden der latere tragediën. En hij ziet om zich en roept tartende uit:

- Weet een uwer van een orakel af, dat den Perzen voorspelt mijn dood in Hellas? Allen zwijgen. Sommigen wenden af het gelaat.

Mardonios roept:

- Daar gij niets weet of niets waagt te zeggen, zal ik zelve zeggen wat ik zeker weet. Een orakel voorspelde ons den nederlaag, zoo wij den tempel van Delfi plunderden. Onze goden hebben ons door aardbeving verhinderd Delfi's tempel te plunderen. Wij zullen ook nooit Delfi's tempel plunderen, wij zullen eerbied hebben voor der goden wil en dankbaar zijn voor hunne bescherming. Wij zullen de Grieken overwinnen.

Hij wenkt hen weg; de veldheeren verlaten somber de tent.

- Er is het orakel van Bakis, zegt een der Thebanen buiten.

- Hoe luidt het? vraagt Artabazos.

De Thebaan ziet om zich rond. Allen dringen luisterend om hem. Hij fluistert:

- 'De boorden van den Asopos zullen wemelen van Helleensche machten... Ik hoor den kreet der Barbaren... Den dag des Noodlots zullen in grooten getale de Meden vernietigd worden...'

- Er zijn meerdere orakels met dergelijken zin, zegt een Thessaliër.

De Thessaliër begint te fluisteren. Artabazos wendt zich af. Hij wil niet langer hooren. Hij weet, ook zonder de orakels, het Noodlot: hij voelde en hij heeft gezien...

LII

De nacht viel. Een starlooze, duisterende stilte zonk over de vlakte, over de bergen, over den vloed, over de beide kampen, Perzen en Grieken, hier en daar. De schildwachten stonden op hunne post; anders scheen alles en iedereen te slapen. Het vreemde raadsel des volgenden dags lag verholen in slaap en stilte en duister. Dit oogenblik was die vreemde rust, die zoo vaak vooraf gaat den donderenden storm des Noodlots en de schildwachten, bijna angstig om die stilte, luisterden uit, spiedden uit.

De Grieksche schildwachten, uitspiedende, uitluisterende, zagen een ruiter rustig over de vlakte rijden, uit het Perzische naar

het Grieksche kamp. Hij was een zwarte silhouet van man en paard in de grauwe nacht. Genaderd en op het wie-daar der wachten, riep hij, dat hij wenschte de Atheensche veldheeren te spreken. Hij had een toon van gezag en twee der schildwachten gingen den bevelhebbers melden: er was een ruiter gekomen uit het Perzische kamp.

De bevelhebbers, in de nacht, naderden de uiterste lijn der wachten. De ruiter, in donkeren mantel, op zwart paard, bleef roerloos.

- Wat wilt ge? vroegen zij hem.

Hij deed zijn paard twee passen naderen; hij zeide:

- Ik kom, Atheners, u een geheim openbaren. Ik verzoek het u allen te melden aan Pausanias. Zoo hij niet met u is: in de duisternis kan ik hem niet onder u herkennen. Ik ben een Griek, mijn geslacht stamt in de oude Grieksche eeuwen. Ik zoû niet willen, dat Hellas boog onder het Perzische juk. Ik kom u dus zeggen, dat het ingewand der offeren ongunstig blijft aan Mardonios: ware het gunstig gebleken, reeds lang zoû slag zijn geleverd. Maar desniettemin heeft Mardonios tot den aanval besloten...

- Voor wanneer?

- Voor morgen. Hij vreest, dat uw leger aangroeit. Maakt u gereed; zoo hij uitstelt den slag, blijft toch hier: hij heeft voorraad slechts voor twee dagen...

- Waarom verraadt gij in wier rangen gij strijdt?

De ruiter antwoordde niet. Hij vervolgde:

- Zoo deze oorlog eindigt volgens uw wensch, weest dan rechtvaardig wie, uit liefde voor Hellas, zich thans bloot stelt aan uiterst gevaar om u te melden van Mardonios' plannen.

- Wie zijt gij?

- Herkent gij mijn stem niet? Ik ben Alexandros, zoon van Amyntas; ik ben Alexandros van Makedonië, die in Athene u boodschappen kwam...

Hij wendde zijn paard langzaam om. In de nacht vervaagde zijn donkere silhouet, somber weemoedig als de Onzekerheid zelve, naar het donkere, Perzische kamp toe.

De veldheeren wekten Pausanias in zijn tent. Hij vreesde de Perzen en zeide:

- Atheners, gij ligt voor de Boiotiërs geschaard. Het is beter, dat gij verandert van plaats en u schaart vóór de Perzen, wier strijdwijze gij kent sedert Marathoon. Wij, Spartanen, streden nog nimmer met hen, maar wij kennen die verraders, Boiotiërs en Thessaliërs. Laat ons ruilen: gaat rechts, wij zullen links gaan.

- Wij kwamen het u voorstellen, zeiden de Atheensche bevelhebbers.

Atheners en Spartanen wisselden dien dag van plaats. De Boiotiërs meldten het Mardonios. Mardonios beval dadelijk den Perzen te wisselen met de Boiotiërs, zoodat zij wederom lagen voor de Spartanen.

Pausanias, wien dit gemeld werd, beval den Atheners wederom te wisselen.

Een Perzische heraut verscheen in de vlakte; hij knipte met de oogen in de zon, die verrees.

Hij spotte:

- Lakedaimoniërs! Men roemt u de dappersten van uw land en prijst u, dat ge nooit vluchttet en nooit uw post verliet in den strijd, maar op die plek den dood gaaft of ontvingt!

Hij lachte schimpend, vervolgde:

- Maar niets is minder waar: ge vlucht reeds zonder te strijden: ge laat den Atheners de eer zich met ons te meten: gij, ge kiest liever wie onze slaven zijn, slaven uit ùw bloed; om zekerder tegen te vechten. Gij valt ons wel bitter tegen: wij dachten, dat gij ons een heraut zoudt zenden, om ons uit te dagen, ons Perzen, maar ge bibbert van angst en ge wisseldet dezen morgen tweemaal van plaats. Maar nu wij het zijn, die u uitdagen, waarom zouden wij niet vechten gelijk in getal, gij, de dappersten, ha! ha! aller Grieken; wij, niet meer dan laffe Barbaren? Laat óns beslissen den uitslag des strijds of nà ons kunnen nieuwe troepen weêr strijden! Maar mij schijnt het toe, dat het genoeg, zoo gij Spartanen, zoo wij Perzen samen uit maken wie overwint!

De trotsche heraut wachtte tartend op antwoord. Hij was er

een, die niet gezien had en die niet voelde... Niemand antwoordde; de stem van het Noodlot der Perzen zweeg. De Grieken zwegen. De Pers haalde zijn schouders op, poefte minachtend tusschen zijn lippen en draafde terug, omkijkende om te vermijden een wellicht na gezondene pijn en hij schold minachtend nog uit de verte, niet hoorbaar meer, maar zijn mond gebarend van oude wijven en minne lafaards...

Hij doet Mardonios kond en meldt, dat de Spartanen niet durven, dat zij lafaards zijn en bibberend niet antwoordden van angst. Het jubelt in Mardonios nu: hij zou dezen trotschen heraut, dezen heerlijken held-van-zekerheid willen omhelzen. En hij beveelt zijne cavalerie zich over de vlakte heen te storten en de Grieken nog meer te tarten. Weldra wemelt het er van de ruiters. Weldra wemelt de breede vlakte tusschen Asopos en Kithairon van de prachtige Perzische Onsterflijken. Zij schichten stralen uit, de schitterende ruiters. En zij werpen meesterlijk de werpspies en spannen den boog en richten den pijl met een glorie van krachtige gratie: hun overal goud-aangetikte boogschutter-silhouetten op de mooie, gitzwarte paarden teekenen zich in dit begin van den strijd af over de vale geschroeide vlakte met zeer duidelijk geteekende lijnen en telkens spattende wisselvonken, vooral aan helm en schild. En hunne pijlen flitsen met dichte rissen sissende af door elkander in duizenden richtingen en kruisen elkander: nooit mist, brallen de schutters, hun schot.

LIII

De Grieken kunnen de fantastische Perzische cavalerie niet aan. Zij is nu hier, zij is dan daar, zij schijnt te spelen met haar vijand, zij spiegelvecht tegen de een weinig weifelende Grieken en hare pijlen treffen menigen man. De dag is heet en de Perzen verhinderen de Grieken de bron Gargafia te genaken: dat is de bron waar heel het Grieksche leger zich lescht. Zij zijn ongerust, de Grieken, zij hebben geen voorraad, zij lijden honger en dorst dezen zwoelen dag...

Pausanias beraadslaagt met de veldheeren: het is misschien beter het zoogenaamde 'eiland' te betrekken, dat ligt vlak bij Plataiai en tusschen de verschillende zijtakken van de rivier. Zij zullen die nacht daar heen marcheeren, zegt Pausanias, ook om die, hen dol makende, Perzische cavalerie te ontwijken. En de Grieken voelen het en zien het in eens: er is een onzekerheid, in de lucht, in deze zwoelte; er drijft een onzekerheid langs de bergen, over de vlakke; er is een onzekerheid, in hunne zielen. Een onzekerheid is er om Pausanias. Zij zien die in hem, zij voelen die in hem: het schijnt bijna of hij bang is... Toch stamt hij uit het zelfde geslacht als Leonidas en zijn diens voorouders de zijne...

Besloten deze nacht naar het 'eiland' te trekken, blijven zij toch den geheelen dag bloot gesteld aan het getreiter dier Perzische cavalerie. Zij bewonderen die schitterende ruiters huns ondanks. Maar des nachts weten zij het waterrijke 'eiland' te bereiken en overnachten vlak bij het Heraion, Hera's tempel, in zicht van Plataiai.

De dag van Plataiai breekt aan, de zon van Plataiai verrijst...

Toen Mardonios dien morgen vernam, dat de Grieken van kampplaats waren veranderd, riep hij juichende uit tot de Thessalische veldheeren:

- Wat zult gij nóg beweren, nu de Grieken hun kamp verlieten? Gij beweerdet, dat nimmer die Lakedaimoniërs zouden vluchten en dat zij de dapperste mannen ter wereld waren! Maar zij verwisselden eerst uit vrees, tweemalen, van standplaats en ligging en nu hebben zij voor goed genomen de vlucht! Zij zijn lafaards, tusschen alle Grieken, die lafaards zijn, maar ik vergeef u, dat gij hen preest: gij kendet slechts hen en niet óns, Perzen! Meer verwonderde het mij, dat zelfs Artabazos, hij, een Pers, die Lakedaimoniërs scheen te vreezen en ons leger wilde doen wijken tot in Thebe toe! Dat zal de Koning eens weten! Maar eerst zullen wij die vluchtende Grieken niet laten ontsnappen: achtervolgen wij hen en verdelgen wij hen dezen dag voor goed!!

Het geheele Perzische leger trekt den Asopos over. Het overstroomt als met een breede zee - infanterie en cavalerie - de

vlakke. Het draaft juichende in onoverzienbare breedte aan, de zon van Plataiai te moet, niet anders denkende, dan dat werkelijk de Grieken gevluht zijn en volgende het spoor van hun marsch naar het 'eiland'. De Atheners, die achter de heuvelen liggen aan den voet van den Kithairon, zien de Perzen eerst niet. Zoodra zij de juichende storting zien der Perzen over de vlakke, rukken de Atheners hunne geplante standaarden uit en rennen de heuvelen over, de vlakke in met een schrikwekkend geschreeuw van brullende kreten.

Een heraut, door Pausanias in niet te verdrijven onzekerheid gezonden naar de Atheners, draaft over de heuvelen hen te gemoet: hij schreeuwt, dat de geheele Perzische cavalerie op de Lakedaimoniërs los stormt: hij roept de Atheners te hulp; hij roept hen toe minstens boogschutters te zenden: zij kunnen, te voet, de Perzische cavalerie niet aan. Het geheele Atheensche leger, brullende, schreeuwende ontzettend, over de heuvelen, over de vlakke, stort in de richting der Perzen, die hen niet achter zich verwachten. Zij zijn zwaar gewapende hopliten: de Perzische boogschutters, verrast zich omwendende op de van het geschreeuw verschrikte en hoog steigerende, hinnikende rossen, wenden zich half in het zadel en richten de pijlen: een wolk van pijlen donkert de lucht door, de pijlen kruisen elkander, als weven zij, snel schichtend, een dadelijk weêr zich verscheurend, donker net door de lucht... De onophoudelijke pijlen, de duizenden pijlen verhinderen de Atheners te naderen...

LIV

In het 'eiland' offeren de Spartanen en raadplegen de waarzeggers der offeren ingewand. Zij doen het terwijl hunne krachtigste troepen - vijftig-duizend man - front hebben gemaakt tegen de Perzen. Maar het ingewand ligt den Spartanen ongunstig en intusschen, achter een wal van schilden, het eene schild vlak naast het andere, het eene schild vlak boven het andere, schiet de Perzi-

sche cavalerie, schiet de Perzische infanterie vóór haar, de onophoudelijke, de duizenden pijlen af. Het is een geduister van pijlen in het vreeslijke, zwoele, zwaar hangende noodlotlicht van deze vreemde nazomerzon, die schijnt maar niet goud schijnt, aan dezen hemel, die onbewolkt blijft maar niet blauwt. Daar ginds vallen honderden Spartanen, getroffen door de niet te vermijden pijlen; hier, midden op het 'eiland', richt Pausanias handen en oogen naar den tempel van Hera en smeekt met luide stem der godin hare hulp af.

Zoodra hij zijn smeeking volbracht heeft, o wonder, spelt het ingewand van het versch geslachte offerdier een den Grieken gunstig teeken. Kan het waar zijn? De onzekerheid, plotseling, is opgeklaard in Pausanias, en zoodra het bekend is, dat de goden gunstig zijn, is alle weifeling weg uit die vijftig-duizend Spartanen. En schijnt het, dat ook het Noodlot zelve plotseling besloten heeft, en zich openbaart in de zielen der tot nog toe aarzelende strijders. De Lakedaimoniërs, in een razenden opruk hunner dicht aan-een gesloten rangen, storten, zonder de pijlwoik meer te achten, op de Perzen toe. De pijlen schieten over hun plotselingen stormloop heen. Lakedaimoniërs en Perzen zijn elkaâr vlak bij genaderd. De wal der schilden is tusschen hen. De Perzen wijken naar het Demetreion, den tempel van Demeter, dat daar verschrikkelijk noodlottig rijst, met zijn oude muren en zware tympaan, als zal het der Perzen wijking tegen houden. En de barstende wal der Perzische schilden splijt hier en daar met breede spleten open: handgemeen zijn Perzen en Grieken: de Perzen buigen en breken hun speren den Grieken uit de vuisten. Nu wordt het de, als op een hoop gestapelde, krijgswode van één tegen één, van twee tegen twee, van tien tegen tien, onder de neêrslaande hoeven der steigerende paarden der Perzen, maar licht gewapend de Perzische infanterie, zwaar gewapend de meer en meer aandreunende, zware, Grieksche hopliten...

Tusschen het dichtste gewoel rijst op zijn witte paard Mardonios, zwaard in de vuist, dol van oogen en voert en vuurt zijn Onsterflijken aan. O, ironie van dien naam: zij vallen bij tientallen

om hem heen, nu zij vallen om hun moed, die tot overmoed groeit, om hun woede, die wordt onvoorzichtigheid. Want nooit dachten zij aan de mogelijkheid van een nederlaag, zoo als zij ook nimmer dachten, dat hun lange Medische kleed, onder hunne kurassen uitwapperend, hinderlijk zijn kon in den strijd, zoo als zij ook nimmer dachten, dat hunne lichte, sierlijke wapenen, die zij droegen met boog en pijl, niet bestand zijn tegen den aanval der zwaardere Grieksche wapenen. Maar zoo lang zij hun veldheer zien, tusschen hen in, hen aanvurende, hen aanvoerende, verweren zij zich wat zij kunnen en leggen een groot aantal Lakedaimoniërs neêr.

Plotseling echter treft het hen, dat Mardonios met een Spartaan in woedend tweegevecht is. Het is de Spartaan Arimnestos, die hem heeft aangevallen. Het zijn de twee zwaarden achter-langs de schilden twee, over en weêr, elkander kruisende... De Onsterflijken dringen dicht aan om Mardonios te ontzetten... Daar zien zij hun veldheer een heftige, van pijn verwrongen beweging maken, achterwaarts in zijn zadel... Hij balt de vuist toe naar den hemel, naar de goden, naar de goden van Hellas... Het zwaard valt hem uit de hand...

Er gaat een woedend geschreeuw op uit den dichten drom der Perzen.

Maar Arimnestos roept luid uit:

- Deze dag wreekt op Mardonios den dood van Leonidas!

Zoodra de Onsterflijken hun veldheer zien vallen - is er mogelijk nog één oogenblik de gedachte in hen, zich meester van zijn lijk te maken, dat achter-over glijdt van zijn paard in het gewoel - keeren zij zich in wanorde, schreeuwende van wanhoop en woede om en slaan op de vlucht. En het is of geheel dat immense leger, dat van zoo ver is gekomen, om de Grieken te tuchtigen, te eenen male ontwricht en ontzenuwd is. Bij drommen slaan zij op de vlucht. Het is of een vizioen van Demeter zelve, de godin, bij haar tempel de vluchtelingen verhindert schuil in haar heiligdom en heilige bosch te vinden, waar zij als smeekelingen bijna veilig zouden zijn: zij vluchten den tempel om, zij storten terug over de vlakke.

- Volgt mij allen, waarheen ik u leiden zal, zoodra ik beveel den pas te verdubbelen! heeft reeds Artabazos vóór dit oogenblik van algemeene vlucht tot zijne troepen gezegd; veertig-duizend man, die hij heeft willen redden, toen hij zag, dat Mardonios het onmogelijke wilde. En nù beveelt hij hen den pas te verdubbelen. Zij denken, dat zij Artabazos volgen den vijand met omweg te moet maar Artabazos weet, dat alles verloren is. Hij heeft het gezien, hij heeft het gevoeld en er is geen strijd noodig en nuttig tegen het Noodlot en tegen de goden. En hij vlucht, hij vlucht met zijn troepen niet naar den houten muur, die het kamp nog beschermt, niet zelfs naar Thebe... Hij vlucht met een wijden omweg naar Fokis; hij wil terug naar Thessalië, hij wil terug naar Perzië, hoe ver het ook is, hoe onbereikbaar Suza hem van hier toe schijnt. Hij wil wèg, om het den Koning te melden, dat er geen strijd nuttig en noodig is tegen de goden en tegen het Noodlot.

En overal, over de vlakte, de noodlottige vlakte van Plataiai vluchten de Perzen. Ook al hunne gepreste bondgenooten vluchten, al houden eerst de Thebanen nog stand tegen de Atheners... Er vluchten in drommen de duizenden; zij vluchten in stofwolken de verre einders toe, naar het Noorden, naar het Noord-Westen, in een vlucht, die als een epische paniek is, een vlucht van immensiteit, een vlucht van eenmaal verbondene maar door Mardonios' dood plotseling ontbondene volkeren; zij vluchten er zonder te vechten - wat geeft nog vechten nu Mardonios dood is! - zij vluchten àllen omdat het eerst de vertwijfelde Perzen het voorbeeld gaven en vluchtten en de Grieken achtervolgen de vluchtelingen en is er ook hier en daar nog een laatste schermutseling - de Boiotische cavalerie houdt nog éven stand - het is één algemeene, immense vlucht, een vlucht in een bloedbad van verschrikking zonder genade.

In het Perzische kamp, achter den Asopos, achter den houten muur, waar de houten kijktorens regelmatig uitsteken, zijn vele vluchtende drommen, zijn Perzen en duizenden andere Barbaren binnen gedrongen; zij versterken zich nog in aller ijl, zij weten zelfs de Lakedaimoniërs, niet bekend met het nemen van ver-

sterkte plaatsen, nog een wyl wel af te weren, tot de Atheners de Lakedaimoniërs helpen komen, tot de houten muren bezwijken, tot de Grieken binnen stormen in het Perzische kamp. Daar rijzen de prachtige tenten der veldheeren, te midden der duizenden andere tenten; daar steekt, even hooger, de punt van Mardonios' purperen tent uit, daar smeeken de Perzische slaven genade, daar schuilen bevende de vrouwen, bijvrouwen en bedgenooten der Perzen, daar plunderen de Grieken Mardonios' tent; zij torsen zijn zilvergevoeten zetel weg, de dolle weelde der vergulde en zilveren meubels, het kostbare vaatwerk; zij lachen om de kameelen, zij torsen weg de bronzen ruif zijner paarden, die is een kunstwerk van een Perzischen beeldhouwer en zij zullen het schoonste van dien buit den goden geven in hunne tempels.

Van een leger van driehonderd-duizend man ontsnappen ter nauwer nood aan den dood drieduizend weêrlooze, smeevende slaven.

En Artabazos, die vluchtte, vluchtte naar Fokis hij, die vluchtte, den wijden omweg om, die vluchtte met zijn veertigduizend, die vluchtte om Xerxes te melden...

LV

- Stapelt geheel den buit hiër! wijst Pausanias. Dat niemand, o Grieken, zich persoonlijk toe eigene één munt of één beker!

De Heloten, Sparta's slaven, torsen op een plein, midden in het kamp, den buit. Zij dragen de opgerolde zijden tenten aan, de tapijten en stoffen met goud en zilver doorweven, zilveren en gouden aanligbedden, zilveren en gouden drinkgerei en ketels en komforen. Het eenvoudigste keukengerei is van koper en brons. Zij ontdoen den tallozen dooden van hun ordeketenen en armbanden en van hun dolken en zwaarden, sierlijk bewerkt, met ronde steenen ingelegd; zij voeren voor de verzamelde Grieksche veldheeren de Nizaïsche paarden, de lachwekkende kameelen en de vreesachtige drom der vele vrouwen besluit den stoet.

Er zijn geen noodelooze gruwelen gebeurd. De schatten en, in kofferen en kisten, het geld worden geteld, gerangschikt, geboekt: een tiende zal den goden worden geofferd: de overwinnaars zullen later voor den tempel van Delfi er den gouden drievoet van smeden, dien een bronzen slang omslingert en die rijst op de drie koppen der slang en voor Olympia den bronzen Zeus, tien ellebooglengten hoog en voor den Isthmos den bronzen Poseidoon, zeven ellebooglengten hoog. Een tweede tiende wordt Pausanias aangeboden: het zijn vrouwen, paarden, kameelen, enkele talenten, allerlei gerei. Ieder, die zich dien dag van der Perzen Noodlot te Plataiai heeft onderscheiden, krijgt zijn deel van den verbazingwekkenden buit. Wat een weelde, wat een omslag, wat een gedoe van onnoodige dingen, uit Perzië mede gesleept tot hier, wat een slaven en vrouwen of een Perzische veldheerstent het Perzische koningshof ware! Pausanias, toch onder den indruk, van alle die weelderige voorwerpen, die hij, bekijkend met de andere kapiteinen, door de vingers laat gaan - een koffertje voor toiletvoorwerpen; het goud beslagen tuig van een paard; een armband, die een ordeteeken is - lacht, lacht bijna gedwongen, vindt al die dingen tóch wel mooi en beveelt:

- Hier de koks en de botteliers en de banketbakkers van Mardonios!

Zij komen vóór hem te staan, in gelid, geleid door hun oppersten.

- Bereidt voor van avond mij een maal, zoo als ge voor uw meester zoudt hebben gedaan! beveelt Pausanias.

De keukenslaven gaan aan het werk, de botteliers mengen de palmwijnen met myrica-honig: de zijden schermen worden op staken verheven; de zilver en goud beslagen bedden worden geschikt; op de tafelen dampen dan de fijne spijsen...

Maar Pausanias heeft eveneens bevolen een maal aan te richten naar de wijze der Lakedaimoniërs. In allen eenvoud staat de zwarte soep op de onbedekte houten tafel.

En Pausanias, lachende, wijst zijn officieren het onderscheid.

- Hellenen! roept hij uit. Nu ziet gij de dwaasheid van den Perzi-

schen Koning en zijn broeders, zwagers en neven: zij hadden zoo een uitstekenden disch en zij benijdden ons den onzen! Doen wij niet als zij en zetten wij ons neder aan deze Spartaanschen eenvoud!

Hij zet zich voor de zwarte soep. De anderen doen als hij, terwijl daar ginds de Perzische slaven - de slavinnen ook, die, getooid, meenen, dat de overwinnaars met zachte zeden haar toch wel vragen zullen te zingen, te spelen, te dansen - openmonds van verbazing blijven kijken, omdat die Grieken dat weelderig bereide gastmaal zelfs niet schijnen te zullen aanroeren. Maar misschien is het toch in dit zelfde oogenblik, dat in des Spartaans Pausanias' ziel binnen sluipt die vreemde nieuwsgierigheid naar de Perzische weelde, die hij nu versmaadt: misschien is het in dit oogenblik, dat god Weelde in hem zaait der zulk een eenvoudige krijgsmansziel giftige kiem, die hem later... zich zal doen kleeden in Mediesch gewaad, zal doen eten naar Perzischen smaak, en Xerxes' dochter zal ten huwelijk vragen... die hem later ten ondergang brengen zal...

Maar dit is nog de dag van Plataiai.

LVI

En dien zelfden avond is de avond van Mykale, waar wat restte van de Perzische vloot, bij Ionië verslagen werd door de zeemacht der Verbondenen en de Nikè's vliegen af van de open palm van Zeus naar die van Hellas zoo wel hier als daar, zoo wel naar Plataiai als naar Mykale... De god der Perzen, waarop Xerxes zich steeds beroepen heeft, heeft nièt geholpen...

De dagen in Suza slepen zich voort. Het zijn wederom de zwoele, zware zomerdagen; de duizenden rozen staan in rijksten bloei; in de portieken van het vrouwenhof zijn de vrouwen bezig met de zoete marmelade's en stoven de rozenbottels in den ziedenden suiker. Want wel is het oorlog en wel is er angst en somberheid

omdat de estafetten, die Mardonios zoû zenden, uit blijven en omdat geen fakkelbericht met snelle vuursignalen in de nacht gekond heeft van een beslissenden slag en de verdelging van de Verbondene Grieken om en bij Athene of waar ook in Attika, of misschien wel bij den Isthmos... maar het is toch ook den tijd van de rozen en het zoû jammer zijn ze niet te plukken en het zoû jammer zijn niet in te maken en te confijten de heerlijke bottels. De koningin-weduwen, Atossa, Artystona, Parmys en Faidyma zitten als steeds op hare divans; Amestris heeft zoo juist Faidyma wederom het verhaal van den valschen Smerdis uitgelokt, tot gegiechel van wie bij de koningin willen zijn in de gunst; Artaxixa bemoeit zich met den inmaak en Artaynta, hare dochter - o het voorval van den mantel en de kortstondige hartstocht van Xerxes zijn reeds lang dingen, die tot het Verleden behooren - ziet aandachtig naast Artazostra toe, want voor Artazostra thans, de vrouw van Mardonios, staat het groote weefgetouw en om haar rond beijveren zich de slavinnen purperen zijde en gouddraad te winden om de verschillende spoelen. En Artazostra is het, die een mantel weeft, een mantel voor Mardonios, haar gemaal, dien zij verwacht triomfeerende uit den oorlog te keeren en Artaynta, die nu de vrouw is van Dareios, den jeugdigen kroonprins - maar hij is nog zéér jong, een knaap en woont nog niet met haar, maar verblijft nog in het knapenkamp, waar hij de ridderlijke oefeningen leert - Artaynta bewondert den mantel, dien Artazostra voor Mardonios weeft en fluistert haar in, dat deze mantel veel mooier wordt dan de mantel, dien Amestris voor Xerxes weefde en die eenige dagen, hààr, Artaynta's, eigendom geweest is en Artazostra, gepleid en verlangende naar Mardonios' terugkomst, vermaant haar zàchter te spreken, opdat Amestris niet hoore...

- Er is een voorspelling, fluistert achter Artazostra een, purperen zijde windende, slavin eene andere in, die uit een korf de strengen zamelt.

- Welke? vraagt de andere, bijna onverschillig, want de voorspellingen wemelen aan het Perzische hof, maar zij doelen nooit

op een mogelijken nederlaag van Mardonios' troepen, daar ginds...

- Dat de prins Dareios geen Koning der Koningen worden zal, maar jong zal sterven... en dat Artaxerxes Koning zal worden...

De strengen zoekende slavin haalt onverschillig de schouders op, maar plotseling vallen beide plat op den grond voor-over en alle de andere slavinnen met haar, want het woord 'zon' heeft weêrklonken: Artazostra zegt, tevreden over haar werk, tot Artaynta:

- De Zon op den rug van den mantel wordt mooi!

- Heilig! murmelen, voor-over op het vloermarmer, al de slavinnen.

Er is buiten een aanzwellend rumoer. Zoû het eindelijk de, zoo goed geörganizeerde, Koninklijke Perzische post zijn, die brieven brengt van Mardonios en al de prinsen, die om hem bleven, aan hunne moeders, vrouwen, dochters?

- Het zal de Koninklijke Post zijn, zegt de koningin Amestris. Ik hoorde in langen tijd niets van mijn vader Otanes...

Het is niet de Koninklijke Post. Maar wat het wel is, is niet dadelijk te onderscheiden. Het is een vaag rumoer, aanzwellend, -zwellend door den binnenhof van-af den paleisvleugel, waar de vertrekken van Xerxes zijn. De vrouwen zijn hevig verschrikt: zij weten niet wat dit is, zij denken aan moord, aan brand, aan vreeslijke rampen: aan noodlottige tijding uit Hellas denken zij niet, denken zij nooit, daar zij altijd alleen zegevierende tijdingen uit Hellas ontvingen: tweemaal de inname van Athene... Van de Thermopylai weten zij niets en van Salamis heeft Xerxes zelve zich met twee woorden afgemaakt. Er zijn hun wel broeders, zonen, neven gesneuveld daar ginds, maar zij hebben gerouwd en geweeklaagd en de overwinnende Perzen, daar ginds, zullen wel wreken wie den oorlog vielen ten offer... Zij denken dus nóg niet aan noodlottige tijding uit Hellas, maar wel denken zij aan moord, aan brand, aan een ramp, die vreeslijk moet zijn. En zij storten allen toe, nieuwsgierig, huiverend, de oude vorstinnen, Amestris, de jonge prinsessen, al de bijvrouwen, al de slavinnen;

zij storten door den binnenhof naar de vertrekken des Konings... Er zijn de wachten, de eunuchen, er zijn de hoftrawanten; het is eene onbegrijpbare verwarring, tot zij plots in zijne opene audiëntie-zaal Xerxes zien, de oogen dol, de handen gekrampt en voor hem staat Artabazos, dien zij in Hellas, in 'Europa' als zij gewoon zijn te zeggen, wanen. En zij hooren Xerxes vragen:

- Dus Mardonios?

- Mardonios is gevallen!! antwoordt Artabazos.

Er stijgt als één immense kreet uit der vrouwen monden, er zwaait als één immens wanhoopsgebaar met der vrouwen armen den hemel toe en Artazostra gilt:

- Mardonios... Mardonios... is gevallen?!

Zij kàn het niet gelooven, het is ongelooflijk, zij en Artystona, Mardonios' grootmoeder, storten in elkanders armen. Atossa, met de zweep, tikt de nieuwsgierige slavinnen uit haren weg, nadert haar zoon: de jonge prins Dareios, Artaynta's gemaal, is uit het knapenkamp aan gesneld; zelfs Artaxerxes, een kind nog, is met zijn paedagoog en eunuchen uit het binnenpaleis aan geloopt...

En Artabazos herhaalt het:

- Mardonios is gevallen!

Op nieuw de kreet, op nieuw het gebaar; de wanhoop golft als een stroom door het paleis; de minste slaaf nu weet, dat Mardonios is gevallen... Allen storten toe, onverhinderbaar: zij willen het Artabazos hooren zeggen, van den noodlottigen slag van Plataiai en hoe Mardonios viel.

- Lafaard, je bent gevlucht?! gilt Xerxes.

Artabazos beaamt het: hij is gevlucht, gevlucht met veertigduizend man; er wàs niet te strijden meer, zegt hij en als de Koning hem zijn vlucht verwijt, berouwt het hem niet te hebben gevochten en te zijn gesneuveld, maar hij is niet gevlucht uit lafheid: hij is gevlucht omdat hij gezièn had, gevoeld had, omdat er niet tegen te strijden meer viel, omdat hij den Koning het melden wilde.

- Wie zoû het anders in Suza hebben gemeld? roept Artabazos. Wat kan het mij schelen te leven, na die schande, ons Perzen over het hoofd gestort!

- Waar is je leger? schreeuwt Xerxes.

- Waar mijn leger is? In Thessalië bracht ik het nog en ik zeide den Thessaliërs, die nog niet van Plataiai wisten, dat Mardonios mij achter-op kwam met zijn legers en ik zeide hen, dat ik verder moest... en ik vluchtte, ik vluchtte verder - zij geloofden mij, de Thessaliërs; hadden zij mij niet geloofd, zij waren opstandig geworden, zij hadden mij gedood, Koning; niemand had in Suza het kunnen melden - maar nu, nu kon ik vluchten en ik vluchtte door Thrakië... de rivieren lagen droog, van graan was op de velden geen spoor... ik verloor overal mijn soldaten... zij vielen langs den weg... de pest of de Thrakiërs sloegen hen neêr! Om het even wie: den geheelen weg van Thessalië tot Byzantium, ligt bezaaid met de lijken van mijne soldaten, die de roofvogels vreten...!

De kreten, de lange klaagkreten der vrouwen, der duizenden vrouwen, die allen zijn als klaagsters en weensters geworden, het duizend voudige gebaar der tot den hemel opgeheven armen vervult den hof, de portieken, geheel het paleis, omringt in een dichten drom van rumoerige wanhoop grootmoeder en vrouw van Mardonios, zijn jonge kinderen, die zijn aan komen loopen... De wanhoop overstroomt het paleis, de wanhoop stroomt de stad in en zij weten het nu eensklaps allen in Suza: zij weten van de Thermopylai, zij weten van Salamis, zij weten van Plataiai; de Perzische vrouwen, prinsessen of niet, weten het van hunne mannen en broeders en vaders en neven; zij weten het allen, allen, dat de God van Perzië niet heeft geholpen, dat de Perzische legers verslagen zijn, dat de Perzische vloten vernietigd zijn, legers van miljoenen, met àlle verbondene volkeren, waarover de Koning heerscht, vloten van duizenden schepen; dat alles en allen vernietigd zijn en verslagen. Al zijn de zeeën getuchtigd, de bergen doorboord, al is aan Perzië de Wereldalmacht gegeven, éénmaal, toen Kyros nog leefde...

Xerxes is voor het wanhoopsgeschreeuw gevlucht in zijn kamer. Hij is neêr gestort op zijn bed, hij staart door de open ramen de parken in: de palmen heffen er onbewogen de kronen

der waaierbladeren naar het zomerazuur van de lucht; alles is onbewogen: de stieretorsen, die de balken der cederen zoldering dragen; de loopende leeuwen van glazuursteen tichels, die de kamer rond gaan; de gespeerde, overdreven gespierde strijders in verhoogd email aan de deur kolossaal... En Xerxes staart en vraagt hoe het mogelijk is... zijn broeders Abrokomas en Hyperanthes, bij de Thermopylai, zijn broeder Ariabignos en zijn neven en zwagers bij Salamis, Tigranes - zoo groot was hij en prachtig - bij Mykale, Artayntes, Ithamitres, helaas, helaas, allen dood, dood, dood...! En nu Mardonios!

Hij wordt als gek, hij kan niet gelooven; enkele onbeschaafde Doriërs kunnen toch niet de geheele Perzische kultuur bedreigen; hij staat op, hij loopt op en neêr, hij luistert uit... het is of de schelle, ongebreidelde rouw- en wanhoopskreten der vrouwen tót hem snerpen, tot in zijn ooren, tot in zijn hersens... en hij valt neêr, neêr in de kussens, hij valt neêr met zijn neêr getuimelden Hoogmoed samen en hij staart, hij staart als krankzinnig.

Ginds, in de omlijsting der open gebleven deur, aan een opgeheven gordijn in het portaal, tusschen de kolossale speerdragers van email en glazuursteen, zijn menschelijker figuren zichtbaar geworden. Het zijn zes officieren van de koninklijke lijfwacht; het is hun bevelhebber - Artabanos heet hij - die hen aanvoert; zij hebben hunne zwaarden getrokken, zij hebben een konings-moord in den zin; zij zijn niet tevreden geweest over dezen oorlog; Artabanos, zoon van Artabanos, neef van Xerxes, beoogt zelve Perzië's kroon te dragen; zij zullen met hun zevenen Xerxes vermoorden als eenmaal Dareios en de zes Perzen den Valschen Smerdis. Artabanos zal Xerxes vermoorden, den knaap Dareios, het kind Artaxerxes... Is dit niet het oogenblik? Het oogenblik om te benutten? Den moord te doen, dàn nog geheim te houden, het lijkt op den gierentoren te leggen; in de stad te stookten tegen den Koning, nu hij den oorlog tegen Hellas verloor, nu zijn leger vernietigd werd, zijn vloot vernietigd... dan de paleisrevolutie voor te bereiden... Zie, daar ligt Xerxes, in een gestort met zijn Hoogmoed, daar ligt hij te staren, krankzinnig... Is dit niet het oogenblik?

Er is een seconde, één seconde van beraad, één seconde van weifeling en twijfeling tusschen die eierzuchtigen, een aarzeling...

Hóór, hoe de vrouwen schreeuwen van rouw, ontzenuwend der mannen eierzuchtigen moed...!

- Neen... neen... fluistert Artabanos, de zoon van Artabanos. Later... Later...

De officieren wijken, de jonge Artabanos, wijkt, het gordijn valt toe: alles is roerloos: de kolossale tichelbeelden, de leeuwen op de fries, de palmen in den tuin; Xerxes, die staart, krankzinnig...

- Mardonios! klaagt hij... Mardonios! Ithamitres! Ariabignos! Abrokomas!

Hyperanthes!

- Mardonios!! weêrechoot de schreeuw van rouw, ver, vèr van uit de vrouwevertrekken en het zijn als echo's over en weêr:

- Mardonios!

LVII

Het was negen jaren later en Athene, in deze jaren, was na de glorie der overwinning geworden een nieuwe stad, de eerste van Hellas, een stad reeds bloeiende boven alle andere Helleensche steden, boven Sparta, Megara, Sikyon, een stad vol belofte van het wonder, dat zij enkele tientallen van jaren daarna zoû zijn. De Gouden Eeuw kiemde met beginnende heerlijkheid, toonde reeds hare knoppende bloesems in Athene, koortsig opgebouwd, vól van een juichend leven, dat zich baan zocht te breken naar alle zijden uit, vól van een zich zalig uitjubelende vitaliteit, die met een nieuw heerlijk bloed zoû bezielen al hare jeugdige machten en krachten: hare durvende, met Foinikië wedijverende handel; hare geniale staatkunde van jonge en reeds glorievolle zeemogendheid, hare genialere geestesontwikkeling, die haar voeren zoû tot de hoogste spanning, ooit door menschelijke wijsheid bereikt; hare geniaalste kunstzin, die zoo wel woord als lijn en vorm - poëzie als bouwkunst en beeldhouwkunst - zoû op voeren in een

apotheoze van het menscheijk kunnen, tot de allerhoogste volmaaktheid.

Het was negen jaar na Plataiai en het waren de groote Feesten der Atheensche Dionysia, door Peisistratos ingesteld maar na de Perzische oorlogen, ter eere der maritime hegemonie van Athene boven alle andere staten van Hellas, ieder jaar met meer en meer levenskracht en edele schittering gevierd. Het waren die drie heilige dagen, gewijd aan den god Dionysos - zóó in Athene begrepen, die god van leven en jeugd en vreugd en jubel, als wellicht nergens anders in Hellas - en het was de negende van de maand Elafebolion, die overeen komt in tijdrekening met de maand April der latere eeuwen. En het was de zonneschijn van het Zuiden, de zalige zonneschijn van Attika, die blond is als de honig van den Hymettos en met der bijen gezoem in de verre, diepe, doorzichtige lucht vermengde zich de zoemende luidruchtigheid der blijde menigten, die zwermden over straten en pleinen, over de agora en langs de hellingen van den Areiopagos-heuvel, boven bij den Akropolis, waar de oude Tempel van Pallas-Athene nog wachtte te worden, weldra, het Wonder van het Parthenon - of beneden, om het Theater van Dionysos, het Theater van den god dezer blijde dagen... En de viooltjes, de viooltjes van Attika, in kransen gevlochten, en de rozen, de bloemen van de bloeiende Schoonheid, in tuilen verzameld, kocht zich een ieder, man of vrouw, die daar liep, met in zich de onontkoombare dronkenschap, niét de dronkenschap der Dionysische druiven, wier seizoen nà dezen volbloei zoû purperen, maar de dronkenschap der Dionysische jubelende levenskracht en geluksmacht, die trilde, trilde, trilde dezer dagen door lucht en zonneschijn, of overal in den ether lieren hingen, onzichtbaar, en weder trilden...

Alle vrienden van Athene, alle bondgenooten waren in feestelijke panegyriën over de wit stuivelende wegen, waren over de van golf gestilde zeeën aan gekomen, aan gevaren en dezen morgen werd het Theater van Dionysos, waarvoor alle menigten verzamelden tot ééne zee van menschen, geopend. Want de stemming van vreugde en zalig levensgenot was er eene, vermengd en

samen verweven met die Attische stemming van innig kunstverlangen: de zaligheid der Dionysia stemde in sublimen overgangen van harmonische geleidelijkheid samen met een wensch naar het genot van hoogste schoonheid, van zelfs tragische schoonheid, omdat de aanblik en mede-doorleving der tragedie, zoo de tragedie werkelijk een hoog kunstwerk is, er geene behoefte te zijn, die somber blijft stemmen en afkeerig maakt van de blijde vreugde des zaligen levens. En het was dezen morgen de eerste dag van den dichterwedstrijd: drie dichters zouden heden met elkander mededingen naar den prijs der tragedie. Fijne satyrische spelen openden de vertooning: vertooningen hunner drie tragedies, die na elkander plaats zouden hebben en de satyre was welkom dit blij levende, geestig pratende, druk oordeelende, niet sentimenteel volk maar toch, de tragedies, die nieuwe tragedies, die dezer dagen de dichters vertoonden, zouden, hoe zij ook vol waren van verschrikking om de almacht des Noodlots, dat zelfs huiverde boven de goden en den Hoogmoed der menschen verpletterde, de hoogste, edelste schoonheid den toeschouwers geven, die zij eerbiedig als een wonder geschenk dier dichters tot zich namen, om daarna te voelen de verzoening met het Al, omdat dit zijn moest als het was.

Het Theater van Dionysos stroomde vol. Aan den voet van den Areiopagos was het dezer dagen nog een wijde half-cirkel, meer in de grazige helling des heuvels gehouwen met uitsparing van ommegaande, opstijgende zodebanken en met banken van hout, dan wel een gebouw van enkel steen of marmer. Regen vreesde men niet dezer dagen; de zon was de zaligheid, die in dit seizoen geen brandende gloed nog was en duizenden, duizenden moesten plaats vinden. Ter gerieve der Archonten, en der magistraten, waren steenen banken voor de orchestra geplaatst: het ronde platform, geplaveid met groote, vlakke steen en waar in het midden de thymele rees: het eenvoudige altaar van Dionysos, op welks treden de fluitspeler zich zette, die met zijne modulatie regelde de passen des schrijdenden koors of begeleidde zijne reien. En het theater was nog geen monument en de schoonheid van het geheel

was nog om niets anders dan om die dichte, duizendtallige verzameling van toeschouwers, van gelukkig zich, in zich, om de Dionysia voelende toeschouwers, van heinde en verre gekomen over land en over zee: de schoonheid was nog geheel die van het primitieve, eenvoudige belang in de tragische dichtwerken, die, na hunne satyren, de drie wedijverende dichters dien dag zouden geven. Lang en langdurig was het genot, maar groot waren geduld en toewijding van dit publiek, dat er een was voor wie de satyre nog de dartelheid was maar wie de tragedie werd van een godsdienstig, hoogst ernstig belang, niet anders nog dan het slechts een eeuw vroeger ten tijde van Solon geweest was toen Thespis was rond gegaan met zijn kar, waarop hij de Dionysische mysteriën had uitgebeeld, hij als eenige tooneelspeler, spelende de drie rollen des treurspels en gemaskerd met niet meer dan met droesem van wijn... In geheele overgave van ziel volgde dit publiek van Atheners en Atheensche bondgenooten het werk der dichters, hunne vroolijke politieke satyren en, daarna, hunne, meestal mythische treurspelen, waarin de menschen hoogmoedig en schuldig, waarin de goden soms erbarmingloos maar rechtvaardig waren, waarin het Noodlot almachtig bleek. Maar toen het laatste spel des laatsten der dichters drie ten tooneele zoû worden gevoerd, ging een immense ontroering de volle menigte door, die daar op elkaâr zat gepakt op de houten banken of banken van zoden. De naam des dichters, reeds geen onbekende, ging eerbiedig gefluisterd om: Aischylos, zoon van Euforion... Hij had mede gestreden bij Marathoon, bij Salamis, bij Plataiai... Hij had, vroeger reeds, mede gedongen in den dichterwedstrijd met Pratinas en dikwijls een prijs behaald... En nu, dit nieuwe spel van den dichter-soldaat heette 'De Perzen'. Hij had er den tweede-akteur in gevoerd: de deuteragonista had hij bij den protagonist gevoegd: de verschillende rollen - vijf waren er in deze nieuwe tragedie der 'Perzen' - werden dit maal onder deze twee tooneel-spelers verdeeld. En men beweerde, in de tusschenpoozen vóór 'De Perzen', dat Aischylos zelve er de rollen van den protagonist zoû spelen. Het geen niet vreemd was: vaak nam de dichter de

hoofdrollen op zich. En een heilige nieuwsgierigheid bezielde tot een uiterste spanning dit publiek van toegewijde toeschouwers, die recht voor zich uit verlangende staarden - naar de nog leêge orchestra, naar het nog leêge proskenion, waar achter de skene, de afsluitende theatermuur rees, - tot het beginnen zoû. De ademen hijgden hoorbaar, bedwongen. De oogen staarden en de zielen staarden met de oogen meê. Er geluideloosde de heilige stilte, om deze kunst, die zich openbaren zoû en die niet anders dan godsdienst was en schoonheid tevens. Die zoû zijn verschrikking, ontroering en verzoenend mede-lijden ten slotte. Op de altaartree begon de fluitspeler te preludeeren. Tooneelschermen schoven uit achter de paraskenia en stelden, in eenvoudigst gestyleerde lijnen, voor een voorportaal van een Perziesch paleis. Het was niet de pracht der honderd stierkolommen en der groenblauwe tichel-randen van loopende blank- en gouden leeuwen, die praalde in Xerxes' paleis. Het was ter nauwer nood Perziesch: het was in sobere algemeenheid slechts even aangeduid als de voorstelling van koninklijke woonst. Ter zijde der eenvoudige zuilenrij verhief zich een eveneens eenvoudig grafmonument en het moest voorstellen het graf van Dareios, Xerxes' vader. In werkelijkheid was Dareios' graf een weelde van zuilen en kleurgloeïend bas-reliëf van verheerlijking boven een rots buiten Suza: hier, in Athene's theater, was het niet meer dan een grauwe aanduiding maar het scheen genoeg...

Toen traden ter beider zijde, uit de poorten van het paleis, zes grijsaards en daalden de treden naar de orchestra af en zij schreden om den fluitspeler rond. Het waren de twaalf Getrouwen, de aanzienlijke Perzen, die het koor samen stelden. En hun woordvoerder - de tweede-tooneelspeler - begon te zeggen, dat hen, de bewakers van dit trotsche paleis der Perzische koningen, sombere voorgevoelens bestormden...

Het koor, om den woordvoerder heen, gebaarde, met hem mede, zijne ontroering en angsten. De twaalf mannen, den maskerkop op, met den breeden trechtermuil, loopende op de hoog gezoalde kothurnen wijdstaps, in de lange Medische gewaden,

eenvoudiger echter dan die van Xerxes' minste dienaars, met de wijde gebaren hunner verlengde armen, waren als reuzen, maar van verre gezien, van de verste ommegangen, van de hoogste zodebanken, werden zij in dezen zonnemorgen vreemd en beangstigend indrukwekkend, zoodat vrouwen zich met angstige kreten dichter tegen hare mannen drukten en kinderen begonnen te schreien. Maar het gesis om stilte vereffende het ongodsdienstig rumoer; de kinderen werden weg gebracht, de bange vrouwen zaten stil. En de woorden des dichters voerden, aandachtig toegehoord, het gezag over de huiverende menigte. Hoe! Dit was Perzië! Dit waren de Perzische Aanzienlijken en zij voorgevoelden de rampen, die komen zouden! De twaalf Getrouwen noemden de sonore namen der Perzische prinsen en der Oostersche koningen, schatplichtig den oppersten Basileus en Despoot: zij roemden die prinsen en koningen; zij roemden de onvergelyklijke boogschutters, de onvergelyklijke ruiters, die hen volgden, en zij roemden ze in het Grieksch met de woorden eens Griekschen dichters en er was niets geen satyre in de hoog gedragene verzen, mocht van te voren satyre er geweest zijn in de voorspelen, satyre op eigene actueele toestanden en bekende persoonlijkheden. Dadelijk, in dit begin dezer tragedie, leefde er al een medelijdend gevoel-van-angst, in des dichters verzen, mede met die Perzische grooten, die somber voorgevoelden wat komen zou.

- ...'Op het dreigend bevel van hun Koning hebben alle Azië's volkeren zich gewapend... Wij, bevende grijsaards, hebben de bloeiende jongelingschap van Perzië zien ten oorlog tijgen...'

Er klinkt geen toon van ironie in deze regels van den Griekschen dichter-soldaat, die zijn overwonnen tegenstanders ten tooneele voert. Er klinkt niets anders in dan de hoogste, verhevene eerbied met de overwonnenen en zelfs het stille, geheime juichen om de Overwinning klinkt er niet door heen. Het is niets dan mede-leven met Perziesch smartbegin.

En de toeschouwers, allen Grieken of Verbondenen, de krijgers, die negen jaren geleden tegen deze Perzen hebben gestreden om hun vaderland te verdedigen, zijn ontroerd, omdat zij bewust

zijn, dat dit heilige kunst is, kunst uit hoogste menselijkheid gesproken.

- 'Met miljoenen armen gewapend, door duizenden schepen gevolgd, voor-uit jagende alle Syrië's strijdwegens, voert Xerxes ten oorlog de lans-werpande volkeren, onze boog-spannende krijgeren... Geen dijken zullen weêrhouden deze stroomen...'

De toeschouwers zien in verbeelding hun dierbare land nog eenmaal door de Perzische stormzee overgolfd...

- 'Het is als een draak met schitterende oogen, deze onmetelijke horden, die de Vorst van Azië aanvoert... Hij legt zijn juk van schepen over de zeeën en de zeeën verduren het juk, maar mijn sombere ziel beeft van angst, als ik denk, dat hij het lot zoo veler volkeren toe vertrouwt aan breekbare kabelen en brooze planken... O, rampzalig leger der Perzen: dat nóóit deze klacht weêr-klinke door Suza, de stad, leêg van verdedigers!'

Het Medelijden doorsiddert de toeschouwers: het Medelijden doorsiddert de krijgers van Marathoon, van Salamis en Plataiai, doorsiddert hen voor wie zij overwonnen!

- 'Maar ziet!' roept de koorvoerder uit. 'Daar treedt tot ons de Moeder van Xerxes: aanbidden wij hare moederlijkheid en hare vorstelikheden... Heil, o vorstin van Perzië, weduwe van Dareios, moeder van Xerxes: gij waart de vrouwe van Perzië's god, gij zijt de moeder van Perzië's god, zoo de goden de zege gunnen ons land en ons leger...'

Een beving om Schoonheid, naderende Ontzetting en immer doortrillend Medelijden doorvaart de dichte menigte, die staart, die staart... Want het is Atossa, de Moeder, die uit het paleis is getreden. Zij wordt uitgebeeld door den protagonist - den eersten-tooneelspeler-en men fluistert, dat dit de dichter zelve is, Aischylos. Gemaskerd met het tragische vrouwemasker, omhangen door den wijden, purper-gouden koninginnemantel is de figuur immens, bovenmenscheijk. Nauwlijks is er van realistische vrouwe-beelding een spoor in gebaar of diepe stem: dit immense, langzaam, wijdstaps bewegende beeld is meer ontzagwekkend dan vrouwelijk, en als Atossa hare vreezingen zegt, wier ontroe-

rende verzen beven door het open theater heen over de daar saâm gepakte Grieken, is deze schepping des dichters er eene, die geen oogenblik een Pers van het hof van Suza zal doen gedenken de magere, oude, heerschzuchtige, bijziende vrouw, in de violette sluiers en met de nerveuze zweep in van ouderdom onzekere hand... Maar méér is deze schepping, zoo immens op de kothurnzolen verheven, met het wijde, angstig gebaren, met de holle, diepe klaagstem, die uitzingt de onrust harer godinnezielgroote moederziel dan welke andere uitbeelding op dezen dag, in dit uur van godsdienstig medegevoel zoû kunnen wezen en het, haar Noodlot aankondigende, droomverhaal, dat zij den Getrouwen mede deelt, schijnt te komen als een zwellende wind van poëzie uit heel verre oorden van ongewetenheid en ongezienheid, aanvoerende op hare deinende rythmen de openbaring van de Onvermijdbaarheid. In angstige verzen vràagt zij, de Moeder van Xerxes; in reeds het Ongeluk vermoedende verzen antwoordt de woordvoerder der twaalf tot de Boodschapper nadert - de tweede-tooneelspeler - die met kreten van ontroering verzekeren komt, dat wat de Grijsaards vreesden, wat de Moeder droomde, bewaarheid geworden is, bij Salamis! Hij komt van Salamis, de Boodschapper en de heftig ontroerde toeschouwers, zij heugen zich Salamis, van negen jaren her, de zege van Athene's vloot over de duizenden Aziatische schepen en hoe kan het anders dan dat, trots het goddelijk medegevoel, de menschelijke trots in hen hoog rijst! Maar geen oogenblik zal van ruw brallenden triomf getuigen één rauwe kreet uit de menigte, één onmeêdoogend woord van den dichter: hoog van Medegevoel blijft de Muze, de tragische, die den dichter-speler bezielde toen hij dichtte, die hem bezielt, nu hij speelt. En de Moeder, Atossa, vraagt den Boodschapper het verhaal te doen van den slag van Salamis...

Van herinneringen overvol beven de toeschouwers naast elkaâr, starende de oogen, hunne zielen starende met die oogen mede... O, deze glorieuze verzen, die dóór het verhaal heen van den Ramp van Perzië, als een glans door een wolk heen, schemeren in maatvolste Schoonheid, met de Glorie van Athene, de Zege

van Hellas! Hoe zij de vreugd om zichzelf met het medegevoel om die anderen doen deinen en weder deinen als met de golven van een oceaen van menscheijkheid! Voor de starende oogen en zielen dier toeschouwers is verdwenen alle idee van tooneel, van tooneelopvoering en wedstrijd; zij leven alleen met het hoogste Medelijden mede de hoogste Blijdschap, dat zij het vaderland hebben gered voor dezen dag van reinsten Triomf; zij weenen hunne tranen om den Schuld van dien Koning, wier Moeder om hem van smarte schreeuwt, maar hunne monden hijgen in glimlach om hun eigen Geluk, dat de goden, rechtvaardig, hèn gunden en de spanning is bijna ondragelijk om de wederoproeping aller dezer herinneringen, die overstelpen! Tot de Schim van Dareios uit het grafgesteente opgeroepen door der Perzen weeklacht, aan Atossa en de Twaalf voorspelt nog gróóter ramp dan Salamis, voorspelt wat na Salamis gebeuren zal, voorspelt wat de toeschouwers weten, dat reeds gebeurde negen heilige jaren her, tot de Schim van Dareios Plataiai voorspelt! Het is als een donderende aankondiging van het Noodlot zelve, dit verhaal van de Schim van Xerxes' Vader, tot de Koning zelve verschijnt - en de toeschouwers vergeten, dat deze in wanhoop, met verscheurden mantel en leêgen pijlkoker aanstortende, gemaskerde reuzenfiguur wederom de eigen dichter, Aischylos, is, de protagonist, die beide hoofdrollen speelt - en de toeschouwers zien in de radelooze verschijning niet anders dan Xerxes zelve, de gestrafte Schuld, den verpletterden Hoogmoed: de ontroering om hem is niet meer te dragen en geen schimpwoord zal hem toe-gegooid worden, maar de borsten deinen en dalen met de wanhoopsheffing en - daling der verzen, de monden hijgen, de stille tranen vloeien, tranen door heilige kunst gewekt in de zielen der veroveraars om hunne overwonnenen: Xerxes schreeuwt zijne radeloosheden uit, de Twaalf Getrouwen weêrechoën hem:

- 'De macht van Perzië is gebroken! Mengen wij onze smarten! Slaat u de borst, o Grijsaards, verscheurt u de aangezichten! Dat de Mysische klachten weêrklinken, rukt u de grijze baarden, weent over onze legers...'

En telkens smartelijkt de klacht van het koor door de wijde den onbewogen, blauwen hemel toe:

- 'Moeten, helaas, wij zóó Perzië getuige doen zijn onzer smarten!'

Waarop Xerxes, als wroetende in eigen smart, schreeuwt:

- 'Ja, dat Perzië getuige zij, getuige zij onzer smarten!!'

En de twee stemmen galmen op tot één zee van overweldigend tragiesch geluid, dat geheel de theaterruimte overvult:

- 'Helaas, mijn schepen; helaas, mijn leger!'

- 'Moeten, helaas, wij zoo Perzië getuige doen zijn onzer smarten!'

- 'Ja, dat Perzië getuige zij, getuige zij onzer smarten!'

De voorstelling is plots ten einde. De ontroering van Geluk en Medegevoel heeft tot berstens toe de zielen dier Grieken gespannen. Dit is de hoogste aandoening geweest, die ooit kunst aan een geheele massa in Athene heeft kunnen schenken. Dit is als een dronkenschap van Dionysos en Apollo samen. Dit is zoo al-over-weldigend, dat dit publiek bijna vergeet toe te juichen. Er schreeuwen uitroepen, hier, daar, overal, om de Archonten, de Magistraten. En het groote, wijde theater, het schijnt te klein. Deze op-een-gepakte menigte verstikt in dezen halfcirkel onder de blauwe, onbewogene lucht. Zij dringen naar buiten. Zij moeten onbelemmerd lucht geven aan hunne aandoeningen. En, als met ééne ingeving van samengevoel, verspreiden zij zich niet, maar klimmen zij den Areiopagos-heuvel omhoog. Een jonge man, nog bijna een jongeling, schoon, als de beelden der latere beeldhouwers, weldra!, zullen zijn, voert tal zijner jeugdige makkers aan. Negen jaren geleden, om Salamis en Plataiai, hebben hun jeugdige harten in hunne toen nog niet strijdbare efebe-borsten heftig geklopt. Dat zij niet meê mochten strijden, heeft hen verdrotten... Nù zijn zij mannen, jonge mannen. Zij hebben het Verleden gemist, maar de Toekomst zal hùn zijn. De Toekomst zal Perikles zijn, den jongeling, die zijne makkers nu aanvoert den heuvel te beklimmen. Hunne kreten weêrdaveren de lentelucht

door. De menigten volgen hun jong enthoeziasme. Waarheen? Naar den Akropolis. Naar den ouden Tempel van Pallas Athene. Ziet Perikles achter dat oude heiligdom het schitterschemere vizioen van het te bouwen Parthenon reeds verrijzen als een lichtende schim van den Tempel der Toekomst??... Maar hun ongeduld heeft den ouden tempel bereikt. Zij toonen elkander het heiligdom en hun enthoeziasme schreeuwt de blijde kreten uit te gelijk met de namen der goden, te gelijk met de namen van Salamis en Plataiai.

Maar zie, daar, tusschen de Dorische zuilen, die de cella omringen, hangen de duizenden, gouden, Perzische schilden, bij Plataiai buit gemaakt. Zij hangen aan de zuilen, zij stapelen boven en over elkander, zij zijn als de lentezon weërkaatsende zonnen van goud; zij zijn als duizend veroverde zonnen, zonnen overdadig neêr getuimeld uit den hemel van gebrokenen Hoogmoed en Perikles en zijn makkers, zij nemen hunne dolken; zij ballen, zoo de dolk hun ontbreekt, hunne jeugdige vuisten, terwijl van alle zijden de enthoeziaste menigten aansnellen, aansnellen om te zien, om te weten, om mede enthoeziasme te zijn in hunne heilige dronkenschap, en met de dolkgevesten, met de gebalde vuisten slaan zij, Korybanten gelijk, op de schilden, slaan zij klinkeklatend op de duizenden schilden, de gestapelde Perzische schilden, de veroverde Perzische gouden zonnen van hoogmoed, tot een ontzettend rumoer weêrechoot, weêrdavert den Akropolis langs en roepen zij uit, met àl het klatere geluid hunner jonge, machtige stemmen, vol geluk en heiligste ontroering:

- Vaderland! Heilig Vaderland!! Heilig, heilig Vaderland!!!

Verantwoording

Het is niet bekend wanneer Couperus precies aan *Xerxes* is begonnen. Vermoedelijk is hij op het idee voor de roman gekomen tijdens een gesprek met de schrijver Israël Querido, die hij waarschijnlijk in februari 1918 in Amsterdam heeft ontmoet. Van dat gesprek herinnerde Querido zich jaren later: 'Wij knabbelden koekjes onder de hoogste en ernstigste gesprekken over Italië, over Dante, over de oude Romeinen en de oude Grieken. Toen kwam ik vanzelf los over de oude Perzen, over Xerxes, over heel mijn bronnenstudie, over Herodotus' Xerxes, over het gemis aan Perzische, en over het bezit van half geschonden Grieksche bronnen. Couperus geraakte in extase over mijn voorbereidend werk en over de dingen die ik hem verhaalde van Koning Xerxes. Ik vertelde hem alles met onbeperkte overgave, van mijn epos uit de oude wereld, van mijn werkplannen. Ik wees hem erop, dat ook Flaubert er naar had gehunkerd dit tijdperk der oude Perzen te mogen beelden, doch dat de geweldige voorstudiën hem afschrikten. Couperus bleek in geestdrift, doch met geen woord maakte hij melding van het feit, dat hij spoedig een paraphrase van Herodotus' Xerxes zou geven.'¹

Bij het schrijven van *Xerxes* vormde de *Historiën* van Herodotos Couperus' belangrijkste bron. Hij gebruikte een Franse vertaling, want zijn kennis van het Grieks was beperkt. Op 8 november 1918 schreef hij hierover aan de classicus W.E.J. Kuiper: 'Ik [...] moet U eerlijk bekennen, dat [...] ik de Fransche vertaling naast het Grieksch heb liggen want ik lees heusch niet vlot Grieksch. Toen ik onlangs voor mijn roman *Xerxes of De Hoog-*

1 F.L. Bastet: *Louis Couperus; Een biografie*. Amsterdam, 1987. p. 546-547.

moed Herodotos moest bestudeeren, had ik (en heb ik nog voor de proeven) naast de editie van Kallenberg de vertaling liggen van Humbert: ik beken eerlijk, dat ik er anders niet komen zoû. Moge dus mijn groote liefde voor de Oudheid eenigszins vergoëliken wat eigenlijk misschien wel een kleine zonde is.² *Xerxes of de hoogmoed* werd voorgepubliceerd in vier maandelijks afleveringen van *Groot Nederland*, van september tot december 1918. Het motto van Couperus' nieuwe roman luidde: 'Uit de Annalen der Ironische Historie; Vrij naar Herodotos'.

Eind 1918 verscheen een andere roman waarin Xerxes een rol speelde: *Koningen*, van Is. Querido: het eerste deel van de romanreeks *De oude waereld; Het land van Zarathustra; Romantisch epos uit Oud-Perzië*.³ Couperus ontving een presentemplaar en bedankte de auteur in januari 1919: 'Ik beschouw uw boek als het bizonderste werk, dat sedert jaren in onze letterkundige wereld aan den dikwijls zoo valen horizon is verschenen; het is een stralende zon, Ormoezd gelijk. Ik zoû u willen omhelzen voor dit werk. Maar zoo uitbundig mogen wij hier in het eeuwig mistige Noorden niet zijn.

'Misschien hebt ge opgemerkt, dat ik zelve een luchtige arabesk gaf over Xerxes of De Hoogmoed, in ons tijdschrift. Meer dan wat ik het noem is mijn werk niet.'⁴ Enkele maanden later publiceerde Couperus een lovende recensie van *Koningen* in *Groot Nederland*.⁵

Over de boekuitgave van *Xerxes* onderhandelde Couperus begin 1919 met verschillende uitgevers. Op 14 februari schreef hij

2 *Couperus en de Oudheid; Een opstel van Prof. Dr. W.E.J. Kuiper en enkele brieven van Couperus*. [Ed. J.B.W. Polak.] Amsterdam, 1961. p. 37.

3 Is. Querido. *De oude waereld; Het land van Zarathustra; Romantisch epos uit Oud-Perzië; Benevens het Boek der Toelichtingen*. [3 dln.] Amsterdam, 1918-1921. [Dl. 1:] *Koningen*. Amsterdam, 1918.

4 Een getypt afschrift van deze brief, gedateerd 20 januari 1919, bevindt zich in het Letterkundig Museum te Den Haag. Ook gepubliceerd in *Maatstaf* 11 (1963/64), p. 229.

5 Louis Couperus: 'Querido's "Koningen"; Het eerste boek van "De Oude Waereld"'. In: *Groot Nederland* 17 (1919). Dl. 1 [april], p. 460-469. Ook gepubliceerd in: Louis Couperus: *Proza; Tweede bundel*. Amsterdam, 1924. p. 156-167.

aan L.J. Veen: 'Zoudt gij lust hebben weêr eens iets van mij uit te geven, nl. *Xerxes of De Hoogmoed*. [...] Nijgh en van Ditmar biedt er mij te weinig voor; hij vindt het geen zeer verkoopbaar boek, schijnt het, - een vreemde taxatie, als ik daar over stel, dat Mej. Else Otten, mijn Duitsche vertaalster, *oogenblikkelijk* de hand heeft gelegd op de vertalingsrechten van *Xerxes*, als *aktuelle Stoffe*, een zeer goed hon. er voor betaalde en *dezer dagen* - de vertaling is reeds klaar - trots revolutie en wat al niet meer, het boek in Duitschland verschijnt.' Couperus vroeg een honorarium van f2500, -. Volgens hem zou *Xerxes* eenzelfde debiet kunnen krijgen als *Psyche*, 'nl. op Gymnasia en H.B.S.'⁶

Veen antwoordde Couperus op 18 februari. Hij kon niet meer betalen dan f1250, - voor de eerste druk met een oplage van 2000 exemplaren, f625, - voor een eventuele tweede druk met een oplage van 1500 exemplaren en f325, - voor verdere drukken: 'Een andere uitweg zie ik niet.

'Dat Nijgh niet wil uitgeven, zit m.i. niet in het boek maar voornamelijk, dat het honorarium te hoog is. Wij kunnen dergelijke honoraria niet geven. [...]

'Jammer, dat wij beiden niet in Engeland of Frankrijk leven, dan zouden wij beter met elkander kunnen praten.'⁷ Couperus vroeg daarop een paar dagen bedenktijd, aangezien hij ook met de Wereldbibliotheek in onderhandeling was.⁸ Veen reageerde onmiddellijk in wat zijn laatste brief aan Couperus zou worden: 'Zoo even kreeg ik je brief en verwonderde mij deze, ik had verwacht een ja of neen. Beide waren mij goed. Nu echter schrijft gij eerst nog eens bij de Wereld Bibliotheek te vragen.

"t Spijt mij, maar voor deze manier voel ik niet veel en zal dus de zaak maar als afgedaan beschouwen.'⁹

6 Louis Couperus en L.J. Veen: *Bloemlezing uit hun correspondentie*. Ed. H.T.M. van Vliet. Utrecht/Antwerpen, [1987]. p. 173. Van *Psyche* waren tot 1919 vijf drukken verschenen.

7 Louis Couperus en L.J. Veen: *Bloemlezing uit hun correspondentie*, p. 173-174.

8 Vgl. Louis Couperus en L.J. Veen: *Bloemlezing uit hun correspondentie*, p. 174.

9 Louis Couperus en L.J. Veen: *Bloemlezing uit hun correspondentie*, p. 174. Veen overleed op 20 september 1919.

Ook met de Wereldbibliotheek kwam Couperus niet tot overeenstemming. Op 24 februari 1919 sloot hij toch een contract met Nijgh en Van Ditmar.¹⁰ Voor de eerste druk van *Xerxes* bedroeg het honorarium f1000, -. Voor elke volgende druk met een oplage van 1500 exemplaren zou Couperus f500, - ontvangen. De uitgever kreeg 'uitsluitend het recht van drukken en uitgeven van het manuscript', dat wil zeggen het exploitatierecht, niet het copyright van de roman.

De Duitse vertaling van *Xerxes* verscheen vermoedelijk eerder dan de Nederlandse boekuitgave.¹¹ In Nederland verscheen de roman in november 1919 bij uitgeverij Nijgh en Van Ditmar te Rotterdam.

Aan de voorpublicatie van *Xerxes* in *Groot Nederland* ging de volgende 'Prologos' van Couperus vooraf. Hij werd in de boekuitgave niet opgenomen:

'Dit is een vreemd boek. Wát is het? Is het een roman? Ik geloof van niet. In een roman komen vrouwen voor, als "heldinnen" en in dit boek van "Xerxes of De Hoogmoed" komen geen vrouwen voor als "heldinnen": de vrouwen spelen er slechts bijrollen in en het boek is een liefdeloos boek: ter nauwernood komt er aan het slot een pikante epizode van enkele bladzijden slechts. Het boek is een boek van Grieken en Perzen, maar als het geen roman is, wat is het dan? Een boek van historie, al is het geen historische roman? Maar het is ook een boek van fantazie want al behelst dit boek historische feiten, er is veel in de zielen dezer zeer bekende historische koningen, prinsen en helden, dat de schrijver wel heeft moeten fantazeeren. Het is dus niet heelemaal een boek van historie, en ook niet heelemaal een boek van fantazie. Het is een vreemd boek. Ik kan u niet zeggen wat voor een boek het is: misschien is het wel - bijna - een "leesboek" voor gymnaziasten

10 Een exemplaar van dit contract is in bezit van uitgeverij Nijgh en Van Ditmar te Amsterdam.

11 Louis Couperus: *Xerxes oder der Hochmut, Aus den Büchern der ironischen Geschichte*. Einzig berechtigte Übertragung von Else Otten. Beriin, Wilhelm Borngräber, [1919]. De oplage was 5000 exemplaren.

en H.B.S.-scholieren. Misschien ook niet. Hoe kómt de schrijver er toe zulk een vreemd boek te schrijven in deze “kosmische” dagen? Of is dit tóch wel¹² een “kosmiesch” boek? Ik twijfel er aan. Het heeft er niet de pretentie van. Heeft de schrijver een parallel¹³ willen trekken tusschen onzen Oorlog en het oorlogje van Xerxes met de Grieken? Neen, héélemaal niet! Hoewel het soms toch wel schijnt, dat de eeuwen, de menschen en de dingen bijna niet veranderd zijn en misschien dààrom...

Maar dit zijn alle vragen en weifelingen. Eéne zekerheid slechts rijst uit alle deze vragen en weifelingen als een rots omhoog: dit is een vreemd boek. En waarom heeft de schrijver het geschreven? Om zichzelf plezier te doen? Een misschien wel vreemd plezier, misschien ook omdat hij niet anders kon?

In deze dagen moet een schrijver over oorlog schrijven. Ware deze schrijver een jonge Franschman of Italiaan of Engelschman geweest - of een Duitscher of Oostenrijker - hij had misschien in tragische loopgraaf en in de tragischere¹⁴ nachten der geteisterde slagvelden een boek zich gedacht en gedicht van moderne dagen en dingen. Maar wat kan een “neutrale schrijver”, zoo hij schrijven wil en dus wel, zijns ondanks, over oorlog gedwongen is te schrijven, anders schrijven dan een boek over een oorlogje, dat er geweest is? Eeuwen geleden... want die eeuwen kan hij wel leeren kennen en zien en zijn eigen tijd blijft voor hem het groote Onbekende, wat die vermoedelijk ook blijft voor een “niet-neutralen” schrijver...

Maar dit zijn wederom de onzekerheden...

De eenige zekerheid blijft:

Dit is een vreemd boek...

Of is zelfs die zekerheid niet zeker? En is het boek niet zoo heel vreemd, al roept het een lang verleden oorlogje weêr op in deze tijden van huidigen Oorlog??¹⁵

12 In het handschrift staat ‘boek’ in plaats van ‘tóch wel’.

13 Zowel in het handschrift als in *Groot Nederland* staat ‘paralel’.

14 In het handschrift is het woord ‘de’ doorgestreept en staat er ‘tragischer’ in plaats van ‘tragischere’.

15 *Groot Nederland* 16 (1918). Dl. 11 [september], p. 233-234.

De vergelijking van de oorlog tussen de Perzen en de Grieken in *Xerxes* met de Eerste Wereldoorlog was bij het verschijnen van de boekuitgave in 1919 niet meer 'actueel'. Waarschijnlijk om die reden is de proloog noch in de Duitse, noch in de Nederlandse boekuitgave opgenomen.

Bronnen

Voorzover ons bekend, zijn van de roman *Xerxes* de volgende door de auteur geautoriseerde bronnen overgeleverd:

A. een manuscript: een volledig kladhandschrift van de hand van Couperus. Het bevindt zich gedeeltelijk in de Koninklijke Bibliotheek (sig. 76 D3/7) en gedeeltelijk in het Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum (sig. C.383 H.1), beide te Den Haag.

Het kladhandschrift bestaat uit 206 gelinieerde bladen van vrijwel hetzelfde formaat¹⁶, die eenzijdig zijn beschreven.¹⁷ Het is als volgt samengesteld: een ongenummerd blad met het opschrift 'Prologos', een genummerd blad 2, een ongenummerd blad met het opschrift 'Eenige Jaartallen', een ongenummerd blad met het opschrift 'Xerxes of De Hoogmoed', en genummerde bladen 2-7, 7a-100, 1-2, 101-121, 121a-199.¹⁸ Het handschrift bevat veel ver-

16 Vanaf blad 101 is het papier iets dunner en het formaat iets groter.

17 Op de achterkant van blad 57 staat het opschrift 'Dionysia' en het begin van het feuilleton met die titel (gepubliceerd in *De telegraaf* van 10 april 1920 en nogmaals, in een gecorrigeerde versie, in *De telegraaf* van 8 mei 1920; 'Dionysia' is gebundeld in: Louis Couperus: *Proza; Tweede bundel*. Amsterdam, 1924, p. 179-184); op de achterkant van blad 90 staat een berekening; op de achterkant van blad 134 staat de naam 'Demaretos'.

18 De eerste bladen en de bladen 2-7, 7a-50, 101-121 en 121a-155 bevinden zich in de Koninklijke Bibliotheek; de bladen 51-100, 1-2 en 156-199 bevinden zich in het Letterkundig Museum. Aan de bladen 56, 63 en 188 is een strookje gehecht met aanvullingen op de tekst; de bladen 1-2, die zich bevinden na blad 100, bevatten de in te lassen tekst van hoofdstuk XXI. De verdeling van het manuscript in vier gedeelten van ongeveer 50 bladen komt overeen met de vier afleveringen van de voorpublicatie. Halverwege blad 50, voor het begin van hoofdstuk XII, heeft Couperus geschreven: 'N.B. Tot hier toe voor September'. Het gedeelte tot deze aantekening bevat de tekst van de eerste aflevering in *Groot Nederland*.

duidelijkingen, doorhalingen, verbeteringen en toevoegingen. De ductus verschilt weinig. De bladen zijn beschreven in paarse inkt; enkele verbeteringen zijn aangebracht in zwarte inkt.

Dit handschrift heeft niet als kopij gediend voor de tijdschrift-publicatie van de roman. Het vertoont niet de vouwen of de zwarte vegen die gewoonlijk op de zetterij ontstonden. Waarschijnlijk is het overgetypt en heeft dit, niet overgeleverde, typoscript als kopij gediend voor *Groot Nederland*.¹⁹ De tekst van het handschrift wijkt inhoudelijk nauwelijks af van de gepubliceerde versie van de roman. Het gaat om enkele, in hoofdzaak stilistische, varianten.²⁰ Deze veranderingen zal Couperus bij de correctie van het typoscript of van de drukproeven hebben aangebracht.

B. een voorpublicatie in *Groot Nederland* 16 (1918). Dl. 11 [september-december], p. 233-276, 349-392, 469-520, 613-650.

C. een uitgave in boekvorm: Louis Couperus: *Xerxes of de hoogmoed*. Rotterdam, Nijgh & Van Ditmar's Uitgevers-Maatschappij, [november] 1919.

Hoewel er geen correspondentie is overgeleverd tussen Couperus en Nijgh en Van Ditmar over de produktie van *Xerxes*, staat het vast dat de tijdschriftpublicatie als kopij voor de boekuitgave heeft gediend. Een aantal zetfouten komt zowel in *Groot Nederland* als in de boekuitgave voor. Deze fouten moeten uit *Groot Nederland* zijn overgenomen en door Couperus over het hoofd zijn gezien. Bovendien had Couperus de gewoonte de gedrukte voorpublicaties van zijn werk als kopij naar de uitgever te sturen of de desbetreffende nummers van het tijdschrift door de uitgever te laten aanschaffen.

Couperus heeft zelf de proeven van de boekuitgave gecorrigeerd, want verschillende wijzigingen in de tekst van de eerste druk ten opzichte van de tijdschriftversie kunnen onmogelijk aan

19 Op de achterkant van de bladen 15 en 2[= 102] is met potlood geschreven: 'getikt'.

20 In *Groot Nederland* en in de boekuitgave is wel de schrijfwijze van een groot aantal namen in de tekst veranderd.

de zetter of de corrector van de drukkerij (of van de uitgeverij) worden toegeschreven. Couperus stond er trouwens altijd op de proeven van de voorpublicatie en van de eerste druk van zijn boeken zelf te corrigeren. Er zijn geen aanwijzingen dat hij voor de eerste druk van *Xerxes* van deze gewoonte is afgeweken.

De oplage van de eerste druk van *Xerxes* was 1500 exemplaren.²¹ De roman werd tijdens Couperus' leven niet herdrukt. Nog in 1927 waren er exemplaren van de eerste druk verkrijgbaar.²²

Tekstkeuze

Voor deze uitgave van *Xerxes* is de eerste en enige tijdens Couperus' leven verschenen druk als basistekst gekozen: hij vertegenwoordigt de laatste door de auteur actief geautoriseerde versie. Couperus heeft de kopij ervan geleverd en de proeven ervan zelf gecorrigeerd. Voor de tekstsamenstelling is gebruik gemaakt van het exemplaar van de eerste druk dat zich bevindt in het Nederlands Letterkundig Museum en Documentatiecentrum te Den Haag.

Correcties

In de tekst van deze uitgave zijn, mede op grond van een woordvoorwoord vergelijking van het handschrift (H) met de tijdschriftpublicatie (GN), en van de tijdschriftpublicatie met de eerste druk van *Xerxes*, de hieronder volgende correcties aangebracht. Na het paginacijfer en het regelnummer wordt eerst de verbeterde versie gegeven; na de 'Duitse komma'(/) volgt de oorspronkelijke, foutieve lezing van de eerste druk. De laatste is voorzien van een asterisk (*) als zij in alle genoemde versies voorkomt. Indien dit niet het geval is, worden ook de lezingen van de vroegere versies vermeld. Hierbij is de volgorde GN, H

21 Het oplagecijfer is ontleend aan het contract van Couperus met Nijgh en Van Ditmar.

22 Tot en met december 1924 werden van *Xerxes* 1029 exemplaren verkocht. De verkoopcijfers over 1925, 1926 en 1927 waren respectievelijk: 1095, 1123 en 1130. De afrekeningen van Nijgh en Van Ditmar, waaraan de cijfers zijn ontleend, zijn in het bezit van uitgeverij Nijgh en Van Ditmar te Amsterdam.

aangehouden, omdat de tijdschriftpublikatie als kopij voor de eerste druk heeft gediend.²³

21,18	gevalle/gevallen (gevallen GN, gevalle H)
22,17	uitstekende/uitstekende (uitstekende GN, uitstekende H)
23,12/13	Artachaies/Artachaios (Artachaios GN, Artachaeos H)
29,24-26	zij - [...] trouwt - /zij... [...] trouwt, (zij... [...]) trouwt, GN, zij - [...] trouwt - H)
30,1	spon/af spon (af spon GN, spon H)
38,3	boodschapper,/boodschapper*
41,13	schuiven./schuiven: (schuiven: GN, schuiven. H)
43,25/26	Honigkaravaanaanvoerder/Honigkaravaanvoerder*
46,3	rivier!'/rivier!*
47,16/17	in het,/in, het (in het GN, H)
50,12	[<i>alinea</i>] Dan/Dan (Dan GN, [<i>alinea</i>] Dan H)
50,18	Nizaïsche/Nizaische (Nizaische GN, Nizaïsche H)
50,27	Vlakte/vlakte (vlakte GN, Vlakte H)
55,24	hèbt/hebt (hebt GN, hèbt H)
56,7	hèm zijn/hem zijn (hem zijn GN, hèm zijn H)
61,11	[<i>alinea</i>] De/De (De GN, [<i>alinea</i>] De H)
61,14	wilde-beestenvellen/wilde beestevellen (wilde beestevellen GN, wilde-beestenvellen H)
62,28/29	tienduizend/tienduizenden (tienduizenden GN, tienduizend H)
64,10	hen/hem (hem GN, hen H)
67,18	teekenden/teekende*
70,25	- De/De (- De GN, H)
72,30	Thasiër/Thrasiër*
73,13	naderde;/naderde: (naderde: GN, naderde; H)

23 De lezing 'niet sterker', p. 99 r. 15 is door ons niet verbeterd, hoewel zij gezien de context niet juist of althans niet logisch lijkt. Maar zij komt voor in alle overgeleverde versies. Wellicht bedoelde Couperus: 'niet zwakker meer', 'even groot in aantal' of: 'even sterk'.

73,33	volkeren/veldheeren (veldheeren GN, volkeren H)
75,4	hij/ <i>alinea</i>] hij (<i>alinea</i>] hij GN, hij H)
75,20	des/der (des GN, H)

77,13	Orakel/orakel (orakel GN, Orakel H)
77,25	Kekrops'/Kekrops (Kekrops' GN, Kekrops H)
78,25/26	deugd. Vaderlandsliefde sloot liefde voor andere landen uit. Vaderlandsliefde in Athene/deugd. Vaderlandsliefde in Athene (deugd. Vaderlandsliefde in Athene GN, deugd. Vaderlandsliefde sloot liefde voor andere landen uit. Vaderlandsliefde in Athene H)
86,14	onthelmde/omhelimde (omhelimde GN, onthelmde H)
86,17	athletiesch/athlethiesch*
90,12	uïtstekenden/uitstekenden (uitstekenden GN, uitstekenden H)
95,23	Abrokomas/Abrokomes*
95,28	Abrokomas/Abrokomes*
103,13	Grieken,/Grieken (Grieken, GN, H)
103,27	broeders...'/broeders...*
107,14	spookte/spookten*
107,20/21	Pronaia/Pronoia (Pronaia GN, H)
108,3/4	bovennatuurlijk/bovennatuurlijke (bovennatuurlijke GN, bovennatuurlijk H)
110,12/13	drie-honderd-acht-en-zeventig drie-honderd-acht-en-veertig (drie-honderd-acht-en-veertig GN, drie-honderd-acht-en-zeventig H)
112,28	alléén/aléén (alléén GN, H)
115,18	beduidt/beduidde (beduidde GN, beduidt H)
115,30	mannen.../mannen.. (mannen... GN, H)
121,16	riffen.../riffen.. (riffen... GN, H)
125,32	uïtstekende/uitstekende (uitstekende GN, uitstekenden H)
133,2	van/na (na GN, van H)
135,24	tragediën/tragedieën (tragedieën GN, tragediën H)
136,35	Agamemnoôn/Agamemmoôn (Agamemnoôn GN, H)
141,15	Mardonios/Mardonis (Mardonios GN, H)
141,30	dezen/dézen (dézen GN, dezen H)

142,30	Xerxes zoû/Xerxes zou*
146,2	zij,/zij (zij GN, zij, H)
150,9	Macht/macht (macht GN, Macht H)

150,27	keurleger/heirleger (heirleger GN, keurleger H)
157,9	Abrokomas/Abrokomes*
163,16	vrouwenhof/vrouwhof (vrouwenhof GN, H)
170,6	misschien/misschen (misschien GN, H)
172,25	bevelen'/bevelen*
172,26	'zal/zal*
179,9	Thersandros/Thersandos (Thersandos GN, Thersandros H)
185,32	tragediën/tragedieën (tragedieën GN, tragediën H)
196,30	spijzen.../spijzen.. (spijzen... GN, H)
200,14	storten/stortten*
201,13/14	vreten...!/vreten..! (vreten... GN, H)
202,27	den/des*
202,33	vernietigd.../vernietigd.. (vernietigd... GN, H)
209,28/29	eersten-tooneelspeler/eersten tooneelspeler (eersten tooneelspeler GN, eersten-tooneelspeler H)
212,26	Areiopagos-heuvel/Aiopagos-heuvel*
212,28	weldra!./weldra! (weldra! GN, weldra!, H)

Varianten

De eerste druk van *Xerxes* vertoont ten opzichte van de tijdschriftpublicatie (GN) en het handschrift (H) de hieronder volgende woordvarianten. Na het paginacijfer en het regelnummer wordt eerst de lezing van de eerste druk gegeven; na het 'ontstaan-uit-teken' (<) volgen de afwijkende, vroegere versies.

11,21	lacht < lijkt H
12,5	zeker < tevens H
12,34	Xerxes = krijger; Artaxerxes = groote krijger. < <i>ontbreekt</i> H
13,25	leveren < te leveren H
14,7	maken < werpen H
14,18	ten < tot H

14,27/28

voorouderen < voorvaderen H

14,33

met somber gebogen hoofd < somber
gebogen het hoofd H

15,7/8	wier honderd zuilen op hare < die met honderd zuilen op dier H
15,10	zijn < hare H
16,8/9	besluit < besluiten H
16,22	voor < aan H
17,2	betrachten < beöogen GN,H
17,14	deed < had H
19,4	grauw-zwarten < grauwen GN,H
19,6	voelen aan de tand < proeven op den hand H
19,21	hij legde < legde H
20,32	glimlachte < grimlachte GN,H
20,34	grijnsglimlachten < grijnsgrimlachten GN, H
23,13	konings-ellebooglengten < koningsvadem en H
24,12	in de < in H
26,17	van < om H
28,6	Ligt < Zet H
28,24	vele < wel H
28,28	der groote < de groote H
30,21	op < over H
33,15	ging < ging boos H
36,33/34	te doen proeven < te proeven H
37,29	Kambyses' < diens H
37,33	alle < al het H
40,31	eunuch < eunuchen H
40,35	door < van H
41,6	ga nu < kom nu meê H
41,9-11	af en zette er zichzelve op; [...] zij verdween pruilende < af; [...] zij verdwenen samen H
45,5	vlas < lijnwaad H
45,8	vlas < lijnwaad H
45,8	verpletterde < verpletterde gretig H
46,17	vlas < lijnwaad H
46,18/19	elleboogslengte < vadem H

47,2

der wegen < des wegs H

48,5

paar duizend < paar GN, H

48,5/6	vier-, of vijf-millioen < vier, vijf miljoen H
48,8	Basileus < O Basileus H
48,18	gouden < millioenen H
48,33	zilveren talenten < een zilveren talent GN, H
49,15	met hem < met H
49,22	aan Xerxes < Xerxes H
52,2	marcheerde het < marcheerden zij H
53,1	niet < niets H
53,4/5	op hoog < maar hoog H
54,12	zich < hem H
54,17	op de < ter H
56,10	ver < wijd H
56,28	over < om H
58,5/6	lauwerfestoenen slingerden < lauwerfestoen festoende H
59,29	uit, < uit en H
60,5/6	sierlijke, langwerpige ruiten < een sierlijke langwerpige ruit H
60,21	satraap < de satraap H
61,36	huiden < vellen H
62,15	vossevelen < vossevelhelmen H
63,29/30	en dan < en H
64,10	rijen < rijden GN, H
64,35/65,1	ontscheept zich en rijdt < rijdt GN, H
65,5	leêr en < leêr; H
67,3	horizon is < horizon: dat is H
67,23	want < en H
70,14	verbeterde zich < herhaalde H
76,32	van den < van uw H
78,9	zelfder < gelijker H
81,27	grootste < meeste H
82,2	vloed en < vloed, ebbe en vloed en H
83,8	van grauwe < maar van grauwe H
83,11	maar < waar H
84,2	Leonidas! < Leonidas! Leonidas! H

84,32	fier haar < fier H
85,2	melodische < Latijnsche H
89,28	engte < plek GN,H
93,19	zich, te < hem en dan te H
96,20	wringend < worgend H
98,20/21	achttienduizend < achtduizend H
99,8	wien < dien GN, H
100,8	breed bewogene < bries-bewogene H
100,20	turende naar < hoorende van H
100,27	zeeslagen [...] zouden < zeeslag [...] zoû H
101,12	werden < werd GN, H
101,24	Toch < Maar GN, H
105,22/23	Koning < Koning der Koningen H
105,23	door < na zijn neef, door GN, H
106,18	dreven < landen H
108,16	aan, den < aan met den GN, H
109,14	den < een GN, H
110,1/2	de hemel < hemel H
111,6	steile < steilste GN, H
112,21	te blijven strijden < te strijden GN, H
113,11	om < nu H
113,15	weêr < neêr H
113,26	naderenden < naderen GN, H
115,6	luisterde < uitluisterde H
116,21	den Peiraieus < Piraios GN, H
118,1/2	Xerxes... tot < Xerxes... voor H
118,10	toe, zeide Xerxes; < toe H
120,24	te < in H
121,20	op zijn < van zijn H
123,32/124,1	gesteld. [<i>alineia</i>] Naast < gesteld, zoo voorzienig door vroegere eeuwen tot een tribune gevormd, voor Xerxes, om te aanzien den zeeslag van Salamis. Naast H
125,19	doemde < naderde H

126,5

rollen < lange rollen H

127,28

in werkelijksten < ook in letterlijke H

128,2	aan < naar H
128,4/5	slagzeizen < zeizen H
128,28	hoog gegalmde < hooger galmende GN, H
130,8	Maar het was al dat hij zeide. < Hij zeide niets meer. H
131,3	hen < hem GN, H
132,26	voet < voeten H
133,29	voor < over H
133,35	om < van GN, H
135,27/28	half steenen < steenen GN, H
135,31/32	besmeurde < besmeerde GN, H
136,3	ezel < hun ezel H
138,15/16	Met Xerxes < Xerxes H
139,27	achter haar < achter zich GN, H
140,13	ruiters aan < ruiters H
141,17	aan den < om den H
142,35/143,1	den knielenden < knielenden GN, H
143,10	veldheeren < vele veldheeren GN, H
143,18	hij wenschte < wenschte H
147,6	voor < te GN, H
147,21	Themistokles < Maar Themistokles H
147,23	Perzische vloot < vloot H
147,30	Dat alles scheen, nauwelijks < Zij waren nauwelijks H
148,10	de < dat hij de H
149,7	roeide < keerde H
149,31	aan wal < naar wal H
150,25	thorekoforen < thorekoforen ¹ [NOOT:] 1. kurassiers H
151,3	onmogelijk < onmogelijk niet GN, onmogelijk, niet H
151,23	dit < dit zelfde H
152,14	vloed < stroom H
154,33	over < door H
157,19/20	zoû Zeus toch niet zoo hebben getoornd. En dat < zoû het wel niet zijn. Dat H

157,24

163,8

Naar de < De H

nu < om H

164,5/6	priester hem zelfde < priesters hem zelfden H
164,27	mantel terug < mantel H
169,17	was < had H
169,31	Sparta, zóó < Sparta, aldaar de eforen, zeër tegen Athene's muren gekant, omdat zij Athene's hegemonie in de toekomst zagen, zoó H
171,17	om < van GN, H
172,28/29	de dicht bij staande < de verre GN, H
174,24	zachte < zachtere H
175,35	rumoerige < rumoerende GN, H
176,10	naar < naarde GN, H
177,14	grootste < groote H
177,18	antwoorden echter < echter antwoorden H
178,7	Kithairon < Kithairon, in de vlakte van Plataiai H
182,14	het lijk < zijn lijk H
183,22	als die van < als de H
183,23	van Salamis < als Salamis H
185,26	deze < deze ons H
186,17	zeft < sprak H
190,16	overnachten < kampen H
191,5	eerst niet < niet H
192,7	pijlen < speren GN, H
193,14	achter-langs < achter GN, H
197,3	zij < hen H
197,11	toch in dit < in dit H
198,9	divans < zetels H
199,13/14	eindelijk de, zoo goed < de eindelijk zoo goed GN, eindelijk de goed H
201,2	het < hen H
202,7	zijn broeder Ariabignos en zijn < zijn H
202,9	bij < èn Mardonios bij GN, H
202,10	dood...! En nu Mardonios! < dood... GN, H

202,32/33

leger [...] werd < legers [...] werden H

203,7

de jonge Artabanos < Artabanos GN, H

203,17

negen < zeven GN, H

204,3	negen < zeven H
204,12	zonneshijn van < zonneshijn, de zalige zonneshijn van H
204,13	zalige < zoete H
205,25	met banken < banken H
205,26	enkel steen < steen H
205,29	vinden < hebben H
208,16	die hen volgden < die zij aanvoerden H
208,21	leefde < beefde H
208,34	negen < zeven GN, H
210,22	negen < zeven GN, acht H
210,35	met de Glorie < de Glorie H
211,16	negen < zeven GN, H
212,10/11	zijn onzer smarten!' < zijn...' H
212,12	zij onzer smarten!' < zij...' H
212,29	Negen < Zeven GN, H

Afbrekingstekens

In deze uitgave van *Xerxes* moeten de volgende afbrekingstekens als een koppelteken gelezen worden:

9,14	willen-
10,35	bijna-
17,28	statie-
26,2	Apollo-
55,8	grauw-
59,30	één-
73,32	mede-
74,1	twee-
84,30	ironie-
87,24	handje-
88,34	haren-
110,7	en-
110,12	en-
124,23	Noord-
144,14	koningin-
185,13	schenk-
207,21	bas-
210,6	kothurn-

* Voor de bibliografische gegevens werd onder meer gebruik gemaakt van het *Bibliografisch Repertorium Louis Couperus*, een door ZWO gesubsidieerd project, onder redactie van G. Borgers, E. Braches, K. Reijnders, uitgevoerd door Marijke Stapert-Eggen.

Zie voor de editieprincipes van de Volledige Werken Louis Couperus: *Algemene verantwoording van de Volledige Werken Louis Couperus*. Utrecht/Antwerpen, 1987. De editieprincipes zijn vastgesteld door Ernst Braches, Jan Fontijn, Karel Reijnders, Marijke Stapert-Eggen en H.T.M. van Vliet.